

Катерина Щоткіна

Любомир ГУЗАР ХОЧУ БУТИ ЛЮДИНОЮ

Annotation

Блаженніший Любомир Гузар майже півстоліття жив поза Україною, багато подорожував із місіями, і тепер він став прикладом — яким може бути українець, сформований в умовах вільного світу. Приймавши управління Українською греко-католицькою церквою на тому етапі, коли її називали «регіональною», і довівши до статусу церкви для всієї країни, патріарх Гузар добровільно передав владу молодому наступнику, щоб мати ще час бути корисним державі. Стати добрим порадником за гамбурзьким рахунком. Дороговказом. Гордістю нації.

- [Катерина Щоткіна](#)
 - [Вступ](#)
 - [Розділ 1. Хлопчик на батальному полотні](#)
 - [Розділ 2. Україна небесна](#)
 - [Розділ 3. II Ватиканський собор: між Римом та Вавилоном](#)
 - [Розділ 4. Поруч із патріархом](#)
 - [Розділ 5. Свячення — таїнство і таємниця](#)
 - [Розділ 6. Ювілей хрещення Русі. Повернення України](#)
 - [Розділ 7. Удома. Удома?..](#)
 - [Розділ 8. Крок на Схід](#)
 - [Розділ 9. Церковна політика: «стиль Гузара»](#)
 - [Розділ 10. Церква і влада: «бути» і «мати»](#)
 - [Розділ 11. Візит папи Івана Павла II: летовище, іподром, майдан](#)
 - [Розділ 12. Майдан. Пустеля та її околиці](#)
 - [Розділ 13. Спадщина князя Володимира. «Один Божий народ у краї на Київських горах»](#)
 - [Розділ 14. «Його прощальний уклін»](#)
 - [Розділ 15. Зрости у свободі](#)
 - [Подяки](#)
 - [Література](#)
- [notes](#)
 - [1](#)

- [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)
 - [6](#)
 - [7](#)
 - [8](#)
 - [9](#)
 - [10](#)
 - [11](#)
 - [12](#)
 - [13](#)
 - [14](#)
 - [15](#)
 - [16](#)
 - [17](#)
 - [18](#)
 - [19](#)
 - [20](#)
 - [21](#)
 - [22](#)
 - [23](#)
 - [24](#)
 - [25](#)
 - [26](#)
-

Катерина Щоткіна

Любомир Гузар. Хочу бути Людиною

Вступ

Найдивовижніше, що можна сказати про Україну, — вона існує. Країна, чий кордон постійно змінювалися. Держава, чия незалежність була епізодами в її історії. Етнос, розділений між різними імперіями, відкритий різноманітним типам асиміляції й ідеологічним впливам. Нація, яка (тим не менш) використовувала будь-який зручний історичний момент як привід відбутися, утвердитися, заявити про себе, усвідомити себе. Коли ж цей момент добігав кінця, вона знову вступала в період тривалої боротьби за збереження себе у ворожому середовищі.

Ми звикли розцінювати такі періоди, як страждання, проте в кожному випробуванні варто шукати не тільки лихо, але й можливість. Так колись митрополит Андрей Шептицький, висланий до Росії з окупованої на той час Галичини, використав вимушене перебування на ворожій території для створення Російської греко-католицької церкви, яка, попри складнощі, існує до сьогодні.

Біографія багатьох видатних українців часто пов'язана з географією. Україна для них — не просто територія, не шматок землі, а щось нематеріальне, чого не втратиш у процесі еміграції, депортації, перекроювання кордонів імперій, перебування у таборах. «Українська ідея», на відміну від багатьох інших національних ідей, формувалася не «генштабами», не канцеляріями й міністерствами, навіть не томами класиків національної літератури. Її географія складається з біографій. Те, що вдавалося пронести з собою, зберегти, передати нащадкам, — це й було «українською ідеєю» або навіть самою Україною. Таку національну ідею не потрібно вигадувати й насаджувати в масах, її можна зібрати по крихтах із людських долів і скласти докупи.

Доля Блаженнішого Любомира Гузара — одна з таких біо/географій, які відкривають перед нами Україну, що існувала, здається, всупереч самій історії. Без ґрунту під ногами, без надії знайти свою «землю обітовану», без будь-якої підтримки ззовні — навіть навпаки, наперекір оточенню. Тримаючись лише вірою. Чи, може, просто мрією.

Розділ 1. Хлопчик на батальному полотні

Якось у приватній бесіді режисер Леся Харченко зазначила, що для сценариста біографія патріарха Любомира Гузара «не найзручніша». «Зручно для кіно» — це коли є в житті людини запаморочливі злети й стрімкі падіння, сумніви, конфлікт, довга і звивиста любовна лінія — загалом, драма. Усього цього в долі Блаженнішого біограф так легко не знайде. Утім Лесі Харченко вдалося-таки зняти чудовий фільм — не тільки про кардинала Гузара, а й про ціле покоління. Режисерка використала вдалий прийом, звернувшись до дитинства Блаженнішого, яке припало на доволі драматичний історичний локус — Львів у міжвоєнні часи та на початку Другої світової війни.

Любомир Гузар народився у Львові 26 лютого 1933 року «у сім'ї службовців», як написали б радянські біографи. Але оскільки біографія Гузара дуже нерадянська, годі й намагатися уникнути слова «інтелігенція». Обидві сімейні лінії — і материнська, і батьківська, — були пов'язані зі священством, але батьки Любомира, Ярослав і Ростислава, були людьми світськими. «У Львові тоді було два банки — один належав церкві, другий сильно залежав від церкви. Так от, мій батько працював у другому», — так напівжартома скаже одного разу Блаженніший, відповідаючи на питання про батьків.

Сім'я Гузарів мала безпосередній стосунок до церкви. Регулярне відвідування недільних Служб Божих було звичною практикою для тодішніх львів'ян, а не свідченням якоїсь надмірної побожності. Батьки майбутнього патріарха, за його спогадами, часто ходили «на дванадцятку» — останню недільну літургію^[1], яка правилася о 12:00. На неї зазвичай збиралася саме інтелігенція. Любомир Гузар, вже будучи патріархом, наводитиме цю традицію як приклад співіснування та перебування освіченого класу в співпричасті з церквою. За його спогадами, багато чоловіків проводили час у розмовах під церковними стінами, а не всередині них. Цьому дитячому враженню майбутній кардинал, напевно, зобов'язаний першими припущеннями про те, що «церква» і «спілкування» — нероздільні поняття.

Львів того часу був містом неоднорідним, із насиченим внутрішнім життям. Перша світова й Громадянська війни закінчилися не так давно. Вулицями міста ходили люди, які були учасниками обох змагань, вони стали свідками розвалу імперії, пережили — деякі вельми важко — крах надії на українську державність, жорстку польську реакцію. Якщо не разом, то принаймні поруч співіснували люди, що перебували по різні боки барикад: поляки й українці, переможці й переможені, ті, що змирилися, і ті, що зламалися, готові до примирення і вічні борці. Це час духовної праці митрополита Андрея Шептицького, який дарував нашому народу оновлену національну ідею та готову до жертвовного служіння Українську греко-католицьку церкву.

Слухаючи дитячі спогади Любомира Гузара про міжвоєнний Львів, потрапляєш до світу ще одного львів'янина — Станіслава Лема, хлопця, що увібрав у себе польську і єврейську складову міста. Він був трохи старший (коли Гузар народився, Лем уже пішов до гімназії), але з відстані майже в століття ця різниця непомітна. В автобіографічному романі «Високий замок» Лем докладно описав місто свого дитинства, тож точки збігу зі спогадами Гузара якщо не вражають, то принаймні привертають увагу. Навіть якщо це лише такі загальні деталі, як розкішні вітрини львівських крамниць або набіги на батьківську бібліотеку, які забезпечували широке коло читання та занурювали в море незрозумілих слів і недоступних на той момент ідей. А ще схожий «сімейний анамнез» — батько, який пройшов офіцером спочатку Першу світову, а потім «заблукав» у Громадянській. Попри різницю у віці, обоє мали однаково травматичний досвід свідків Голокосту та інших розправ, учинених двома тоталітарними режимами в місті. Навіть у Карпати обидва львівські хлопчики приїздили в околиці Сколе. Лем написав звідти свої перші рядки — лист батькові про викрадені та втоплені в туалеті ключі, а Гузар одного разу посеред ночі вирушив зі Сколе у багаторічну мандрівку з однією невеликою валізою в руці. «Нас просто викинули звідти!» — з гіркотою вигукне колишній львів'янин Лем, депортований разом з іншими поляками з власного дому. «Нам пощастило», — додасть Любомир Гузар. Порівняльний життєпис агностика і кардинала, що вийшли з одного історико-культурного локусу, міг би стати гідним дозвіллям для новоявленого Плутарха.

Серед дитячих спогадів Гузара багато болючих моментів, пов'язаних із періодом «перших совітів» і німецької окупації. Наприклад, жах бомбардування 1 вересня 1939 року, коли мама загнала дітей у пивницю, сама не розуміючи, що вона робить, але знаючи, що треба щось діяти. Той перший військовий досвід Гузар згадуватиме все життя. Йому доведеться багато, до відчаю багато, говорити про війну, але й сивим він завжди згадуватиме те перше бомбардування у промовах. Згадуватиме він й інші бомбардування й обстріли — ті, від яких вони втекли зі Львова незадовго до приходу «других совітів», і ті, які вони переживуть потім, у таборі для переміщених осіб. А ще з «першими совітами» з'явилася звичка прислухатися до нічних кроків на сходах і «тривожна валіза», що завше стояла напоготові. З-поміж інших болючих спогадів — пам'ять про той день, коли до міста ввійшли німці. Тоді батьки позачиняли дітей самих удома і пішли до в'язниці, щоб упізнати трупи, залишені «комісарами», що відступили зі Львова. Про нові жахи, що прийшли на зміну. Про стіну, повз яку ходили гімназисти щоранку, а під нею ще довго лежали трупи розстріляних нацистами заручників — «для залякування». Про загибель єврейської сім'ї, з якою дружила родина Гузарів, і обшук, учинений нацистами в будинку за підозрою в переховуванні євреїв. Про болісний моральний вибір, через який доводилося проходити всім, кого зтягнуло в ті страшні події. Може, саме тому про свою втечу патріарх говорить, як про «щасливу». Він знав і розумів, від чого вони тікають. Від місця, з яким було пов'язано стільки страху, стільки незрозумілого (бо нелюдського!), і тому хотілося кудись виїхати...

Можна було б сказати, що для шестирічного Любомира дитинство закінчилося 1 вересня 1939 року, бо війна й дитинство здаються дорослим несумісними (утім, це не заважає тим самим дорослим розв'язувати нові війни). Але це лише мовна фігура. Дитинство триває, просто пригоди стають небезпечними, а кров, біль, смерть — справжніми, від чого й дитячі страхи набувають геть інших, брутальніших обрисів.

Під час війни ніхто не зайнятий «пошуком себе». Дітей це стосується тією самою мірою, як і дорослих. Усе «знаходиться» само собою. Але якщо в дорослих війна викреслює майбутній час і звужує життя до сьогоднішнього, то в дітей майбутнє навпаки — окреслюється досить чітко.

На запитання про той період, коли діти хочуть стати то льотчиками, то ветеринарами, то водіями трамваю, Любомир Гузар у відповідь лише знизує плечима. Він завжди хотів бути священиком. Це «завжди» звучить аж надто твердо. Жодних сумнівів. Такий вибір міг би здатися дещо дивним, адже хлопчики, як правило, мріють про бойові подвиги й військову кар'єру. З іншого боку, мріяти про щось мирне під час війни досить природно. До того ж, в окопах, як відомо, атеїстів немає, і в підвалі під час бомбардування, мабуть, теж. Але ці міркування стосуються швидше дорослих, які свідомі небезпеки і власної безпорадності. У дитини інший погляд і мотиви. Священство — та сама служба. Тут також «на війні як на війні». Відмінність у тому, що на цю війну не спізнишся, вона не закінчиться раніше, ніж ти сягнеш призовного віку. І тут немає жодних сумнівів щодо поділу на «своїх» і «ворогів», ти точно воюєш на боці Добра й Любові. Утім, у десять років про це можна хіба здогадуватися, відчуваючи невиразний потяг до того, що дозволить упевнено долати страх, іти вперед і чітко бачити вдалині попереду не руїни й смерть, а Світло і Життя.

Оскільки в родині Гузарів були священики, думки про можливу церковну кар'єру Любомира заохочувалися. Відіграла роль і харизматична фігура митрополита Андрея Шептицького, який у той час став для українців Галичини майже пророком. На Гузара справляло враження, що його батько, хоч був не надто занурений у церковне життя і до питань віри ставився без фанатизму, завжди відгукувався про митрополита з великою повагою. І сам Гузар донині з дитячою гордістю при згадці імені Шептицького говорить: «А я його бачив!» І в тому, як Блаженніший виголошує цю фразу, завжди чути нотку хлоп'ячого вихвалання — ніби він бачив здалеку, видержись на ліхтарний стовп, прихід до міста видатного полководця чи імператора.

Коли Любомир закінчив початкову школу, він спробував наблизитися до здійснення мрії про священство. Бабуся відвела його до монастиря редемптористів^[2], при якому був «не те щоби новіціят^[3], але щось на кшталт малої семінарії», як каже сам Блаженніший. Ішов 1943 рік, і настоятель монастиря порадив 10-річному хлопчикові, точніше його бабусі, не поспішати. «Часи тепер непевні. Нехай вступає до гімназії, закінчує її — і тоді приходять до нас», — сказав він. Гузара

«не прийняли». Це була перша невдача майбутнього кардинала — перша в цілій низці невдалих спроб пов'язати свою долю з монастирем. На щастя, ця поразка не знищила бажання хлопчика йти духовним шляхом.

Отець-настоятель мав рацію: усього за рік після цієї розмови родина Гузарів поїхала зі Львова і взагалі з України. Та й у самих редемптористів було замало шансів вижити в переможній Країні Рад з її войовничим атеїзмом.

* * *

Якось у розмові з журналістами патріарх Любомир зауважив, що Священна історія — це не те, що трапилося в давно минулі легендарні часи. Вона розгортається в нас на очах і за нашої безпосередньої участі. Отже, центральний сюжет дитинства Блаженнішого — утеча, і, так чи інакше, це «втеча до Єгипту».

Темі втечі й біженців в інтерв'ю і посланнях Любомира Гузара відведено особливе місце. З того часу багато що змінилося (інша війна, люди, обставини), а він досі наполягає на тому, що сутність проблеми залишається незмінною. І по суті це та сама «втеча до Єгипту».

Дві тисячі років тому обставини склалися так, що Йосиф мусів узяти Марію та малого Ісуса й утікати з ними до Єгипту. Про цю подію складено багато легенд, у яких розповідається про те, що Пресвятій родині допомагали різні рослини, тварини чи люди. Наша уява вимальовує собі живописний образ тієї втечі, й іноді може навіть здаватися, що Йосиф і Марія з дитям перебували в Єгипті у якомусь люксовому готелі біля моря, і їм там жилося дуже добре. Насправді так не було.

У наш час в Україні є майже півтора мільйона біженців. У 40-х роках минулого століття, під час Другої світової війни, таких людей називали скитальцями, бо вони мусили не тільки втікати, а й скитатися чужиною. Подумаймо, яким є життя сучасних скитальців, тих, що були змушені з різних причин покинути свої домівки і майно на Донбасі? Вони прибули в інші регіони України, але їх зустрічають по-різному: десь — радо, надаючи допомогу, в іншому місці — не виявляючи

милосердя і розуміння. Так трапилося й з Йосифом, Марією та Ісусом. Немає підстав думати, що там, у Єгипті, з'явилися ангели й оголосили місцевим мешканцям: «Увага: тепер у вас тут перебуває воплочений Син Божий, поведіться з Ним відповідно». Були, напевно, добрі люди, які з розумінням ставилися до тієї молоді сім'ї з дитинкою, але, можливо, були й інші, котрі казали: «О, ще одна юдейська родина прийшла до нас заколючувати наше життя». Не знаємо, чи було легко Йосифові знайти там якусь роботу, щоб здобути кошти на утримання сім'ї. Не знаємо, як вони вижили в тих умовах...

Воплочений Божий Син уже на початку свого перебування між людьми прийняв і цей вид терпіння — бути скитальцем. Сьогодні нам це легше зрозуміти, бо поняття біженців, скитальців є «живим» у нашому суспільстві. Ісус Христос, розповідаючи про Страшний суд, це остаточне об'явлення Божої любові й справедливості, згадує між голодними, спраглими й ув'язненими також і чужинців — немісцевих, нетутешніх: «Я був чужинцем, і ви мене не прийняли» (Мт. 25:43). «Може, нам дотепер важко збагнути, що то за чужинці, про яких говорить Господь. Сьогодні, думаю, ми дуже добре починаємо це розуміти», — казав Блаженніший в одній зі своїх проповідей.

«Я був чужинцем». Майже цими словами Гузар говорить про себе в численних інтерв'ю теперішнього воєнного часу: «Я теж із біженців», — і ці слова перекидають місток від євангельської історії до його долі. Так Блаженніший дає нам зрозуміти, як усі ми беремо участь у Священній історії.

Є в згаданому сюжеті про втечу ще один центральний мотив — про Святе сімейство.

Коли Гузар каже, що «їм пощастило», він має на увазі одразу багато речей. І те, що його родина змогла уникнути повторної зустрічі з «совітами», і те, що трапилася нагода виїхати, і рішення батьків про виїзд, прийняте без сумнівів, і те, що там, куди вони дісталися, уникнувши по дорозі безлічі небезпек, їх прийняли, дали можливість зупинитися й перевести дух перед наступним ривком.

Але головне місце в цьому «пощастило» належить родині, яка не розділилася і зберегла єдність. Сім'я трималася разом попри всі випробування, і тому навіть на цьому важкому етапі життя «скитальцем» Гузар однаково говорить про своє спокійне дитинство. Він — молодший, улюблений і найбільш бережений. Навіть коли

батьки переймалися важливими питаннями виживання, із ним поруч лишалася його сестра Марта, яка «виконувала всі функції моєї матері», як патріарх одного разу скаже. З ноткою добродушної іронії, характерної для молодших братів, він іноді порівнює свою сестру з її євангельською тезкою — дружиною Лазаря: «Вона як моя сестра — до речі, теж Марта, — любить покерувати. Вона знає, що старша в хаті, і всі мають її слухати».

Про втечу Гузар ніколи не говорить як про суто випробування, тим більше — рафіноване страждання. Для нього, як для будь-якого підлітка, це була найперше пригода. Одна з тих подорожей, які виховують юнаків. «Для мене це була нагода побачити світ», — каже Блаженніший про цей період свого життя.

Через багато років спочатку помічник патріарха, а потім і патріарх УГКЦ Любомир Гузар залишатиметься прихильником ідеї про необхідність подорожей для виховання молоді. Він упевнений, що люди повинні їхати в чужі краї, щоб дивитися, слухати, вчитися і переймати те, чого не побачиш удома, те, що є добрим і корисним. Говорячи про чесноти кандидата на хоч скільки-небудь помітну посаду, Гузар неодмінно зауважить: «Він бачив світ». Не «навчався в такому-то університеті», яким би престижним той заклад не був, а саме «бачив». Пізнав. Пережив. Засвоїв.

Важливі не стільки самі по собі знання, здобуті на старанно відвідуваних лекціях, скільки набутий душевний досвід і духовний багаж.

— У вас чудові можливості для підготовки кадрів, — кажу йому з докором, коли він у черговий раз нарікає на недостатній рівень підготовки священиків. — У самих тільки папських університетах в Римі скільки ваших дітей навчається!

— Ну то й що? — з несподіваною гіркотою відповідає він. — Так, вони вчаться. Вони набувають знання. Вони приїжджають звідти напхані інформацією. І що?.. Що це їм дає, якщо вони так нічого й не побачили? Якщо поруч із ними не виявилось наставника, який у потрібний момент сказав би: «Подивися!» Так, вони дуже багато знають. Але який сенс, якщо вони все одно нічого не можуть?..

У дитячих спогадах Блаженнішого та втеча у невідоме назавжди лишилася нагодою побачити світ. Діти — щасливі люди, адже більшу частину страху, тривоги і страждань приймають на себе дорослі. Утім,

навіть якщо самі діти цього не помічають, через багато років навчаються це цінувати. Досвід сімейної солідарності у період випробувань, у найскладніших і, що навіть гірше, невизначених обставинах, виховав відданість традиційним сімейним цінностям навіть більше, ніж католицька догматика. У тому, що сім'я — це святе, Гузар не має сумніву. Сім'я збереже тебе завжди і всюди, вона — це саме життя. Кожна сім'я — утілення Святого сімейства, так само як кожна втеча тією чи іншою мірою — утеча до Єгипту.

* * *

Сім'я Гузарів ненадовго затрималася у Відні, де у батька, Ярослава Гузара, збереглися знайомства ще з часів навчання. Але незабаром довелося втікати далі: наближалася радянська армія. Тут Гузарам знову пощастило: тільки-но вони виїхали далі на Захід, назустріч американським силам, табори для переміщених осіб обнесли огорожею, дороги перекрили. Біженці мали залишатися на місцях і чекати милості переможця.

Більшу частину життя біженцями сім'я Гузарів провела в таборах для переміщених осіб неподалік від Зальцбурга. Тут було багато скитальників із різних частин України, і це стало першою можливістю для майбутнього патріарха переконатися в тому, який різний наш народ.

Люди є люди, вони скрізь намагаються налагодити «нормальне життя», навіть у геть несприятливих для цього умовах. Українські біженці не стали винятком: вони знаходили спосіб виховувати своїх дітей і в таборах. Школу відкрили в табірному бараку. Це була та сама «українська гімназія», яку Гузар, за офіційною біографією, закінчив у Зальцбурзі. Грубо збиті столи і лавки, зошит і олівець — розкіш і рідкість, а от викладачі — як на підбір, бо серед біженців «від совітів» чи колишніх в'язнів німецьких таборів було чимало освічених людей, навіть університетська професура. Австрійська влада не визнавала цієї «гімназії». Зате — і це виявилось важливішим — її атестат визнали в США.

Одним з основних завдань у великих таборах для переміщених осіб було дотримання дисципліни. Біженці — це завжди проблема для влади, тому вона користувалася будь-якою нагодою, щоб якщо не позбутися їх остаточно, то хоча б «притиснути» незваних гостей. В українських таборах ситуацію рятувало те, що серед біженців було, по-перше, чимало інтелігентних людей, що мали уявлення про норми поведінки і внутрішню дисципліну, а по-друге, людей, не чужих місцевому укладу, які не мали мовного бар'єру (адже багато хто з них народився ще в Австро-Угорській імперії). Можливо, ця обставина вплинула на взаємну лояльність українських біженців та місцевих мешканців. Неабияку роль відіграло й те, що серед біженців було чимало військових (УПА, «дівізійники», українські вояки вермахту), на яких трималася дисципліна і в таборах, і пізніше у місцях постійних поселень. Переважно ці люди брали на себе організацію дозвілля найбільш «проблемної» частини населення — підлітків. Тут діяли Пласт і Спілка української молоді (СУМ), організовувалися молодіжні табори та походи. Умови життя були, м'яко кажучи, спартанські, але хто в перші повоєнні роки міг похвалитися розкішшю й комфортом? Життя у своїй простоті й невибагливості доводило, що людині багато не треба. Головне для щастя — уміння радіти тому, що є, помножене на знання про те, як миттєво все можна втратити.

Любомир Гузар вчився у табірній «гімназії», брав активну участь у різних заходах, організованих для дозвілля української молоді, але мав одну відмінність від однолітків: навіть у хиткому статусі «переміщеної особи» він абсолютно точно знав, чого хоче, і не сумнівався ані у своєму виборі, ані у майбутньому. Він хотів стати священиком.

Відразу після приїзду до Австрії 1944 року Любомир Гузар написав листа до української семінарії в США про своє бажання навчатися там. І, як не дивно, отримав відповідь, скоріше ввічливу, ніж обнадійливу: отець-ректор писав, що готовий поговорити з ним, коли Любомиру вдасться переселитися до США.

Коли вдасться!.. Це звучало занадто оптимістично. Перспектива переїзду здавалася примарною. Програмою-мінімум для сім'ї Гузарів було уникнути повернення на батьківщину. Повоєнна Австрія зовсім не текла молоком і медом, а біженців тут перебувало дуже багато — набагато більше, ніж країна могла асимілювати, і австрійська влада

охоче позбувалася мігрантів правдами й неправдами. Гузар згадує про те, яким уважним доводилося бути, щоби випадково не потрапити «не в той потяг»: біженців іноді обманом заманювали в ешелони, що йшли на радянську територію.

Не надто поспішали приймати до себе переселенців й інші європейські країни, також розорені війною. Невеликі квоти відкривали для людей певних спеціальностей і європейські держави, і Новий Світ, але в родині Гузарів, на жаль, не було представників потрібних професій.

Зрештою, Ярославу Гузару вдалося роздобути запрошення до США від свого старого знайомого, який чесно попереджав, що більше нічим допомогти не зможе, бо зробив уже близько трьохсот таких запрошень. Але досить було і цього. Запрошення стало путівкою за океан, зеленим світлом на останній дистанції втечі.

Розділ 2. Україна небесна

Переїхавши до США, родина Гузарів оселилася в цілком емігрантському районі Нью-Йорка — Брукліні. Юнак, не гаючи часу, узявся до втілення своєї дитячої мрії. Уже за три тижні по переїзді він був зарахований до семінарії св. Василя у Стемфорді, штат Коннектикут. Тут знову-таки допомогли ділові якості батька і специфічне українське (навіть більшою мірою галицьке) вміння знаходити, підтримувати й використовувати особисті зв'язки. Здібність, загострена необхідністю вижити в чужому середовищі.

На той час українці прибували до США не на пусте місце. Це була третя хвиля української еміграції, і на новій батьківщині переселенці вже знаходили невеликі, але активні осередки земляків. Біженці тяжіли до цих осередків, що було цілком природно: тут на них очікували підтримка й знайомства, що полегшувало процес адаптації, їм допомагали облаштуватися на новому місці. Утім, для українців цими суто практичними міркуваннями все не обмежувалося.

Перші дві хвилі української еміграції до США були дуже різними, і кожна у свій спосіб доповнювала іншу. Першою хвилею до Америки їхали трудові мігранти у пошуках заробітку, утікаючи від злиднів. Другою хвилею до США прибули переважно «політичні» — люди, які втікали від Громадянської війни та переслідувань з боку радянської або польської влади. Саме другій хвилі громади Нового Світу завдячували за приплив інтелігенції — людей із доброю освітою, переконаннями та організаторськими вміннями. Ці переселенці великою мірою ідеологізували та політизували життя в еміграції, саме завдяки їм церковні громади стали справжніми осередками українства.

Нарешті наймасовішою, найстрокатішою і, мабуть, найжахливішою була третя хвиля української еміграції, спричинена Другою світовою війною та приходом радянської влади на Західну Україну. На відміну від перших двох хвиль, для яких переїзд до нових місць був кроком вибору або, принаймні, усвідомленої долі, із третьою хвилею прибули люди, для яких це називалося втечею. Близько трьохсот тисяч людей — наляканих, травмованих, дезорієнтованих, закинуло на чужину зовсім не з їхньої волі. Тут були ті, хто втікав від

німців і від «совітів», остарбайтери, вояки, в'язні концтаборів. У цій хвили, як відзначають учасники тих подій, була величезна кількість молоді — фактично дітей, які дуже швидко подорослішали на війні. Рано відірвані від коріння, вони пройшли через випробування, часом занадто тяжкі для незміцнених душ. Прибувши на нову батьківщину і звільнившись від необхідності весь час боронитися й боротися за виживання, ці підлітки швидко втрачали ґрунт під ногами.

Прибульці до США розділялися на тих, хто «лишався», і тих, хто «ішов» — розчинявся в новому середовищі, асимілювався. Останніх ті, хто лишався у діаспорі, вважали «втраченими». Таких у цій третій хвили еміграції було, за свідченнями діаспорних істориків, доволі багато. Ці люди, позбувшись загрози смерті чи репатріації, наглядців та страху, який змушував триматися зграєю і не втрачати відчуття ліктя, губили й саму необхідність лишатися разом. Ба навіть більше — вони втікали від свого минулого в надії почати нове життя «з чистого аркуша».

Для тих, хто лишався, така втеча була не лише втратою — її сприймали як зраду, яку пояснювали моральною нестійкістю та відірваністю від коріння. На міграції люди розділилися на тих, хто віддано беріг своє, лишався собою, і тих, хто занехаяв себе. Від таких чітких і доволі різких визначень дещо відгонить психологією гетто — але інакше, напевно, бути й не могло. Діаспорні осередки завжди протистоять асиміляції, а на той час таке протистояння мало особливий надрив, оскільки йшлося про велику кількість людей, насильно позбавлених батьківщини. Люди, що потрапили дітьми в цю хвили, пригадують, яке велике значення мало для них лишатися у колі «своїх», спілкуватися, брати участь у дитячих та молодіжних організаціях, регулярно відвідувати осередки. І яким презирством обливали тих, хто чинив інакше, занадто відкриваючись новому середовищу, віддаючись спілкуванню з американцями. Ті, хто лишався, сприймали інший вибір якщо не з підлітковою однозначністю — як зраду, то все одно з осудом.

Любомир Гузар, як і вся його родина, опинився серед тих, хто лишався. Власне, більшість біженців з числа інтелігенції обирала цей шлях. «Лишатися» означало весь час підтримувати своє українство «в тонусі». «Удома мама змушувала нас говорити тільки українською, — згадує Блаженніший. — Причому вимагала дуже чистої мови. Аж

надто чистої. Якщо в українській мові є відповідник, то слово іншомовного походження вживати було не можна». Ці мамині уроки рідної мови даються взнаки й дотепер.

Намагання українців зберегти себе не було для Америки таким уже екзотичним — так чинили й інші емігранти, що підтримували зв'язки відповідно до національного походження. Хіба от в українців по Другій світовій це виходило дещо надривно, адже обставини їхнього переїзду були доволі драматичні. Америка тих часів була схожа на справжній Вавилон, у якому вже відбувалося змішання мов. Країна емігрантів не вимагала від своїх нових мешканців відмовлятися від власної ідентичності, але в той же час вони мали поєднувати своє (якщо зуміють) зі спільною американською ідеєю, закладеною та проповідуваною Батьками-Засновниками. Згідно з ідеологічною доктриною «плавильного тигля», емігранти будь-якої етнічної приналежності творили єдину американську націю. Їхня ідентичність — національна, мовна, релігійна — поважалася, але лишалася чимось другорядним порівняно з тим, що всі вони відтепер американці. У прагненні створити єдину американську націю США не дуже відрізнялися від СРСР з його ідеєю «радянської нації», от, правда, методи були цілком відмінні. Американська політика безпосередньо не спрямувалася на асиміляцію — принаймні, насильства над особистістю та її правами годі було шукати. Але асиміляція відбувалася сама собою, якщо людина не робила свідомих дій, аби протистояти втраті себе.

Для більшості мігрантів намагання триматися разом було почасти фольклорним, почасти діловим: їм подобалося співати народних пісень, відчуваючи свою «інакшість», вони підтримували одне одного «як браття». З часом така сама атмосфера запанувала й в українських осередках. Але нові емігранти шукали не лише можливості зібратися й поспівати, вони намагалися відтворити навколо себе світ, який утратили, який був би для них рідним острівцем в океані чужого. Рятівним шматочком простору, де все є так, як має бути. Ці люди, як ніхто інший, трималися за своє розуміння того, «як має бути», яке давало відчуття правильності власного життя. Зрештою, цілком можливо, що саме це їх і рятувало. Вони, як колись у таборах для переміщених осіб, трималися купи, визначаючи «свого» за мовою та релігійними переконаннями. Ці люди відтворювали у своїх

громадах Україну такою, якої їм хотілося і, можливо, якої не було насправді ніколи й ніде. Але головне те, що на той момент вони цілком мали рацію: України більше не було. Власне, українці перетворилися на «народ у розсіянні», і з усіх прибулих до Америки до кінця це усвідомлювали тільки емігранти третьої хвилі.

* * *

Із тим, що українці виявилися «народом у розсіянні», позбавленим власної землі, пов'язаний специфічний пафос обоження України. Політизація церковного життя і спричинені тим конфлікти почалися ще за другої хвилі еміграції. Проте лише після утвердження СРСР на теренах України ця тенденція сягнула розцвіту. Звідси ми маємо дещо дивні для християнства лозунги про «народ-мученик», «українську Голгофу», «Воскрес Христос — воскресне Україна». Усе це поза українським історичним контекстом видається майже язичництвом або принаймні анахронізмом, адже більшість європейських націй «відхворіли» на це ще в XIX столітті. Але тут аналогія з поляками, сербами чи мадярами помітно кульгає, оскільки ми маємо справу не так із риторикою націоналізму, як із риторикою народу в розсіянні. Люди, що втратили свій «Град Земний», знаходять його відблиск у сянні «Града Небесного».

Українці асоціюють свою націю з Богом у своєрідний спосіб. Цю асоціацію не варто розглядати в контексті християнських доктрин, інакше вона дійсно може викликати праведний гнів. Для українця в еміграції віра ставала частиною внутрішньої батьківщини, вона мала відчутний матеріальний зв'язок зі «своєю» церковною обрядовою традицією. У літургійному ритуалі відтворювалося не лише поєднання людини і Небесного Отця, але також людини та її втраченої земної батьківщини-Матері. Образ Богородиці, дуже популярний в українському християнстві та взагалі у нашій культурі, недарма є символом України — від мозаїк Софії Київської до мозаїк Святої Софії в Римі.

Українські громади, які гуртувалися навколо релігійних осередків, відтворювали в собі й у такий спосіб зберігали Україну. Можна

припустити, що в цих громадах підміняли релігію політикою, Бога — Україною, живу віру — звичаями й обрядами. Так воно й було, судячи з того, що між священиками та особливо зятими патріотами час від часу спалахували конфлікти щодо підміни вчення церкви політичними гаслами — нехай і дуже приємними українському вуху. Утім, на тлі цих колізій вдалося вберегти і церкву, й український дух.

Україна з дому, куди всі прагнули і сподівалися повернутися (не цього року, так наступного, не наступного — то пізніше), поступово віддалялася за обрій сподівань, перетворюючись на «землю обітовану». І від того відданість цій Україні, як небесній Батьківщині, набувала ще більшого смислу й ваги. Діяльність зі збереження цієї «внутрішньої України» часом перетворювалася на служіння. У діаспорних громадах укупі зі «співочими товариствами» та гуртками народного танцю, дитячим дозвіллям та пляцками обов'язково знаходилося місце для «залишку Ізраїлева» — того малого числа вірних та відданих, які мали за місію пронести через вавилонський полон чисту, не заплямовану впливами окупантів і гонителів Україну. Тих, у кого не могло бути в мові місця «бібліотекарю» чи «біноклю» — мали право на існування лише «книговод» та «далекогляд», про який тепер з усмішкою згадує патріарх Гузар. Так само нічого не можна змінити в мові богослужіння або в паролі, за яким свій упізнає свого. У космополітичному середовищі «країни емігрантів» українці лишалися діаспорою, частково — доволі ортодоксальною. Із потягом до рафінованої чистоти свого «вчення», підозріливим ставленням до тих, хто відкривається зовнішнім впливам і сприйняттям асиміляції мало не як зради.

«Що означає «стати американцем»? — розмірковує Блаженніший в одному з інтерв'ю. — Наслідувати німця, чи голландця, чи англійця, який просто приїхав до Америки на сто років раніше? Тепер я теж говоритиму тільки англійською, буду поводитися, на мою думку, як справжній американець. А при тому втрачу себе... В Америці є українці і «з п'ятого покоління», і «з першого покоління». Наприкінці XIX століття з України туди прибуло багато людей. Вони тяжко працювали: це були прикрі часи індустріалізації Америки. Наші емігранти не знали мови, не були ніяк захищені — народ не мав тих прав, які має сьогодні. Багато дітей тоді соромилися власних батьків, — мовляв, вони такі селяки, не знають англійської. Але їхні

діти вже цікавилися, хто вони і звідки. Уже в 30-х роках минулого століття українці почали збиратися, проводити конкурси хорového співу, українського танцю — робити все, щоб повернутися до своєї культури, відчутти, що вони є хтось. ...До асиміляції схильні тільки люди духовно бідні. Вони не мають почуття ідентичності, мавпують те, що, на їхню думку, робить із них американців: мати дороге авто, жити в певному районі, говорити гарною англійською».

Будь-яка людина, котра приїжджає до Америки і входить до американської спільноти, потрапляє в такий «плавильний котел». Кожен сам обирає — залишатися собою чи заперечити своє походження. Однак, забуваючи власну культуру, емігрант збіднює Америку. Порядні американці залишилися тими, ким були. Своєю культурою людина має збагатити нову батьківщину — у цьому завжди була сила Америки.

«Я не заперечую американських вартостей, навпаки, пишаюся ними, почуваюся одним із членів великої національної родини, але я також від себе щось додав. От, наприклад, коли ми, східні католики, приїхали до Америки, то там думали: якщо католик — значить латинник. Минуло багато часу, поки вони зрозуміли, що я, східний католик, маю іншу традицію, інший спів, інше богослов'я — і цим збагачую і католицьку церкву, і американську культуру. Якби я почав мавпувати латинників — що я приніс би іншим? Хіба що кількість, але не духовне збагачення».

З одного боку, подібне ставлення до асиміляції можна пов'язати з небажанням втратити вірних і парафії за кордоном. З іншого, свого часу саме завдяки такій політиці українцям у діаспорі вдалося зберегти і власну церкву, і дещо таке, що допомогло Україні вже за часів Незалежності згадати себе й відродитися. «Нашою Батьківщиною були культура, мова, церква», — згадує Блаженніший, адже УГКЦ — унікальний, виключно український церковний проект, в існування якого — так само, як в існування України, — багато хто у світі не міг і дотепер не може повірити чи змиритися з цим.

Це об'єднання доль церкви і нації не могло не набути видимих форм у житті громад і навіть у церковній проповіді. Водночас специфічна психологія «залишку Ізраїлева» ще неодноразово дасться взнаки тим, хто таки повернеться до свого «Єрусалима». Зокрема Любомирові Гузару, який не знайде в реальній Україні ані того

космополітизму і свободи, що були притаманні американській культурі, ані тієї рафінованої України, яку консервували і сповідували у діаспорі. За багато-багато років, уже будучи патріархом-емеритом^[4], він визнає, що дотепер не почувається вповні вдома. Усюди у світі йому було «не зле», але «остаточно добре», як має бути, на його думку, вдома, так і не відбулося. Може, саме через те, що його Батьківщина — не лише «дім Отця», а й «дім Матері-України», наша земля завжди була й лишається для нього чимось «небесним», чого на землі годі знайти.

* * *

Стемфорд, із яким пов'язані молоді роки майбутнього патріарха й кардинала Любомира Гузара, був одним із доволі «вкорінених» українських осередків у США — українці-емігранти селилися тут від початку ХХ століття. На їхню духовну потребу тут утворилася і динамічно розвивалася протягом першої половини століття греко-католицька парафія, зокрема, зусиллям апостольського екзарха для українців у США Костянтина Богачевського, який також був емігрантом-утікачем «другої хвилі» — від переслідувань з боку польського уряду у 1920-х роках. Його працею була створена семінарія і коледж, де навчався майбутній патріарх УГКЦ і де згодом екзарх Семфордський Амвросій Сенишин висвятив молодого ліценціата^[5] богослов'я Любомира Гузара на священника Стемфордської єпархії.

Молодий семінарист і згодом священник Любомир Гузар брав активну участь у влаштуванні українських громад, відтворенні національних форм життя «в мініатюрі»: залучався до роботи у молодіжних організаціях, служив капеланом у виховній оселі СУМ. Ці патріотичні організації на еміграції брали на себе дозвілля дітей, чий батьки тяжко працювали: повоєнна Америка була ще далека від тих ідеалів суспільного добробуту, яких вона сягнула у наші дні. Утім, за спогадами Блаженнішого, значна частина українських мігрантів страждала навіть не через те, що доводилося тяжко працювати, а через незвичний спосіб життя — у мегаполісах із чужим укладом. Українські дитячі та молодіжні об'єднання брали на себе принаймні частину цієї

проблеми, влаштовуючи літні табори та інші форми організації дитячого дозвілля. У такий спосіб вирішувалася як проблема вільного часу дітей, чиї батьки фізично не мали змоги приділяти їм достатньо уваги, так і проблема наслідування України — збереження її культурної традиції й мови, гуртування навколо української ідеї.

Першу парохію^[6] Любомир Гузар отримав саме в такому українському культурному центрі — «на Союзівці», оселі Українського народного союзу, розташованій у гарному курортному містечку Кергонксон. Заснований на початку 1950-х, український культурний центр «Союзівка» дотепер лишається однією з провідних організацій діаспори у США. Він був створений як модель України «в мініатюрі»: кожна його будівля дістала назву одного з регіонів України. Сюди часто приїздив батько майбутнього патріарха, так само, як багато інших українців. Одного разу приятель Ярослава Гузара, співдиректор «Союзівки», запропонував йому запросити сина-священника відправляти недільні служби для відвідувачів. Згодом на «Союзівці» утворилася парафія Пресвятої Трійці.

На перший погляд, це видається дещо іграшково-пасторальним — «Україна» на 250 акрах популярного курорту, танцювальні гуртки та саркастично оспівані класиком «співочі товариства». Утім для людей, які тяжко працювали й більшість часу перебували в чужому середовищі, такі реконструкції давали відчуття затишку, частково навіть відчуття рідного дому, серцем якого був вітвар. Церковні громади втілювали щось дуже близьке до ідеалу життя спільноти як великої родини, об'єднаної пошаною до небесного Батька — Бога і земної матері — України.

«З мого досвіду я сказав би, що на загал у США в нас було дуже добре парафіяльне життя, — згадує Гузар. — Наші громади в 1950—60-х роках були живі, гарно організовані, мали свої школи, плекали благодійництво. Їхній дух дуже залежав від священника. Він вів свої громади. Священники також між собою спілкувалися. Я дуже радо відвідував своїх сусідів — два з них були значно старші за мене, а третій був доволі старший. Були й мої ровесники. Ми радо спілкувалися зі старшими священниками, а вони були до нас відкриті. Це було щось особливе й дуже гарне — відчувати цю товариськуність. Ми навіть відновили священниче товариство св. Андрея (воно колись існувало в Україні, і деякі наші старші співбрати, що були

священиками ще до війни, знали, як то було. Вони нам розповіли — і ми старалися продовжувати його на поселеннях). Наша мета була — триматися разом».

Цей ідеал «життя—спілкування» для Блаженнішого залишився ідеалом, який він прагнув — як багато інших напрацювань — перенести й прижити на українському ґрунті.

Розділ 3. II Ватиканський собор: між Римом та Вавилоном

Покоління «залізних старих» дивує не стільки тим, що вони, пройшовши через війни, заслання, табори, доживають до похилого віку, скільки умінням зберегти при цьому рівну поставу, ясний розум і здатність дивитися прямо у вічі, не відводячи погляду. Може, справа в тому, що це останнє нерадянське покоління, народжене поза рабством. Через те вони й зуміли вижити в жорнах ХХ століття.

Кожного, хто спілкувався з Любомиром Гузаром, дивує те, що навіть у старості він справляє враження діяльної людини. Його улюблена частина мови — дієслово. І якби людей можна було уявити частинами мови, патріарх, поза сумнівом, був би саме дієсловом. Напевно, дається взнаки досвід раннього періоду життя, коли «вижити» означало «діяти». У буквальному розумінні цього слова — вставати і йти. Бігти. Ховатися. Долати відстані. Шукати можливості. Вирішувати.

Для Любомира Гузара це ще й «американське виховання» — вплив тих старих добрих Штатів, якими вони були всього півстоліття тому, коли ідея суспільного добробуту ще не підточила підприємницький дух, що створив «американську мрію». Тоді дія і мораль не суперечили одне одному.

Блаженнішому близька євангельська максима «віра без діла мертва». Навіть любов у його розумінні виявляється дією.

— Скажіть, як навчитися любити ближнього, — спитали його якось під час зустрічі.

Патріарх відповів лаконічно:

— Треба спробувати.

Пробувати, діяти — це земне, матеріальне втілення віри. Любомир Гузар не втомлюється повторювати, що любов до Бога чогось варта тоді, коли вона виявляється насамперед у любові до ближнього. Так само, як і любов до України.

— Любити Україну? — перепитує Блаженніший під час одного з інтерв'ю. — Вибачте, не розумію питання. Я вам так скажу: не треба любити Україну. Любіть українців. Політики часом просто сорочку

на грудях рвуть: «Люблю Україну!» Та що з того, якщо ти не любиш українців?.. Роби для них щось добре. Отоді ти насправду любиш Україну.

Ця прихильність до дії не видається дивною, зважаючи ще й на те, що світанок церковного служіння майбутнього патріарха збігся з II Ватиканським собором. Священик Любомир Гузар повною мірою — «ровесник революції», адже II Ватиканський собор, відкритий з ініціативи папи Івана XXIII, тривав з 1962 по 1965 рік і мав насправду революційний вплив на всю католицьку церкву. Він докорінно змінив розуміння її місії, увівши замість формули «Церква, що торжествує» (у православній традиції — «Торжество Православ'я») формулу «Церква в служінні». Церква, що торжествує, відійшла в минуле, в історію. На сцену сучасності виходила «Церква, яка діє». Тож не дивно, що люди, яких торкнувся II Ватиканський собор, мимоволі несуть у собі його відблиск. Саме вони змінюють обличчя світу — і словом, і ділом. Таким для людства став невтомний місіонер, папа-мандрівник Іван Павло II. Такою людиною для України став Любомир Гузар.

Українські емігранти в США, особливо греко-католики, сприймали II Ватиканський собор надзвичайно гостро, оскільки він представив абсолютно свіжу доктрину католицького екуменізму^[7], і, що найбільш істотно для УГКЦ, прийняв Декрет про східні церкви, який стверджував їхній статус і право зберігати власні традиції, запроваджував свободу і ясність у їхні стосунки як із православними братами в еміграції, так і з католиками латинського обряду.

Для українців, що належали до УГКЦ, «вавилонський» виклик доповнювався ще й суто церковним аспектом: католицька церква в США не мала жодного сентименту до східних співбратів. Католицька Америка була цілковито «латинською» і неохоче приймала будь-які відхилення від думки, що «католицтво» й «латинство» — синоніми. Усе ускладнювалося тим, що греко-католики не мали власних єпископів: їхні парафії входили до латинських дієцезій^[8], і порядки, відповідно, їм диктували латинські єпископи. Коли родина Гузарів прибула до Америки, УГКЦ вже мала власних, окремих від римо-католицьких, єпископів, але до II Ватиканського собору лишалося ще півтора десятиліття років.

«Ми хотіли залишатися собою, але спершу musiли відкрити, що то значить — „бути собою“, — пригадує Любомир Гузар. — Воно йшло одне з другим: у нас було зацікавлення богословське, літургійне, але це було питання й національної приналежності, і своєї особливої київської традиції. На той час у нашій церкві була традиція, яка має свою історію, — латинізація. Ми уважали, що є тим більше католиками, чим більше подібні до латинників, — у різних практиках, навіть молитовних. За моїх часів, у 50—60 роках минулого століття, близько до II Ватиканського собору, стала набувати звучання інша традиція, яку розпочав митрополит Шептицький. З'явилася група духовенства, що почала шукати власної ідентичності. Ця група казала, що чим більше ми інакші від латинників, тим краще. Назагал, коли я був студентом університету у Вашингтоні в останні чотири роки моєї підготовки до священства, наші семінаристи почали цікавитися, ким ми є насправді. Ми не прагнули підкреслити свою інакшість — просто хотіли бути більше собою».

В Україні це відбувалося по-іншому. Не можна забувати того факту, що на наших землях УГКЦ офіційно було ліквідовано 1946 року, і греко-католики, щоб (як вони це бачили) захиститися від примусового переходу на православ'я, почали віддано дотримуватися латинізованих практик. Значно пізніше, у 1980—90-ті роки греко-католицьке духовенство й миряни почувалися впевненіше, бо не так уже переймалися тим, «як нам бути інакшими від православних?», а шукали тієї власної греко-католицької традиції, про яку казав митрополит Андрей Шептицький.

У Новому Світі обидва питання — стосунки з католиками й стосунки з православними — для УГКЦ виявилися вельми болючими. Особливо важко довелось греко-католикам першої хвилі еміграції, які musiли обирати між знайомим обрядом православної церкви і вірністю Святому престолу, оскільки власне греко-католицьких парафій у США на той час ще не було. Надалі, хоч вони і з'явилися, проте й досі перебували в управлінні римо-католицьких єпископів, які найчастіше вважали греко-католицьку церкву історичним непорозумінням, не виявляли прихильності й не зважали на її самобутність і традиції.

Від 60-х років XIX і до 10-х років XX століття українські греко-католики в США мали значні труднощі з улаштуванням власної

церкви. Цю ситуацію, як і багато чого іншого в житті УГКЦ, змінив митрополит Андрей Шептицький, висвятивши єпископа Стефана Ортинського. Саме йому вдалося згуртувати емігрантську церкву, вільну від прямого впливу латинських єпископів. Утім, «церковну моду» диктували саме католики латинського обряду, а вони мали власні «больові точки». Приміром, одружений священник для східної церкви — православної та греко-католицької — це традиція, а для римо-католицької — скандал. Тому навіть після того, як УГКЦ в Америці усамотійнилася від римо-католицького єпископату, проблему одруженого священства це не розв'язало: греко-католицьке духовенство в США не висвячувало одружених.

Любомир Гузар, за власним твердженням, легко пройшов повз цієї колізії. «Я завжди хотів бути священником. І я не хотів бути одруженим священником, — зізнається він і додає жартома: — Це було дуже правильне рішення. Бачте, було кілька дівчат, з якими я міг би одружитися. Усі вони тепер удови. А я, як бачите, ще живий».

Унаслідок неприйняття одруженого духовенства частина греко-католицьких священників (найперше ті, які приїхали до США вже одруженими) переходила до православної церкви. Приєднання до православної юрисдикції автоматично означало цілковитий розрив з рідною церквою: до II Ватиканського собору такі глибокі екуменічні контакти суворо заборонялися. Ці розриви виявлялися вельми болючими: вони проходили вододілами по близьких людях, громадах, навіть по сім'ях. Нова екуменічна політика, проголошена II Ватиканським собором, що визнавала за іншими християнськими церквами «сестринський» статус, помітно зменшила напруження саме в емігрантських колах.

Екуменічна ідея для українських греко-католиків була вкрай важлива не тільки в еміграції, а й на батьківщині, де УГКЦ була заборонена, а її вірні — змушені приєднатися до РПЦ (Російської православної церкви). Приймавши доктрину про церков-сестер, Собор ніби зняв із них підозру у віровідступництві, визнавши, що вони не поривають своїх зв'язків із католицькою церквою, коли пов'язують свою практику з церквою православною.

Нарешті Декрет про східні церкви відкривав нове дихання, надавав нового змісту місії УГКЦ, виправдовуючи її існування. Ідея екуменізму дала змогу подивитися на східні церкви під новим кутом,

побачити в східно-західному християнському синкретизмі модель майбутнього порозуміння. Це була ідея, яку плекав митрополит Андрей Шептицький. Ідея єдності — та частина його спадщини, яку досліджував докторант папського університету в Римі Любомир Гузар і яку він врешті доніс до берегів Дніпра, та вже як ідею і місію не тільки для греко-католицької церкви, а й для всіх християн України.

Не треба мати багато фантазії, щоб побачити в особливій місії східних церков виправдання унії. Це дотепер муляє очі Москві, яка повсякчас вимагає від Ватикану зректися такого шляху до єдності, засудити унію. Створюється враження, що екуменічна місія східних церков, дійсно, може мати успіх у справі поєднання християн різних традицій, тому Російська імперія зі своїм кредо «розділяти і володіти» це передчуває і чинить спротив.

Цю нову місію, надзавдання, яким Собор відкривав перспективи для розвитку східних церков, радісно вітали українські греко-католики в еміграції. Їхнє становище було дуже хитким, вони не мали до кого апелювати, щоб виправдати своє домагання «власної церкви». Православні емігрантські громади могли розраховувати на підтримку своїх центрів на батьківщині або в особі вселенського патріарха. Католицькі місії в будь-якій точці світу мали опору в Апостольській столиці. Українські греко-католики не могли покладатися ні на кого, крім себе.

Берестейська унія насправді була багато в чому політичним рішенням: вона мала забезпечити децицію релігійних прав православної меншини на території католицької Польщі. І якщо трактувати унію виключно як тимчасовий конкордат православних із Ватиканом в обмін на захист від агресивного латинського середовища, то зі зміною історичних і політичних умов необхідність в унії дійсно видається сумнівною. Україна «возз'єдналася» в УРСР, і Київська церква також мала б «возз'єднатися» — у структурі РПЦ. Під таким кутом зору не було жодної політичної необхідності в окремій східно-католицькій церковній структурі в США — тут можна було вільно сповідувати православ'я, не вносячи сум'яття в католицькі погляди і не змушуючи себе під них прилаштовуватися. Греко-католицька церква видавалася чимось «проміжним», особливо враховуючи її прив'язку виключно до України та її політичних

контекстів. Який сенс у ній поза Україною, якщо навіть в Україні вона виявилася «непотрібною» і була заборонена?

Видавши Декрет про східні церкви, що закріплював їхнє право на існування й самобутність, Собор визнавав їх вартісною частиною католицької церкви. У такий спосіб Ватикан підтвердив право УГКЦ на існування. Утративши відчуття рідної землі під ногами, УГКЦ утвердилась в універсальному католицькому церковному проекті, здобула «офіційне громадянство». Це стало особливо цінним на тлі ватиканської політики дипломатичних загравань із Москвою й РПЦ, у яких була чітка вимога до Святого престолу: жодних згадок про українських греко-католиків. Це була ключова умова приїзду на Собор делегатів-спостерігачів від РПЦ, а їхня присутність вважалася величезною перемогою ватиканської дипломатії.

Цю вимогу в цілому задовольнили. Натомість Собор прийняв Декрет про східні церкви, який, не називаючи УГКЦ, визначив їй шановане місце у структурі католицької церкви. І ще одне «натомість»: на II Ватиканському соборі УГКЦ мала власну делегацію, до якої приєднався й очолив її патріарх Йосиф Сліпий.

Звільнення патріарха Йосифа з радянських таборів і його виїзд за кордон для українських греко-католиків в еміграції (в усякому разі для емігрантів третьої хвилі) стало подією, що за масштабом і важливістю не поступалася самому Собору або навіть затьмарювала його. Усю глибину і важливість Собору ще належало відчутти й усвідомити, а звільнення патріарха було видимою і визначною перемогою.

* * *

Церковна атмосфера, у якій отець Любомир Гузар починав своє служіння, була насичена цим духом — перемог, змін і надій, які спонукали до дії. Ми, переживши вже не один революційний підйом, знаємо це п'янке відчуття. Усвідомлення власної сили, духовне піднесення людини, яка розуміє, що в неї на очах і її руками твориться Історія. Відчуття відповідальності, яка лягає на твої плечі, — але цей тягар не пригинає до землі, а навпаки — змушує розправити крила.

Варто зауважити, що в ті часи, коли відбувався Собор (як це часто трапляється з великими історичними подіями), греко-католики в еміграції не могли об'єктивно оцінити ситуацію. Вони були надто занурені у власні проблеми й болюче реагували на окремі дражливі питання. Їхні громади залишалися досить замкнутими, а у свідомості формувалася (чи, радше, зміцнювалася) специфічна провінційність — упевненість у тому, що світ, який перебуває за межами символічної ойкумени, має другорядне значення. На жаль, українська провінційність, плоди якої ми пожинаємо досі, не долалася самим фактом розсіювання. Відчуття, що у Ватикані недостатньо зважають на греко-католиків, поступаються з політичних міркувань їхніми потребами і навіть нехтують стражданнями братів на батьківщині, не дозволяло діаспорі подивитися на події Собору неупереджено й щиро.

«У тому часі з'явилася стаття дуже поважного священика в журналі „Сучасність“, що виходив у Мюнхені, — згадує Любомир Гузар. — Стаття мала назву „Собор, який для нас не відбувся“. Я гадаю, про „не відбувся“ автор трішки пересолив, — але хіба що трішки. На початках Собор властиво не мав впливу на нас, на УГКЦ на поселеннях. А в Україні взагалі не могли знати, що діється. Як мені здається сьогодні, ми якось не досить серйозно поставилися тоді до Собору. Причина може бути така: перший документ, який видав Собор, стосувався літургійного життя в латинській церкві. У ньому були відповіді на різні питання, що торкалися римо-католицьких практик, які нашій церкві були цілковито чужі. Наприклад, Римо-католицька церква століттями уживала тільки латину, а Собор вирішив, що богослужіння можуть бути також на мовах народів, де вони служать. Для нас таке рішення цілковито зайве, бо ми уже століттями правили церковнослов'янською, а дехто вже й сучасною українською мовою. Зрозумілою мовою. Ми тоді відчули і так потрактували цілу ситуацію навколо Собору, що він занадто скерований на потреби Римо-католицької церкви, а нас, може, хіба принагідно торкнеться. Це було найперше вражіння.

Згодом ми зацікавилися двома документами — про церкви східної традиції, і, ще більше, про екуменізм. Але ці документи появились в останній рік роботи Собору, під сам кінець. Тобто ми відчували, що щось трапилося, Собор відбувся. Але миряни не відчували цієї події.

Уже пізніше, із часом, коли священники вже вивчали тексти, історію того Собору, то вони почали інакше оцінювати, бачити, що це була насправду велика церковна подія. А я тоді — скажу за себе — не відчував».

Із часом Любомир Гузар став — і донині лишається — пропагандистом цього Собору. «Ми все ще не повністю увійшли в дух II Ватиканського собору. Нам треба духовно користати з того, що Святий Дух говорив церкві через цей Собор», — стверджує він. Глибше усвідомити й проводити в життя рішення Собору — це відчутти себе частиною великої спільної справи, частиною всесвітньої церкви і повною мірою стати нею.

Готовність узяти на свої плечі відповідальність за щось більше, ніж ти сам, — ознака зрілості. Готовність до участі в глобальному проекті — ознака впевненості в собі. У тому, що ти не розчинишся, не загубишся у великому світі, якщо відкриєшся йому, що ти цілком усвідомлюєш себе — і залишишся собою. Провінційність, якою б травмою вона не була породжена, має бути подолана заради майбутнього. «Увійти в Дух Собору», проїнятися його універсальними ідеями, узяти на себе його місійні надзавдання — не найгірший спосіб християнину вийти в широкий світ.

Розділ 4. Поруч із патріархом

1968 року до США із візитом прибув патріарх Йосиф Сліпий. Для греко-католицької діаспори це стало надважливою подією. Поява патріарха на II Ватиканському соборі, а потім і в різних частинах світу, де знайшли притулок українські греко-католики, вважалася мало не дивом. Для тих, хто встиг побачити й відчути на собі режим «совітів», це було диво — усе одно, що зустрітися з міфічним героєм, який спустився до пекла й повернувся звідти живим. Це було свідченням могутності й істинності церкви, Божественної опіки над нею, наочним виконанням заповіді, що «сили пекла не переможуть її».

Те, що патріарха Йосифа випустили з ув'язнення та з СРСР, було таким собі жестом доброї волі на адресу Святого престолу й особисто папи Івана XXIII, II Ватиканського собору, а також на знак «відлиги», що відбувалася як усередині СРСР, так і в стосунках Москви з Апостольською столицею. Радянська адміністрація була впевнена в тому, що нічим не ризикує, випускаючи з таборів стару, виснажену людину, яка, на їхню думку, уже не становила анінайменшої загрози.

У Кремлі не врахували двох обставин: витонченості ватиканської політики й сили патріарха Сліпого. Звичайно, під час Собору господарі щосили «тримали обличчя» й виконували, якщо не всі, то більшість пунктів угоди про «незгадування УГКЦ», але присутність на Соборі делегації, а потім і глави УГКЦ змінили ситуацію.

Патріарх Сліпий, дійсно слабкий, хворий і виснажений після 18 років тюрем, таборів та заслання, але не зламаний, як розраховували в Москві (і, можливо, у Римі), витримав паузу (ще не оговтавшись від несподіваного повороту долі, патріарх дозволяв собі говорити виключно за зачиненими дверима), а потім виступив від імені гнаних співбратів зі знаменитою промовою про «гори трупів і річки крові», вступив від імені не тільки греко-католиків, але й усіх жертв, яких позбавили власного голосу.

Після закінчення Собору Йосиф Сліпий енергійно взявся за розбудову УГКЦ в еміграції, компенсуючи фізичну слабкість силою духу. За час свого емігрантського патріаршества він двічі об'їхав увесь світ, відвідуючи найнесподіваніші, найвіддаленіші його куточки, де

мав хоч найменшу надію знайти осередки своєї церкви; знайти й дати їм відчуття, що вони, як і раніше, церква, а не самотня покинута громада. Нині ці розкидані по континентах осередки могли б здатися фрагментами сучасної глобальної мережевої структури — стійкої та гнучкої, але це відбувалося в часи, коли технологія для координації такого типу структур ще не охопила світ павутиною сполучних ниток. Кожна частина цієї мережі була доволі ізольованою, абсолютно самостійною і справлялася сама, як могла, із викликами нового життя. Церковні осередки відокремлювалися і знаходили переваги в такому способі існування, але вони не ставали в буквальному сенсі слова «сектами», оскільки зберігали у своєму Символі віри, ритуалі й обрядах усі атрибути приналежності до греко-католицької церкви. Патріарх Йосиф поставив за мету нагадати їм, хто вони, звідки, заради чого зберігають себе і чому служать, зміцнити й поглибити їхнє духовне життя, розширити структуру УГКЦ для кращого виконання місії в еміграції. Але то лише половина завдання. Справжньою метою патріарха було відновлення церкви в Україні. Він будував церкву на вигнанні з мрією, що колись закінчиться окупація батьківщини й усе це повернеться в Україну і стане базою для відродження церкви вдома.

Можна лише дивуватися тому, як людина, що побачила зсередини і у найстрашніших проявах радянську дійсність, зберігала таку стійкість у вірі в майбутнє вільної України. Ця віра на той момент була безпідставною, тому, напевно, комусь здавалася мало не божевіллям. У 1960-х роках СРСР стояв, наче скеля. Ні в кого з «політичних реалістів» (їх завжди було чимало, у тому числі в Римській курії^[9]) не виникало ілюзій з приводу можливого краху комуністичного режиму. Отже, його слід було прийняти як даність і шукати способів домовитися. В умовах тогочасної ватиканської *Ostpolitik* патріарх Йосиф почав свій «хрестовий похід» за право українських греко-католиків на майбутнє. Тимчасовою столицею цієї церкви у вигнанні стає Рим. Тут, під акомпанемент роздратованих окриків Москви й стримане невдоволення Римської курії, Сліпий створює структури, необхідні для повноцінного життя церкви. Безумовно, лише він міг це собі дозволити, адже сам був мучеником за віру й постійним — і аж ніяк не німим — докором Ватикану, живим нагадуванням про тих, чий страждання замовчувалися заради «високої мети». Його працею

в Римі створювалося і набувало ваги все те, що коли-небудь буде потрібно відродженій Україні та її церкві: школа, університет, бібліотека і головне — кадри; люди, яких патріарх збирав по всьому світу: в італійських монастирях, у семінаріях, папському університеті, у Товаристві святої Софії. Тут, у Римі, він створив маленьку «столицю України» — колегію Святої Софії. Вибір припав на Софію, як можна здогадатися, не випадково — у будівлі римської Софії легко розпізнати риси Софії Київської. Усе це відбувалося під колосальним тиском з боку курії, яка бачила в цій активності загрозу своїм політичним планам.

Головним досягненням Йосифа Сліпого було, мабуть, те, що він наділив своє оточення самовідданою вірою в майбутнє України. У те, що Україна обов'язково буде вільною. І заради цього майбутнього варто працювати, не шкодуючи сил. Його дієвість — жадібна, майже фанатична, була цілком природною для людини, у якої з активного життя вкрали майже два десятки років. За відміряний йому час патріарх прагнув повернути на карту релігій світу свою церкву, і ця цілеспрямованість не могла не справити враження на ще одну людину дії — священника Стемфордської єпархії отця Любомира Гузара. Їхня зустріч відбулася під час візиту Йосифа Сліпого до США і Канади 1968 року.

Патріарх не просто «об'їжджав володіння», а своєю присутністю переконував, доводив і демонстрував єдність церкви в розсіянні. Це, звичайно, було місіонерство, схоже на те, що робив папа-мандрівник Іван Павло II. Окрім цього, Йосиф Сліпий збирав людей — енергійних молодих людей нової формації, з тих, хто мислив вільно й неупереджено; людей, на яких можна покластися. Патріарх вів нелегку боротьбу за свою церкву і, будучи вже немолодою людиною, зі здоров'ям, підірваним таборами, потребував помічників, здатних виконувати будь-які — у тому числі складні, виснажливі та навіть відверто небезпечні — місії.

Для молодого отця Любомира Гузара зустріч із патріархом Йосифом Сліпим стала поворотним моментом: ця виснажена, але незломлена стара людина уособлювала все те, для чого хотілося й мало сенс служити. Усе, що відбувалося до цієї миті — збережене життя й свобода, довгі подорожі й навчання, дитячі табори, перші успіхи проповідей, розбудова парафії й українського життя в еміграції, — усе

це виявилось лише вступом до того, що приніс із собою і в собі патріарх Йосиф. Він приніс мету.

«Щиро не можу сказати, що я у всьому годився з патріархом, — визнає Блаженніший Гузар. — У мене склалося враження, що він не був добре поінформований про те, що діється в Америці. Занадто звертав увагу на те, що говорили люди, яких він колись знав, — ще зі Львова. Що мене вражало — він говорив так, ніби сподівався, що це «Україна в Америці» чи «Україна в Канаді». А так не було. Він усюди говорив українською і гадав, що всі його розуміють. Він уважав, що всі тут мають дуже-дуже українську свідомість. Проте це було друге-третє покоління емігрантів в Америці, і це вже були зовсім інші люди — американці. Українського походження, залюблені в Україну, — але американці. До них треба було говорити інакше, іншою мовою. Я не маю на увазі англійською. Просто іншими словами, іншими поняттями, аби вони його зрозуміли краще. У результаті священники з поколінь, що виростили вже у США, — до них він не промовив. І було дуже прикро, що наші співбрати відчули себе чужими».

Можливо, саме це привабило патріарха Сліпого в отці Любомирі — його вміння чути й розуміти різні покоління емігрантів. Тут справа була в таланті добирати потрібні слова, у вмінні роз'яснювати й спокійно вирішувати суперечки, гасити конфлікти, переконувати, не дозволяючи навіть важкій розмові перетворитися на сварку.

Любомир Гузар уже тоді вважався дуже обдарованим проповідником. Сам він описує це як уміння слухати й використовувати думку. «Мені потрібно було просто почути якусь думку — і з неї я міг відразу зробити дві проповіді», — говорить Блаженніший. Але талант проповідника не зводиться тільки до вміння складати хороші тексти, це талант звертатися до людей так, щоб вони почули, зрозуміли і захотіли прийти ще раз. Проповідь може бути нудною й моралізаторською, як не надто цікавий шкільний предмет у посереднього вчителя, а може захоплювати та мотивувати до діалогу.

Уміння спілкуватися, збережене, відточене постійною практикою, — одна з рис патріарха Гузара, що вражає найбільше, знайома всім, кому доводилося зустрічатися з ним особисто. Сама його

поява серед людей, що хвилину тому дивилися вовком і були готові кинутися одне на одного, негайно розряджає ситуацію.

«Це дивне поєднання любові й правди, — так пояснює цей дар Блаженнішого Мирослав Маринович, який мав нагоду багато спостерігати за Гузаром за різних життєвих обставин. — Справжня любов є правдою, справжня правда є любов'ю. Життєва правда, християнська правда, підсилена духом любові, проникає в душу. Ефект правди, яка рубає мечем, я пізнав, і проти нього виступив у табірному есеї „Євангеліє від юродивого“. Не можна правдою рубати, бо проти тебе відразу виставляють щит. У такий спосіб правда не проникає до серця. Коли ви спілкуєтеся з Блаженнішим, вам немає потреби виставляти щит. Навпаки, ви самі розкриваєте власне серце, бо вам несуть любов».

Здатність розуміти людей і розмовляти з ними формувалася, як зізнається сам Блаженніший, життям, ще з маминого виховання за формулою «подивися, оціни, застосуй», бо потім, на шляхах біженця, від уміння спостерігати й домовлятися залежало часом саме життя. У кожній географічній точці він помічав і запам'ятовував те, що стосувалося манери спілкування, свободи й несвободи мови і взагалі «життя слів». Цей талант настоятеля приходу Пресвятої Трійці помітив і належним чином оцінив патріарх Йосиф. Згодом отець Любомир стане його «послом».

* * *

Хоч яким було перше враження отця Любомира від патріарха, уже 1969 року він опинився поруч із Йосифом Сліпим у Римі.

До італійської столиці майбутній патріарх приїхав закінчувати богословські студії, пов'язані з вивченням спадщини східної церкви. У Нью-Йорку він не зміг знайти для цього можливості, але вона була в Римі, де отець Любомир побував на освяченні собору Святої Софії. Поділившись із патріархом своїм бажанням учитися далі, Гузар заручився його підтримкою у намірі перебратися до Рима. Йосиф Сліпий — освічена людина, колишній ректор богословської академії — високо ставив науку і цінував людей, готових навчатися. Окрім того,

отець Гузар був саме такою людиною, яку патріархові хотілося мати «під рукою», у своїй команді.

«Блаженніший Йосиф хотів, аби я свою увагу спрямував на папу Климента, який помер на теренах України, — згадує патріарх Любомир. — Але то він хотів, а я більше цікавився Шептицьким. Я мав не дуже щасливий досвід щодо співжиття православних і католиків, і мене цікавило, чи не могло би бути якось інакше. А окрім того, мене цікавив особисто митрополит, бо я мав нагоду зустрічати священиків та мирян, які його знали й оповідали про нього. Я сам раз у житті його бачив (я тоді був малий хлопець), але не мав нагоди чути його, тим більше спілкуватися. Блаженніший Йосиф став його наступником, вони були дуже різні особистості, але поділяли ту саму візію церкви. Дещо з того, що я зрозумів про церкву, було сформульоване Шептицьким, але передане через Сліпого. До того ж, у Блаженнішого Йосифа було багато матеріалів, що лишилися від Шептицького, і я мав нагоду їх вивчати». Отже, вибір теми дисертації не був ані випадковим, ані суто академічним.

Ідеї Шептицького, відрезоновані II Ватиканським собором, відіграватимуть велику роль у діяльності майбутнього патріарха у звільненій Україні. Поки що ж навчання в докторантурі й тема дослідження цілком вписувалися у «план Сліпого» з розвитку греко-католицької церкви, вивчення її ідей, утвердження традицій та усвідомлення її місії.

Про своє навчання і викладацьку діяльність у Папському Урбаніанському університеті, а також про наукову роботу Блаженніший зазвичай згадує побіжно, хоч і мав у цьому успіхи, а його професор бачив у ньому людину, якій зможе передати кафедру. Проте, за визнанням самого Гузара, він не міг повністю віддатися науці, бо постійно перебував у роз'їздах у патріарших справах. Він був посланцем.

«У Римі я мав нагоду зблизька знати Блаженнішого. Але я дещо інакше дивився на світ, як він. Я не був з того покоління, яке він представляв. Та різниця поколінь дуже виразна. Він був велика постать, і я розумів, наскільки він більший від мене. Це ж був великий сповідник віри, для нас це багато важило. Була група священиків, які вважали, що він непомильний, що все, що він робить, він робить

якнайкраще. Я до них не належав. Я інакше розумів підхід до людей. Утім, я старався підтримувати його ініціативи».

Блаженніший доручав Любомирові Гузару залагоджувати певні справи — стосовно Товариства святої Софії, Католицького університету тощо. Отець радо те робив. Намагався якнайкраще сповнювати ті доручення, підтримувати зв'язок із громадами. Загалом доводилося дуже багато їздити і пояснювати в різних місцевостях, що саме Блаженніший старається зробити. Люди не розуміли. Десь щиро, десь і не хотіли розуміти. Тоді Гузар їхав і роз'яснював бачення Блаженнішим церкви та її потреб.

Географія вражає: Європа, обидві Америки, Австралія. Коло спілкування також досить широке: від президентів латиноамериканських країн, які давали дозвіл на заснування монастиря, до колег за священницьким служінням, які не дуже розуміли ініціатив патріарха або просто не поспішали до них приєднуватись, бо непогано почувались у своїх ізольованих нішах.

«Діти війни», які хотіли стати солдатами і мріяли про армію, набували переважно мирних професій. Хлопчик, який мріяв про мирну професію священника, опинився по суті на умовах воєнного стану: він ішов туди, куди було потрібно, і робив те, що було слід. Він служив.

* * *

В Італії майбутній патріарх знайшов те, що шукав, здається, із дитинства, — можливість повністю присвятити себе церковному служінню. Тут Любомир Гузар занурився у монастирське життя із завзяттям людини, що віднайшла нарешті свою стихію. Спроб пов'язати своє життя із монастирем у майбутнього кардинала було кілька. Перша — ще за часів воєнного львівського дитинства, і тоді відмова настоятеля прийняти хлопчика до монастирської школи стала для Гузара якщо не травмою, то викликом. Удруге він міркував приєднатися до ордену редemptористів уже в США, під час навчання в семінарії, але, за його словами, «це було не дуже серйозно». Зрештою, на той час він не мав чітко визначеного прагнення стати саме ченцем — він хотів стати священником. Після висвячення

Любомир Гузар задумався про чернецтво всерйоз, але ні в США, ні в Канаді не знайшлося громади, яка захотіла або змогла би його прийняти. Свою мрію про монастир йому вдалося здійснити тільки в Італії. Приїхавши сюди, він, за порадою патріарха, приєднався до студитів^[10] у монастирі в Гроттаферрата. Патріарх Йосиф намагався відродити й розвинути студитські монастирі — це була частина його загальної праці з відродження й розвитку церковного життя греко-католиків за часів переслідування. Новіціат Гузарові, утім, довелося відбутися в католицькому бенедиктинському^[11] монастирі у Баварії — студити в Гроттаферрата ще не мали у своїх рядах людей з достатнім духовним досвідом для виховання послушника.

Для новіціату був обраний саме бенедиктинський монастир, бо статут і уклад життя цього ордену виявився найбільш близьким до студитського. Відродження ордену Теодора Студита видавалося важливим і для Сліпого, і для Гузара. Це була саме та «східна традиція», яку обидва патріархи — дійсний і майбутній — плекали кожен по-своєму. Ще до них студити користувалися всілякою підтримкою митрополита Шептицького, у якого викликало симпатію прагнення ченців (переважно молодих людей) повернутися до витоків, коріння монашого життя, властивого східним слов'янам, адже студитський статут увів у Києво-Печерській лаврі ще Феодосій Печерський.

Про своє монастирське життя на лоні щедрої італійської природи, у щоденній земній праці, Блаженніший зберіг найсвітліші спогади. Він працював разом із братією по господарству. Тут, у монастирі, «дитя асфальту» (або скоріше бруківки) Любомир Гузар відкриває для себе мало не руссоїстичну ідилію «природної людини» — і відкриває її з особливим смаком, навіть розкішшю, адже все це відбувається в одному з найпрекрасніших куточків Землі. Тут життя майбутнього патріарха підпорядковується ритмам світу в його фізичному, тварному сенсі — змінах дня й ночі, пір року, в оточенні й зануренні у життя рослин і тварин на території монастиря. Блаженніший охоче розповідає про те, як косили сіно (точніше, йому довіряли тільки складати його), про собаку, яка прибилася казна-звідки й розорювала монастирський курник. Живе життя в його фізичній суті, це прекрасне Боже Творіння, засвоювалося тут в ідилічній формі, що виключала

будь-яке презирство до плоті, саме протиставлення духу тіла, як чогось гидкого, здавалося недоречним.

Немає нічого дивного в тому, що саме під керівництвом Любомира Гузара УГКЦ сформулювала свою екологічну програму й вивела її у практичне русло. Справа не лише в дусі часу й «зеленій моді», але у власному досвіді «природного життя». Говорячи про екологічні питання, Блаженніший завжди повертається до свого життя в італійському монастирі, де він, за його словами, «пізнавав природу».

«...Я відкривав природу, одночасно наближаючись до неї. Коли ми говорили з сусідами про різні проблеми, пов'язані з господарством, там було щось, чого в місті я ніколи не відчував, — стабільність. Господарство тісно пов'язане з порами року і з зовнішніми обставинами, як-от із погодою. Говорити про погоду для містян — це розмова ні про що. Інша річ у селі, тут такі бесіди мають зміст. На господарстві люди звикли говорити далеко наперед: вони знають, чим займатимуться в червні, чим — у листопаді, а чим — у березні. У зовсім інший, відмінний від міського, спосіб сприймається те, що за літом прийде осінь з її переліком робіт, небезпек і задоволень. Потім зима — і це не просто «випаде сніг», а все решта відбудуватиметься так само, це ґрунтовно змінить життя. А потім весна — і це будуть знову великі зміни в житті, але неважко собі уявити які. Це дає виразне відчуття тяглості або стабільності матеріального світу, яку люди цивілізації перестали відчувати. То був гарний період мого життя, і тому я, можливо, щось ідеалізую. Але тут важливим є те, як людина (наприклад, я) створює власне уявлення про природу і, відповідно, екологію».

У цій ідилії Блаженніший захоплюється ідеями відродження глибокої духовної традиції чернецтва. У цьому гармонійному поєднанні тварного й духовного для нього не тільки не було протиріччя — навпаки, велич видимого, фізичного втілення Божого задуму лише підтверджувала його містичну глибину, відкриту духові.

Відповідальність та ентузіазм, із яким Гузар-чернець підійшов до свого служіння, належно оцінив патріарх Йосиф. Він довірив піклуванню отця Любомира студитський монастир «Студіон» у Кастель-Гандольфо, поблизу Рима, а незабаром і весь студитський орден за межами України. І тепер уже як керівник ордену, в опіці над

мережею студитських монастирів та в їхній потребі, архімандрит Любомир Гузар знову подорожував по світу.

Отець Любомир зі своїми братами вивчав і наслідував ідеали Феодосія Печерського й Теодора Студита. Цей ентузіазм не вигорів із часом — Блаженніший і в Україні присвятив розвитку монастирського життя багато уваги. Попри те, що чернецтво з його відірваністю від реального життя сучасної людини викликає найбільше незрозуміння й недовіри з боку секулярного^[12] світу, на думку Любомира Гузара, воно не підлягає сумніву, бо є підвалинами церкви. Його турбує те, що не надто багато молоді стає на шлях чернецтва — і не лише тому, що немає з кого обирати єпископів. Чернецтво є тим середовищем, яке спрямовує левову частину своїх сил на вивчення та збереження суті християнського вчення. Воно поєднує в собі риси лицарства з його ідеалом беззавітного служіння і безперервну молитву, перебуває водночас у світі, на земній батьківщині, і в безпосередньому єднанні з Батьківщиною Небесною. Сенс чернецтва — у цьому поєднанні землі та неба.

У патріархові ця єдність утілюється з надзвичайною чіткістю — йому вдається органічно «належати обом контекстам». У його особі ми маємо справу з доволі несподіваним для нашої секулярної культури трактуванням образу «лицаря-ченця». З літератури і кіно перед нами постає досить широка палітра хрестоносців, міфічно-містичних тамплієрів, розенкрейцерів і масонів, «чорних гвардійців Ватикану», сірих і червоних кардиналів тощо. Але, як доводить приклад Гузара, цими кольорами й відтінками палітра не обмежується. Образ лицаря-ченця залишається остаточно не вичерпаним і загадковим.

Розділ 5. Свячення — таїнство і таємниця

1977 року в студитському монастирі «Студіон» сталася подія, яка завдала чимало незручностей усім учасникам і зацікавленим, але без якої не мислиться історія Української греко-католицької церкви. 2 квітня 1977 року отця Любомира Гузара разом із двома іншими священиками — отцем Степаном Чмілем і отцем Іваном Хомаю — таємно висвятив на єпископів патріарх Йосиф Сліпий. Ось як згадує про ці події ще один їхній учасник, культова особа серед українських греко-католиків, отець Іван Музичка.

«Наприкінці літа 1976 року отці Любомир Гузар, Іван Хома, Степан Чміль та я — найближчі співробітники Блаженнішого — стали перед ним. Він — як грім із ясного неба, без будь-якого попередження по вступній молитві спокійним без пафосу голосом повідомив: те, що скаже, мало залишитися таємницею. Так само спокійно Блаженніший промовив далі:

— Я хочу вас чотирьох висвятити на єпископів.

Ми не вірили нашим вухам і на місці остовпіли!

— Яка ваша думка? — спитав Йосиф Сліпий.

Найпершою була відповідь отця Любомира. Він спитав:

— Чи папі буде відомо про це, і як воно буде по закону?

— Ви не журіться, — відповів на те патріарх, — я все беру на себе; це моя справа, а ви ні в чому не відповідальні. — Зробивши паузу, Блаженніший продовжив: — Так колись поступив митрополит Андрей, створивши чотири екзархати-єпископства. Звідки я знаю, скільки буду ще жити? Чекати більше не можу, я все обдумав. За канонам я маю право, свячення будуть важні, і всю відповідальність за це я беру на себе.

Коли патріарх спитав у священиків їхньої згоди на свячення, Любомир Гузар сказав:

— Це велика відповідальність, вона вимагає серйозних роздумів, молитви...

Йосиф Сліпий не дав йому закінчити думку:

— Я таке сам пережив, і ще в гірших часах (грудень 1939 року), ніж зараз. Коли я казав митрополитові Андрею Шептицькому, що не можу брати на себе такої відповідальності, він мені на те відповів: „Більшою відповідальністю є відмовитися, ніж дати згоду“.

Після цих слів отець Любомир сказав патріархові:

— Як Блаженніший того бажає, якщо так треба, якщо я гідний того, то погоджуся, як така Божа воля!»

За спогадами отця Івана Музички, який тоді відмовився приймати хіротонію^[13], після всіх необхідних приготувань обряд провели в таємниці, у якійсь особливій напівдомашній, напівкатакомбній атмосфері. «Ми майже не говорили, а коли говорили, то пошепки. Атмосфера була напружена, але невимушена. Щось подібне, як у „підпіллі“ — зі святочністю, великою літургічною повагою, без жодного почуття тріумфу. Усі були трохи нервові чи радше зворушені».

Хіротонія відбулася за межами Рима, у містечку Марино. З одного боку, це було зухвалістю патріарха Сліпого, а з іншого — виводило з-під удару папу Павла VI. То було необхідним із кількох причин, які зливаються в одну: дозволу на це висвячення Святий престол майже напевно не дав би, бо це суперечило домовленостям між Москвою й Апостольською столицею. У Москві хіротонія єпископів саме для України неодмінно викликала б обурення й звинувачення Ватикану (у кращих традиціях радянської пропаганди) «у віроломності», а ледь живий діалог між двома Римами міг урватися на тривалий час. Таємне свячення не тільки дозволило патріархові Йосифу зробити те, що він вважав за потрібне для своєї церкви, а й забезпечило «алібі» папі римському, дало йому можливість зберігати свою *Ostpolitik*.

* * *

Ватиканська *Ostpolitik* бере початок від понтифікату Івана XXIII. Вона виникла на тлі повоєнного піднесення. Відразу після закінчення Другої світової СРСР геть не видавався чимось лячним, навпаки, він був союзником, який зробив величезний внесок у загальну перемогу. У перші повоєнні роки навіть частково відродився романтизм,

характерний для Заходу 1920—30-х років, коли за успіхами молоді радянської країни світ спостерігав, затамувавши подих. Після війни, щоправда, місця для романтизму в житті було мало, натомість західні країни (у першу чергу, європейські) зіткнулися з проблемою переміщених осіб: біженців, остарбайтерів, військовополонених, яких переважно відправляли на батьківщину, у тому числі проти їхньої волі. Усвідомлення того, що доводиться відправляти людей з одного концтабору до іншого, давалося, напевно, болісно, тому на Заході воліли думати, що не такий страшний той СРСР на тлі викритого жаху нацизму. Тож не дивно, що відверто антикомуністичні погляди папи Пія XII по війні відгнали анахронізмом, особливо у світлі звинувачень Святого престолу коли не у відвертій підтримці нацизму, то в цілковитій лояльності до фашистської адміністрації. Ватикан мав ще й додатковий аргумент на користь «виправлення» СРСР — відродження Сталіним Російської православної церкви (РПЦ). Після цієї події на Заході навіть виникла ілюзія, що СРСР став на шлях демократизації.

«Сталін відновив церкву, однак зробив її керованою. Це, з одного боку, дало йому можливість контролювати віруючих людей, а з іншого — зробило добру вивіску для СРСР як вільної країни, — розповідає Блаженніший. — Пригадую одну подію із шістдесятих років. У Монреалі проходила Всесвітня виставка. У павільйоні СРСР були вивішені дитячі малюнки. На них серед усього іншого були зображені церкви. Хто не знав ситуації, вважав: якщо на дитячих малюнках є храми — зі свободою совісті все гаразд. Були також книжки зі світлинами священників у рясах. Мені казали, що в Радянському Союзі було майже неможливо побачити людину в облаченні на вулиці. А в книжках для Заходу це було. І наче все добре. Така була пропаганда».

У світлі цих «позитивних» змін папа Іван XXIII узявся наводити мости й налагоджувати діалог, що цілком відповідало духу II Ватиканського собору, який анонсував «добу екуменізму». Московський патріархат (МП) був доволі похмуро налаштований до будь-яких «потеплень» у стосунках із католиками. Хоча і в МП, і в радянській адміністрації на той час знайшлися люди, які вважали корисним діалог із Ватиканом, РПЦ лишалася найміцнішим горішком

з усіх помісних православних церков, тому сам факт наявності діалогу між Москвою й Апостольською столицею вважався за успіх.

Це насправду був успіх папи Івана XXIII, якому вдалося доволі далеко просунути у «наведенні мостів» із Московською патріархією, але найбільшим прихильником Ostpolitik став його наступник — папа Павло VI. Під час його понтифікату заради цього діалогу Ватикан був готовий іти на величезні поступки, які, на жаль, часто стосувалися саме греко-католиків.

Заради справедливості треба зазначити, що цей діалог був важливий не тільки для Ватикану, але й для всього світу. Романтичне сприйняття СРСР на Заході розвіювалося дуже швидко. Що б там не казали адвокати «комуністичного раю», Країна Рад упевненим кроком відходила за «залізну завісу». Ватикан і тоді, і тепер, залишався свого роду альтернативним, неофіційним каналом спілкування, який давав можливість домовитися навіть у тих випадках, коли відмовляли звичайні дипломатичні зв'язки. Так, найбільший успіх папи Івана XXIII не мав стосунку до церковних доктрин — він стосувався ядерного армагеддону. У дні Карибської кризи папа римський зумів вплинути не тільки на американського президента Джорджа Кеннеді, але й (за переказами) знайти ключик до серця радянського генсека Микити Хрущова. Після цього випадку радянський уряд неодноразово потай звертався до Апостольської столиці в пошуках якщо не союзника, то хоча б голосу підтримки перед західними урядами.

Цей «діалог із Москвою», точніше статус «перемовника понад бруствером», Ватикан цінує донині попри те, що ці «токсичні стосунки» постійно вимагають жертв. Зокрема Москві давно не давали (і не дають) спокою уніати. Ватикан, на її думку, мав повернути РПЦ її «канонічні володіння» на території Західної України. На практиці це означало, що Апостольська столиця мала визнати законність Львівського псевдособору 1946 року — фактично, скасувати Берестейську унію хоча б для території Радянської України. Наслідком такого рішення мало стати «повернення» греко-католиків до лона «Церкви-Матері» — РПЦ.

Події Берестейської унії 1596 року не були однозначними, але їхнім наслідком стала поява УГКЦ, і, як показала історія, вона виявилася досить життєздатним проектом. Однак Москві зручніше було вважати, що це штучне утворення, задля якого Ватикан «украє»

у РПЦ частину її вірних, які тимчасово опинилися за межами її «канонічної території» після розділу України між Російською імперією та Польщею.

Скасувати унію завжди було палким прагненням Москви — і церковної, і світської. І її скасовували щоразу, як дотягувалися руки. У Першу світову, наприклад, коли Галичина на короткий час опинилася під владою Російської імперії, також була спроба «возз'єднати» УГКЦ із РПЦ. Це була така собі генеральна репетиція, яка, тим не менш, мала дуже важкі наслідки як для греко-католиків, так і для православних, що пережили жорстке зіткнення поглядів. У свій наступний прихід СРСР (видозмінена Російська імперія) втілював проект ліквідації УГКЦ, офіційно скасувавши її 1946 року. Так збулася «мрія всього українського народу» про повернення в «лоно православ'я».

Цікаво, що РПЦ своїм відновленням під час Другої світової війни за особистим «благословенням» Сталіна зобов'язана не стільки західним урядам, які не хотіли нібито мати справу з Кремлем через переслідування віруючих, скільки своєму практичному «внутрішньому» застосуванню. Вона давала можливість узяти під контроль власних «катакомбників», а також тих віруючих, які мешкали на нових, ще не інтегрованих територіях, зокрема, українських греко-католиків. РПЦ стала зброєю Кремля, яку використовували для підкорення західних земель — країв вельми релігійних, у яких простий розгром і ліквідація церковного життя спричинили б колосальну протидію, посилили б опір місцевого населення. Тому від примітивних рішень утрималися. Церкви не просто розгромили (деякі уроки історії були-таки засвоєні радянським урядом), їх «підмінили» під акомпанемент пропагандистської тріскотні про «віковічну мрію народу». РПЦ відновлювали найперше задля контролю за віруючими та їхніми умонастроями, і лише в другу чергу для переконання Заходу в «цивілізованості» радянського режиму.

Москва потребувала визнання легітимності свого рішення щодо скасування УГКЦ. У цьому їй відмовляли держави й уряди, що дорікали за будь-якої зручної нагоди за утиски свободи совісті. Визнання з боку Ватикану (хоча б мовчазне!) могло стати козирем проти цих звинувачень.

Ватиканська Ostpolitik відчувала тиск із різних боків — від Москви, від Заходу, який не втомлювався нагадувати не лише Росії, а й Апостольській столиці про страждання братів у Христі в СРСР, від самих греко-католиків. Українська діаспора в західному світі була чималою, і урядам доводилося зважати на її настрої. Доводилося прислухатися й Ватикану. Які б настрої не переважали у Римській курії, УГКЦ мала можливість більш-менш вільно розвиватися за межами України, і Святий престол навіть іноді підтримував і підбадьорював греко-католиків, якщо це не надто шкодило його стосункам із Москвою. Хоч би яким «москвофілом» не вважали папу Павла VI, він час від часу робив реверанси на адресу греко-католиків і навіть пропонував надати УГКЦ статус патріархату — за умови, що цей статус не поширюватиметься на територію України. На таку пропозицію патріарх Йосиф пристати не міг. Греко-католицька церква була українською. «Виключити» Україну з патріархату було б не абсурдом — це було б зрадою батьківщини та її страждених вірних.

Ostpolitik багатократно відлунювалася і Ватикану, й Україні. Так було, коли УГКЦ виходила з підпілля й повертала своє майно. Ostpolitik стала чи не головним аргументом для тих, хто вимагав «патріархату», убачаючи в ньому незалежнення від Ватикану з його «віроломством». Ці емоції вирували у 1980-х, фарбуючи в кольори недовіри владик, які поверталися з еміграції, адже вони всі були, на загальну думку, «ватиканісти». Ці емоції живі донині й вибухають щоразу, коли в політичному діалозі Москви та Ватикану трапляється якась подія — тоді майже напевно в українському медіа-середовищі згадують про «папську зраду» та підозру Ватикану в поверненні до Ostpolitik. Це не провокація і не нагнітання — просто рефлекс.

Йосиф Сліпий зробив те легендарне таємне висвячення в «Студіоні», перед тим евакуювавши монастир, тобто всім, хто там був, видав завдання, які треба було виконувати за межами обителі. Ніяк інакше патріарх вчинити не міг. Святий престол вирішив цього факту «не помітити» — наче це ще одне таємне самоуправство патріарха, відомого поганим характером. Папа Павло VI це свячення, само собою, не визнав. Ситуація «зависла», лишилася «непорозумінням», яке Святий престол виправити не міг, але й не згоджувався з ним. Про жодні дисциплінарні заходи невідомо.

Зрештою, їх і не мало бути: і патріарх Йосиф, і папа Павло VI кожен лишалися у своєму праві: один — висвячуючи єпископів, другий — не визнаючи цих свячень.

Для Ватикану це була, напевно, найбільш прийнятна позиція. Курії нічого було протиставити патріархові-мученику, чия особиста популярність була занадто висока і який представляв церкву, що ціною людських жертв зберігала вірність Святому престолу. Крім того, у понтифіка й поза УГКЦ було досить критиків, які вважали, що в заграванні з комуністами він заходить занадто далеко. Та й чим курія могла налякати людину, що пройшла через сталінські табори?.. «Московським партнерам» залишалось хіба що кусати лікті через те, що дозволили цьому «залізному» старому виїхати. Тепер він висвячує єпископів для України, і це означає, що всупереч офіційній версії Москви греко-католицька церква в Україні існує. І хоча формально папі Павлові VI дорікнути не було за що (адже свячення відбулося таємно і навіть поза його єпархією), ця подія ставала наочним доказом того, що Ватикан стосовно УГКЦ не те щоб зовсім «безпомічний», але й не всесильний.

Патріарх Йосиф мав інтереси суто прикладні й далекі від перипетій геополітики: йому було важливо зберегти свою церкву, нехай і всупереч усім сильним світу цього. Він знав із власного досвіду, що вірних священиків, тим більше єпископів, переслідують і знищують. Позбавлений можливості дізнаватися про стан справ по той бік «залізної завіси», патріарх готувався до найгіршого. Він припускав, що недалеко той час, коли останнього владику УГКЦ в Україні знищать, і тоді церква втратить те, що робить її істинною, — безперервність апостольської спадкоємності, що передається через руки єпископа. Свячення, яке він зробив, не міг прийняти та схвалити папа. Воно було внутрішньою справою греко-католицької церкви. Апелюючи до Декрету II Ватиканського собору про східні церкви та документів Берестейської унії, Йосиф Сліпий міг собі дозволити діяти як патріарх. Із точки зору церковних канонів ці хіротонії були дійсні. Люди, які мали свячення, стали єпископами по суті, але не здобули єпископських прав. Це суто адміністративне обмеження в екстремальній ситуації, зрозуміло, нічого не було би варте, а саме на таку ситуацію й розраховано це свячення. Нові владики мали відновити апостольську спадкоємність у катакомбній УГКЦ

на батьківщині в тому випадку, якщо вона там усе-таки урветься. Їхнім завданням було приїхати до України (за необхідності — нелегально перейти кордон СРСР), висвятити нових єпископів, після чого залишити територію Радянської України. Усе, як у шпигунському кіно, тільки не з військовою таємницею в зубній пломбі, а з Духом Святим на руках.

На щастя, «крайній випадок» так і не трапився: узяти участь у цій небезпечній історії майбутньому патріархові Гузару не довелося, але він був до того готовий — служити своїй церкві так, як вона від нього зажадає. Це було вагомим доказом його відданості УГКЦ і патріарху.

На війні як на війні... Адже це й була війна (ми тепер назвали б її «гібридною», але тоді таких слів ще не використовували), яку Йосиф Сліпий і його найближче оточення вели за свою церкву і, врешті-решт, за свою окуповану батьківщину. Можливо, тому служіння Любомира Гузара асоціюється швидше з лицарством, ніж із чернецтвом. Радянські атеїстичні пропагандисти, які писали про «чорне воїнство Ватикану», були не такі вже й далекі від істини, але вони мали на увазі єзуїтів у чорних сутанах, а не патріарха Йосифа з соратниками. Хоча їхню війну цілком можна вважати окремим випадком грандіозної — завдовжки в історію людства — війни Добра і Зла, у якій усі ми так чи інакше беремо участь, але не завжди це усвідомлюємо. Вони усвідомлювали і знали напевно, яке воно те Зло, із яким випало боротися саме їм. Ця визначеність супротивника й чітке бачення перемоги надавали їхнім діям конкретності й цілеспрямованості. Коли свідомо виступаєш у похід проти Зла, можеш сміливо керуватися девізом британського лицарства: «Роби, що маєш робити, і хай буде що буде». Щоб обійтися без запозичень, можна скористатися словами самого Любомира Гузара, що пролунали одного дня над Майданом: «Працювати так, ніби все залежить від тебе, і молитися так, ніби все залежить від Бога».

Хоча пригода, заради якої це свячення було здійснене, так і не сталася, майбутній патріарх пережив інше: 19 років суворого випробування вірністю і смиренням, що наділили його специфічним духовним досвідом. За ці 19 років Любомир Гузар, визнаючи за собою єпископський статус, який дав йому патріарх Сліпий, не посягав на єпископську владу, право на яку не визнавав за ним папа римський.

«Ця особиста драма Блаженнішого, подвійна ситуація, у якій він опинився, є ілюстративною. На ній можна вчити і вчитися, — вважає Мирослав Маринович. — Його патріарх висвячує на єпископа, а папа не визнає. Що робити? Є два варіанти поведінки радянської людини: стати на бік патріарха Йосифа і звинувачувати папу, який „не сміє попірати наші права“. Або, навпаки, заявити, що було негідно з боку очільника УГКЦ посягнути в такий спосіб на авторитет папи, і визнати патріарха винним. Багато греко-католицьких єпископів чинили саме так — дорікали патріарху за його дисидентську позицію щодо Ватикану, за непослух понтифікові. Любомир Гузар зумів вийти із ситуації на диво гідно: він не піддав сумніву своє висвячення, не сказав, що це була помилка, але й не протривав волі папи, не вимагав визнання. Він зумів не зробити з того конфлікту. Чекав 19 років — 19 років євангельської покори! І коли папа нарешті вирішив визнати це свячення, Блаженніший прийшов до нього з чистою душею».

До моменту, коли папа Іван Павло II визнав цю хіротонію, дожили лише двоє з «нелегальних» єпископів. Обидва на той момент — живі легенди: Любомир Гузар та Іван Хома. 6 квітня 1996 року вони «відновили присягу вірності Апостольській столиці та главі УГКЦ Мирославу Івану кардиналу Любачівському». За цією дещо дивною формулою (адже в їхній вірності та відданості церкві, патріархові та папі годі було сумніватися) крилося офіційне визнання їхнього єпископського сану.

Розділ 6. Ювілей хрещення Русі. Повернення України

Із приходом на Святий престол папи Івана Павла II розстановка сил у Ватикані й політика Апостольської столиці змінилися, і ці зміни безпосередньо торкнулися УГКЦ, як і Східної Європи в цілому. Це було неминуче, оскільки новий папа був поляком і не мав жодних ілюзій щодо Москви, як і прихильності до комуністичних ідей. У СРСР вибір конклаву^[14] сприйняли неоднозначно. З одного боку, це був неприємний сюрприз: главою католицької церкви став громадянин соціалістичної країни, який не виявляв бажання співпрацювати з радянськими спецслужбами. З іншого боку, для зовнішньої політики це було на краще, оскільки представляло соцтабір у виграшному світлі: поляк зміг стати папою римським, отже, не так усе погано зі свободою віросповідання у соцкраїнах, як плещуть усілякі «злі язички». Крім того, була надія (або навіть упевненість), що папа Войтила, який із власного досвіду знає про методи радянських спецслужб, буде змушений поводитися обережно та йти на компроміси.

Однак Ostpolitik за папи Войтили похитнулася. Незабаром після зведення на Святий престол Іван Павло II особисто взяв участь у свяченні на єпископа отця Мирослава Івана Любачівського. Це, звісно, не було таким скандалом, як свячення трьох владик для України, бо Любачівський належав до американської УГКЦ, а з існуванням УГКЦ в еміграції Москва готова була миритися. Однак той факт, що папа римський особисто бере участь у свяченні єпископа-греко-католика, був визнанням того, що понтифік тримає цю церкву під своєю опікою.

Для папи Івана Павла II Ostpolitik не втрачала актуальності. Як відомо, він мав палке бажання колись-таки відвідати Росію — бажання, яке він так і не здійснив. Задля вірних католицької церкви, що залишалися в СРСР, він був змушений вибудовувати стосунки з радянським режимом. Відповідно, йому, так само як його попередникам, доводилося маневрувати між патріархом Йосифом і Москвою.

На початку 1980-х політична ситуація у Східній Європі загострилася, і в Москві з Ватиканом з'явилися інші конфліктні території — Польща, Чехія, Угорщина, Румунія. Антикомуністичний рух у цих переважно католицьких країнах не був безпосередньо інспірований з Ватикану, але знаходив розуміння у папи-поляка. Натомість посилювався тиск на радянське керівництво з боку Заходу, зокрема, із приводу свободи совісті. Більшою мірою це відбувалося через світські канали — політиками, дипломатами, представниками громадськості тих країн, де українці мали право голосу.

«Визначальним був тиск Заходу, — пригадує Блаженніший. — Західна Європа і Америка часто говорили про „мовчазну“ церкву. Пам'ятаю слова німецьких християн: „Ми повинні бути голосом церкви, яка не має права говорити“. Коли до СРСР їхали офіційні делегації від США, Канади, під час перемовин постійно порушувалося питання прав греко-католиків. Принаймні ніхто вже не міг робити вигляд, що нічого не відбувається».

Поступово в «українському питанні» міцнів голос Святого престолу. Після лояльного папи Павла VI перше ж «ні» з боку Ватикану — нехай навіть убране в барвисті фрази — стало неприємним сюрпризом для Москви. Причому це «ні» могло стосуватися як суто політичних питань (це трапилося 1983-го, коли радянський міністр закордонних справ Андрій Громико звертався до папи по підтримку в протистоянні з НАТО), так і церковних (святкування 1000-літнього ювілею хрещення Русі).

Про намір святкувати цю пам'ятну подію Синод єпископів УГКЦ під головуванням Блаженнішого Йосифа заявив ще на початку 1980-х, коли не було жодної надії відзначити цей ювілей якщо не в Києві, то хоча б в Україні. Це рішення спричинило прогнозований вибух з боку Московського патріархату. Відбувся обмін доволі різкими листами між папою Іваном Павлом II, патріархом Пименом, митрополитом Коломенським і Крутицьким Ювеналієм (на той час — головою відділу зовнішніх церковних зв'язків МП) і кардиналом Йоганнесом Віллебрандсом (головою Папської ради зі сприяння християнській єдності). Московська сторона обурювалася тим, що уніати зазіхають на «руйнування структури Російської православної церкви». Листи патріарха Пимена й митрополита

Ювеналія рясніють підтвердженнями спекулювання «уніатами» з боку Московської патріархії в діалозі зі Святим престолом.

Але ситуація з Ostpolitik на той час дещо змінилася: на Святому престолі був уже не лояльний до Москви Павло VI, а Іван Павло II. Із його відповіді патріарху Пимену можна зрозуміти, що Йосиф Сліпий мудро «підстрахувався» (і заодно знову «підстрахував» папу), забезпечивши витік інформації про рішення Синоду УГКЦ у ЗМІ. У своєму листі папа Войтила повідомляє патріарху Московському про те, що сам дізнався про це рішення з преси і був «поставлений перед фактом». Утім, у цьому досить ввічливому листі звучить залізна нотка: папа не вважає претензії греко-католиків на Київське хрещення необґрунтованими і не має наміру заважати українським католикам східного обряду святкувати ювілей, що б про це не думали в Москві.

А в Москві був привід і подумати, і похвилюватися. Під час політичної кризи в СРСР уже в середині 1980-х років УГКЦ заявила про свій намір вийти з підпілля. Боротьба за легалізацію відбувалася саме на тлі підготовки й святкування 1000-річчя хрещення Русі. Ватиканські дипломати і відділ зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату працювали з величезним напруженням, про що можна зробити висновок із дипломатичного листування. У Кремлі хотіли бачити на святкуваннях делегацію Святого престолу — це було дуже важливо для радянської адміністрації. Але Ватикан виставив умову: надати делегатам можливість зустрітися із проводом підпільної УГКЦ. Після гарячих суперечок і демаршів цю вимогу задовольнили — зустріч відбулася «у приватному порядку».

Зрозуміло, ні напередодні, ні під час святкування 1000-річчя хрещення Русі не йшлося про легалізацію УГКЦ. На цьому святі у Кремля була визначена ідеологічна мета: підгнилий політичний режим вичерпав можливості комуністичної ідеології й шукав нову опору замість вицвілих соціалістичних гасел. РПЦ видавалася ідеальним кандидатом не тільки тому, що була повністю «під ковпаком у Мюллера», але й через те, що була тим «клеєм», який міг тримати конструкцію імперії, що вже розсипалася на очах. На тлі політичної нестабільності МП пропонував керівництву ту «духовну основу», яка може стати новою ідеологією і, головне, фактором збереження єдності країни. Ця церковна інституція користувалася популярністю та впливом у різноманітних соціальних верств і груп населення СРСР,

а також у різних куточках імперії, яка була водночас «канонічною територією РПЦ». Як ми могли переконатися на власному досвіді, ця нова на той час концепція «спільного духовного простору» (тоді ще не було назви «русский мир») виявилася сильною картою в грі метрополії проти колишніх колоній.

У СРСР відзначення 1000-річчя хрещення Русі проводили з великим розмахом, на державному рівні. Воно дало можливість керівництву країни наочно показати світу, що ні про яке переслідування віруючих мова більше не йде. Внутрішньому споживачеві це святкування продемонструвало нові ідеологічні орієнтири держави. Для РПЦ це був не тільки день народження, але й день ідеологічного торжества. Це святкування можна цілком уважати першим розділом драми про «русский мир».

«1000-ліття хрещення Русі тоді зробили виключно московським святом, — згадує Блаженніший. — Усі основні події відбувалися саме в Москві. Натомість папа Іван Павло II святкував із нами у соборі Святого Петра. Сам папа служив літургію, виголосив для нас гарну проповідь. Це святкування проходило на державному рівні Ватикану, запрошені були послы всіх держав. У той день папа був із нашою церквою, українською. Служба велася українською мовою, у супроводі українського хору. Це було справжнє українське свято. От що було принципово: не те, що це свято було греко-католицьке, а саме українське».

У «московський» контекст нового церковно-політичного союзу греко-католики не вписувалися жодним чином. У процесі переговорів із Ватиканом МП, спостерігаючи, що ситуація на Західній Україні виходить з-під її контролю, пропонував зовсім скасувати унію. Розділити Українську греко-католицьку церкву між Римо-католицькою і Російською православною церквами: ті, кому єдність із Петровим престолом дорожча за східний обряд, переходять у римо-католики, а ті, кому східна літургійна традиція дорожча від Петра — залишаються в РПЦ.

Можна здогадатися, що така програма була абсолютно утопічна й цілком неприйнятна для папи-поляка: Москва пропонувала йому вчинити з греко-католиками так само, як вона свого часу вчинила з Польщею, поділивши її з Габсбургами. Чи то в Москві не розуміли (або не брали до уваги) чужі травми і рани, чи то, навпаки, їм

здавалося, що дружити з поляком проти України — це дуже природно, з огляду на труднощі у взаєминах між цими народами.

Папа не міг пристати на таку пропозицію. Але навіть якби він (теоретично) з цим погодився — відмовився б від унії, відкликав підписи тощо — «скасувати» УГКЦ було не в його силах і не в його компетенції. Греко-католицька церква в Західній Україні існувала й не потребувала для того формальних дозволів. До 1988 року безліч парафій Галичини вже оголосили про відновлення греко-католицької церкви у єдності зі Святим престолом.

«У 1987 році греко-католики (єпископи, священники та миряни) видали заяву: ми існуємо, не заперечуйте нас, — пригадує Блаженніший. — Це були останні роки СРСР. Однак і тоді це не далось легко. Про ці кілька років можна писати багатотомні книжки, день за днем, бо все змінювалося часом щогодини. Одного дня все спокійно, а наступного — у Кремля змінився настрій, і священників раптом починали ловити, бити, когось, здається, навіть спалили. Ще через день — знову все спокійно, усі доброзичливі й нічого не мають проти греко-католиків. Такий був час».

Зрештою радянське керівництво поступилося під тиском Заходу й реального стану справ. УГКЦ повернулася в легальне поле, але до останнього Москва та її емісари у Києві і Львові докладали колосальних зусиль, аби цього не сталося. Принаймні 1000-ліття хрещення Русі мало бути святом виключно Московської церкви.

* * *

Як це часто буває, спроба закрити клапан на казані, що кипить, призвела до вибуху. Системі, що відмовляла їм у праві на існування, греко-католики відповіли не просто святкуванням 1000-річчя хрещення Русі у своїх історичних святинях — Грушеві та Зарваниці. Ці збори набули відтінку акцій громадянського опору. Святкові служби пройшли по всій Галичині — в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях. Люди збиралися навколо своїх церков, і богослужіння часто перетікали в мітинги, які об'єднували віруючих із активістами антикомуністичного та національно-визвольного руху.

Цей релігійно-політичний пафос видавався цілком природним для українських греко-католиків — і в Україні, і поза її межами. Національно-визвольний рух укотре виявив міцний зв'язок із розбудовою української церкви. Вітаючи повернення патріарха УГКЦ на батьківщину, В'ячеслав Чорновіл відверто назвав цю подію результатом «боротьби нашого народу за свободу», «національним відродженням України», «змаганням за демократію та самостійність Української держави», а також підкреслив, що тільки цій політичній боротьбі УГКЦ завдячує виходу з підпілля. У такий спосіб Чорновіл ніби підводив до думки про певний борг, який церква має перед тими силами (насамперед політичними), які її «звільнили».

Попри певну тенденційність подібних заяв, тоді вони не різали вуха. Долі підпільної церкви й гнаного українства були переплетені міцно самим фактом спільного переслідування. Вони допомагали одне одному вижити, тому в час перших перемог нікому не спадало на думку з'ясувати, чий внесок «первинний», хто кому «зобов'язаний» і чи цей союз насправду природний і непорушний.

«Тоді, наприкінці 1980-х, люди багато чого розуміли спрощено, — пояснює учасник і очевидець тих подій Мирослав Маринович. — Колись, мовляв, було все чудово, золота доба, а тепер усе погано — отже, треба повертатися. Але такий рух назад видавався не поверненням до євангельського почуття, на якому насправді наполягав Шептицький, це трактувалося як повернення до національних ідей. Так звичайно мислили представники нововідроджених націоналістичних партій. Церква, на їхню думку, мала стати інструментом просування ідеології — але тоді це буде така сама інструменталізація церкви, яку ми наразі спостерігаємо у Московському патріархаті. Церква мусить думати про себе, як про містичне Тіло Христа. У неї євангельська природа, а не ідеологічна».

Утім політизація церковного життя була тільки однією з особливостей релігійного відродження переломного пізньорадянського періоду. Радянське керівництво не помилилося у виборі «ідеологічного партнера» — на якийсь час церква дійсно стала неймовірно популярною. Відчуття ідеологічної вичерпаності, відсутність будь-яких чітких настанов, істин, чогось, що надає життю якщо не сенс, то хоча б орієнтири — усе це спонукало до духовного пошуку. Такий пошук був інтуїтивним, у ньому не було усвідомленої

фігури Христа, лише відчуття власної розгубленості. Віруючі (або в даному випадку швидше ті, хто шукав віри) розходилися «своїми» церквами, знаходячи кожен собі те, що найбільше задовольняло критерії індивідуального пошуку. «Коріння», «витоки», «наші традиції» — природний запит для тих, хто шукав «своє», давно затерте політикою радянського «перемішування» у «єдиний народ».

Повернення до релігії також знаменував «відкат» розчарованих у соціальному прогресі назад, до консерватизму. Саме так, назад — у часи, які передували «великому соціальному експерименту». Абсолютна більшість «релігійних шукачів» так чи інакше орієнтувалися на консервативні світоглядні моделі, а вже вибір конкретної моделі залежав від людини — її освітнього рівня, базових уявлень про релігію та церковне життя і особливостей характеру. Пошуки були переважно інтуїтивними, а знахідки — ілюзорними. Можливо, через те, що шукати «своє» доводилося в умовах украй розпливчатої самоідентифікації.

Ці перші пошуки були великою мірою негативними — ішли «від зворотного», ідентифікуючи найперше «чуже», а не «своє». Це дається взнаки дотепер. Радянська людина не звикла мати справу з чистою ідеєю, вона ніколи не вміла відділити ідею від людини, яка її сповідує. Чудовий християнський принцип «любити людину, ненавидіти гріх» дотепер не усвідомлений пострадянськими людьми остаточно. Радянська репресивна система добре навчила нас, що хибна ідея і взагалі будь-яка помилка є гріхом, який людина мусить спокутувати, у тому числі ціною власного життя. Боротися з «поганими» ідеями можна тільки шляхом репресій стосовно їхніх носіїв. Відповідно «боротися з ідеями» або навіть за ідеї можна було тільки ворогуючи з людьми, які їх сповідують. Це був єдиний відомий радянській людині спосіб відстоювати власну ідею — доводити її істинність шляхом заперечення ідей іншого і, відповідно, самого іншого. У цій світоглядній системі інший завжди поставав як ворог.

Усе це відбивало один простий, базовий страх радянської людини — страх перед іншим. Ідеї були приводом — нехай і вагомим, причиною ж лишався страх, якого тоді в людях було не просто багато, він надзвичайно актуалізувався на тлі суспільних перетворень. Хворобливі церковні розділення в той період були проявом, симптомом загального страху, спричиненого загроженою самоідентифікацією

та загальними деформаціями особистості радянської людини. Кожному здавалося, що він «відвойовує» себе і свої істини, від чого війна в умах не припинялася ані на мить, і церковне питання, щільно пов'язане з ідентифікацією, було дуже популярним полем бою.

Багато «шукачів» приходили до церкви, приваблені догматизмом та послухом, такі люди звели свою християнську практику і навіть саму віру до сліпоти й безвілля, до завченої реакції на сакральні сигнали. Нерідко священнослужителі самі заохочували такий «послух», що заперечував будь-яку свободу волі та самостійного думання — із безвольними людьми, які не ставлять зайвих запитань, простіше працювати не тільки державі, але й церкві. А в безвольному послуку радянські люди не мали собі рівних. Багатьом із них така «релігійна пропозиція» видавалася вкрай привабливою — навзамін «товаришу начальнику» в сірому піджаку вони знайшли «товариша начальника» у рясі. Підміна християнської релігії комуністичною квазірелігією, до якої вдалися радянські керівники ще на світанку історії Країни Рад, спрацювала «у зворотний бік».

Утім, усе це переважно стосується РПЦ — церкви, яка увібрала в себе усіх мимовільних «безбатченків», шукачів чи то «коріння», чи то просто «куди голову прихилити». У церквах питома українських (переважно в автокефальних конфесіях, але також в УГКЦ) була ще одна, у чомусь протилежна тенденція. Тут від початку не було надто великих проблем із самовизначенням, оскільки релігійна ідентифікація була міцно переплетена з національною. Тут були досить чіткі уявлення про те, що таке «своя церква». Наша церква виявляла одну рису українського характеру, яка докорінно відрізняє українців від росіян — схильність до свавілля, яка в найкращі моменти нашої історії виявляє в нас природних демократів. У житті українських церков бували й кращі, і гірші прояви цієї національної риси. Бунтівний дух був духом звільнення — виходу з непритаманної українцям традиції «російського православ'я», виходу з підпілля для греко-католиків. Але далі починалися проблеми: у всіх підпільних церквах позиції мирян та почасти кліру^[15] виявлялися дуже сильними, бо саме вони зберігали свої церкви у ворожому середовищі в період гонінь. Це призводило до ускладнень, коли наспів час «збирати каміння» — відбудовувати нормальні ієрархічні відносини й гуртуватися навколо своєї ієрархії задля подальшого розвитку церкви. РПЦ і УГКЦ у пізньорадянському

періоді є двома протилежностями: РПЦ була структурою, у яку нові вірні приходили, готові вчитися й слухати, УГКЦ була церквою майже без структури, натомість у неї були віддані та свідомі вірні. У РПЦ авторитет священнослужителя був зазвичай майже незаперечний. В УГКЦ священнослужителю доводилося зважати на бажання та настрої пастви або готуватися до серйозного бою, результат якого важко прогнозувати.

Одного разу Любомир Гузар — тоді, здається, ще єпископ-помічник — зізнався під час розмови, що йому симпатично дещо з того, що відбувається в РПЦ і УПЦ МП. Це видавалося дивним, бо в УГКЦ на той час згуртувалася паства, яка регулярно ходила до храму. Тут були священнослужителі з доброю освітою, майже не було вірних, які б не знали основ катехізису. Нарешті тут був зв'язок із широким світом через приналежність до глобальної католицької церкви. У РПЦ було доволі багато «стихійних» вірних, які не до кінця розуміли, навіщо прийшли, які шукали незрозуміло чого, не знали, як поставити свічку, як зодягнутися й куди подіти руки. В УГКЦ такі теж були, але в меншості. Більшість вірних не мали проблем із тим, у який кут хреститися, коли саме стати на коліна і як підійти до причастя. На цьому тлі слова майбутнього патріарха здавалися мало не старечим бурчанням. «Ну то й що з того, що вони це знають? — запитав Любомир Гузар, як на себе, аж надто різко. — Так, вони вміють стати й руки побожно скласти. А навіщо вони прийшли? Чого шукають? А нічого вони не шукають! То чого прийшли, як не шукають?..» Блаженніший знав, що церква може запропонувати вірним щось більше, але в той момент для багатьох греко-католиків був важливий сам факт, що вони можуть, не криючись, приходити «на своє» і робити там те, що вважають за правильне. Вони не шукали, це чиста правда, бо вже знайшли те, за що боролися. Принаймні, так їм здавалося.

Дух пошуку, із яким люди йшли до церкви, — ось чого не вистачало (і, боюся, досі не вистачає) Блаженнішому у власній церкві. Про радянського інтелігента-безбатченка можна сказати багато прикрого, але в чому йому не відмовиш — це у вірі в духовність і святість. Часом смішній і навіть дурнуватій, яка постійно, з епохи в епоху, стає матеріалом для маніпуляцій. Але сам наївний порив до світла у цих людях підкупує. Радянська інтелігенція масово

прибивалася до церкви в пошуках цієї напівміфічної «духовності». Спочатку захоплена соціальним експериментом, а потім приголомшена його результатами, інтелігенція в пізньорадянській період потягнулася до храму в романтичному пошуку «третього шляху», у якому західний гуманістичний ідеал перемагає східне нехтування особистістю, а західна корисливість поступається східній духовності.

Роман інтелігенції з РПЦ вийшов досить коротким і навіть подекуди трагічним — він, в основному, закінчився з убивством отця Олександра Меня 1990 року. Працювати з тими, хто прийшов шукати не ідеалів, а готових рецептів, виявилось і простіше, і вигідніше — хоча б тому, що запит на рецепти був масовішим. Однак цей короткий роман інтелігенції із православ'ям показав, що таке можливо. Розмови з Гузаром досить часто завертають на цю стежину: церква потребує не просто інтелектуалів, добре освічених людей, але інтелігенції — людей, яким не чужий духовний пошук.

Утім, у РПЦ було ще дещо, що не могло не подобатися владі Гузарові. Тут зберігався ідеал послуху, яким часто нехтували в українських церквах, особливо в греко-католицькій. Уявлення про розбудову «своєї» церкви у мирян, які її відстояли в запеклій і часом небезпечній боротьбі, нерідко не збігалися з баченням священнослужителів. В УГКЦ усе погіршувалося ще й тим, що серед єпископів у керівництві церкви було чимало людей, які приїхали з-за кордону «на все готове». Бунтівний дух усамостійнення проявлявся по-різному: він мобілізував вірних на захист їхніх релігійних прав, і він же штовхав їх на акти непокори церковній владі, яка призначала «не того» священника або вичищала з церковної практики якусь місцеву традицію, що не збігалася із християнським вченням. І якщо доктрину послуху в РПЦ з міркувань «зручності» доводили до крайності («благословіть чхнути»), то в українських церквах нерідко виникала прямо протилежна проблема — відмова підкорятися церковній владі аж до насильства над священниками, непоминання владик, відпадиння в розкол і виникнення по селах оригінальних деномінацій — «антикефальних», «козацьких» та подібних, без указівки не тільки на патріархат, але навіть на єпархіальний центр.

У пізньорадянської та пострадянської релігійності — як російської, так і української — була маса цікавих девіацій, які заслуговують на пильну увагу дослідників. Обрядовіство, крайня

потреба у «дивах», індивідуальна відданість харизматичному батюшці чи владиці та велика кількість інших проявів травмованої релігійності, яка тривалий час витіснялася в далекі куточки свідомості й соціального життя. Актуальність такого дослідження (не для історії, а для сьогодення) важко переоцінити: безліч подібних процесів відбувається й тепер у секулярному світі, який із дивовижною послідовністю наступає на «радянські граблі».

* * *

Верховний архієпископ УГКЦ Мирослав Іван Любачівський переїхав до Львова і переніс туди свою патріаршу кафедру в березні 1991 року, за кілька місяців до проголошення Акта про незалежність України. 30 березня 1991 року відбулося перше архієрейське богослужіння у соборі святого Юра. Цей день вважається датою остаточного виходу УГКЦ із підпілля. Що б не думали про це в Москві, папа римський прислав своє привітання патріарху УГКЦ, де відзначив «героїчні свідчення віри», вірність Петровій столиці тисяч і тисяч віруючих, а також привітав «воскресіння церкви в Україні».

Греко-католицька еміграція потягнулася на батьківщину. І тут зі своїх спокійних гетто у вільних світах вони потрапляли в жерло соціально-політичного вулкана. СРСР розсипався просто під ногами. Тих, хто повертався, рідна земля зустрічала, звісно, квітами, а ще й недовірою, яка часом переходила у роздратування і навіть ворожість. Тут вирувало море проблем — політичних, церковних, побутових, культурних. Але що було, напевно, найскладнішим — це море людських драм. Здавалося, що саме в цей момент, саме для цього акту історичної драми на авансцену вивели найменш відповідну людину. Борсатися у політичних скандалах, вибудовувати відносини між «підпільною» та «емігрантською» частинами церкви, а також між Ватиканом і роздратованими його політикою «материковими» вірними випало людині, яка не була ані політиком, ані адміністратором, ані бійцем — Мирославу Івану кардиналу Любачівському.

Він був обраний — чи фактично став главою УГКЦ 1984 року, після смерті патріарха Йосифа; той зовсім трохи не дожив до свободи своєї країни і своєї церкви.

«Він був розгублений, Мирослав Іван, — згадує Любомир Гузар. — Коли ми дізналися, що патріарх Сліпий спочив і приїхали з ним прощатися, нас зустрів владика Любачівський, коад'ютор^[16]. Вірніше, вже, виходить, Верховний архієпископ. Він був дуже засмучений, але головне, що мені тоді кинулося в очі, — розгублений. Він знав, що це трапиться, що рано чи пізно йому доведеться взяти справи у свої руки — це був вибір папи, і патріарх не став тому противитися, але коли це все-таки сталося, він дуже важко прийняв цей тягар. Це був тягар — отак взяти і стати патріархом...»

Синод не ставив під сумнів волю папи Івана Павла II, який, призначивши владика Любачівського коад'ютором, ясно дав зрозуміти, кого він хотів би бачити главою УГКЦ. До того ж, свячення владика Любомира тоді ще не було визнано Святим престолом — він залишався в неоднозначному статусі. До вирішення цієї проблеми зоставалося ще понад десять років. Корабель святого Петра, змінивши керманіча, потихеньку змінював і курс, але неквапно й обережно.

Виявити сумнів щодо патріаршества Любачівського — це був би акт непокори з боку Синоду. Патріарх Йосиф дозволяв собі подібне, але мало хто з владик УГКЦ наважився б чинити так само. Серед них, навпаки, було чимало тих, хто критикував свого патріарха за недостатній непослух Святому престолу. І, можливо, не всі єпископи поділяли прагнення й оптимізм патріарха Йосифа з приводу повернення церкви до України. Навіть 1984-го, коли СРСР уже переживав тектонічні зрушення, на зовнішнього спостерігача він досі справляв враження моноліту, об який можна хіба що розбитися. До програмної промови тодішнього радянського керівника Михайла Горбачова, що похитнула цей образ, залишався ще рік — «усього лише рік» або «цілий рік». Синод упродовж багатьох років полагав життя греко-католиків виключно на еміграції — і єпископи, і вірні вже звикли до такого стану справ. «Зустріч на наступні свята у Львові», про яку говорили в діаспорі, вітаючи одне одного з Великоднем або Різдом, відкладалася вже не перший десяток років, перетворювалася на фігуру мови, і багато хто взагалі перестав про це думати. Люди звикали до своїх затишних «співочих товариств», де Україна була

іконою, навколо якої збиралися, на яку можна було молитися. Але боротися?.. Патріарх Йосиф, який повсякчас мав на думці повернення церкви в Україну, надихав своє оточення на боротьбу — але водночас видавався для декого мрійником.

Фігура владики Мирослава Івана, можливо, здавалася компромісною для всіх на той час. Напевно, коли папа Іван Павло II затверджував його в чині коад'ютора, так воно й було — призначення американського єпископа не впливало на Ostpolitik, не дратувало Москву. До того ж, Любачівський мав репутацію вченого богослова і людини молитви, а не політика, тим більше — бійця. Замість жорсткого, послідовного предстоятеля — політика й адміністратора патріарха Сліпого — УГКЦ отримала главою церкви людину м'яку, молитовну. Це влаштовувало багатьох єпископів, які, можливо, дещо втомилися від жорсткої вдачі патріарха Йосифа. Влаштовувало це й Римську курію, утомлену від постійних сутичок з уніатами і через уніатів. Загалом, Блаженніший Любомир не мав жодного шансу, хоча через півтора десятка років, повідомляючи про обрання владики Гузара главою УГКЦ, близька до Ватикану преса напише: «А все-таки переміг патріарх Сліпий».

Утім, хоч би якими були очікування й сумніви щодо ролі й політики Мирослава Івана кардинала Любачівського, яким би розгубленим і слабким він не здавався над тілом покійного патріарха, саме він виявився тією людиною, яка поставила крапку й перегорнула сторінку вигнання і розсіяння УГКЦ. Його людським якостям церква чималою мірою зобов'язана тим, що на рідній землі, переживши колосальне зіткнення — надій і реальності, України й СРСР, Заходу і Москви, політики й християнства, амбіцій і страждань, — вона не вибухнула, не розбилася на дрібні скалки. Це возз'єднання всупереч очікуванням і провокаціям, на відміну від безлічі інших «возз'єднань», не закінчилося розколом і крахом. Кардинал Любачівський виявився не просто «м'якою людиною», як кажуть про нього ті, хто його знав, — він виявився людиною, здатною тримати удар і гасити його у своїй легендарній м'якості.

Греко-католицька церква поверталася в Україну в надзвичайно напружених умовах. Здавалося, ніхто нікого не сприймає, векторів конфліктів стільки ж, скільки людей на вулиці. Величезні труднощі, які пережила греко-католицька церква в підпіллі, виховали в людях якості,

непридатні для мирного, вільного життя. Не просто непридатні — ці якості заважали жити. З іншого боку, люди, які приїжджали з-за кордону, щоб утілювати мрію про «ідеальну церкву в Україні», не мали ані найменшого уявлення про місцеву реальність, яка настільки їх вражала, що багато хто «ламався» і тікав назад, у свій затишний діаспорний світ, упевнений у тому, що ніякої України більше немає, її вбили, знищили, стерли з землі.

«Це був культурний конфлікт, — згадує Мирослав Маринович. — Із приїздом закордонних владик УГКЦ постало питання: якою мірою вони є авторитетні для місцевого населення? Несприйняття їх місцевими було мотивоване. Коли працювала чотиристороння комісія, що намагалася розв'язати греко-католицьке питання й питання храмів, які греко-католицькі громади забирали, виходячи з РПЦ, ці протиріччя висвітилися дуже яскраво. Було видно, що діаспорна частина поділяє точку зору Ватикану: треба якось усе залагодити мирно, мають греко-католики щось втратити — нехай, така доля, така реальність... А місцеві вважали, що навіть Ватикан не має права диктувати, що їм робити зі своїм майном. Наразі я абстрабуюся від оцінок щодо того, за ким правда — лише констатую наявність такого внутрішнього конфлікту. Місцеві часто вбачали у моделях, які ефективно діяли на Заході, несправедливість щодо себе. Адже вони добре пам'ятали про те, хто постраждав від комуністичної влади. Чому інтересами громади, яка з такими труднощами, жертівністю вистояла, знову готові поступитися? Чому вона має бути керована тими, хто жив нормальним, вільним життям, не страждав? У тому була очевидна несправедливість з точки зору місцевих. А з точки зору діаспори це видавалося також неправильним: вони бачили людей, які відкидають розумні обґрунтування і діють відповідно до своїх травм. Діаспора знала, як треба діяти, бо бачила, як живе світ, краще розумілася на ситуації у Ватикані, мала добру освіту. Вони бачили той широкий контекст подій, які люди тут не могли побачити — хоча б через власну травмованість. Ми тут були щирі, домагалися справедливості — але спосіб, у який ми це робили, був цілком неприйнятний для Заходу».

Градус недовіри зашкалював не тільки у стосунках між «діаспорними» й «материковими» греко-католиками. Лінії конфліктів проходили просто по людях. Кожна парафія, кожен храм «ділився». У кожному без винятку храмі з часом ребром ставало питання: від

сьогоднішнього дня ми греко-католики, і якщо ви, панотче, не згодні, віддавайте ключі. Кожен другий храм, траплялося, не відкривався в неділю або на свято, бо священник не міг зробити вибір. У кожному храмі доходило до скандалів, іноді й до бійок. Лінії конфесійного розлому проходили не лише по церковних парафіях, вони «розколювали» цілий світ: сільські громади, друзів, навіть сім'ї. Усе це відбувалося в атмосфері тимчасової — як здавалося багатьом — «відлиги», яка рано чи пізно закінчиться, і за все доведеться розплачуватися. Ця сторінка церковної історії творилася в атмосфері нервового зриву: ніхто не знав, чи надовго вистачить повітря свободи, і так поспішали надихатися ним, що аж захлиналися.

У Західній Україні церковна ситуація ускладнювалася через протистояння не лише з РПЦ, яка не хотіла відступати, а й з українськими автокефальними рухами, які так само «тіснили» РПЦ і претендували на свою частину пастви і майна. Українська автокефальна православна церква теж виходила з підпілля — і разом із поверненням до активного життя цих двох національних церков неминуче воскресали протиріччя й образи, які накопичувалися століттями, прокладаючи глибокий вододіл між православними українцями й українськими католиками.

У стані греко-католиків неприйняття православних було пов'язано з травмою Львівського псевдособору й московською пропагандою, яка взагалі відмовляла їм у праві на існування. Православ'я так чи інакше асоціювалося з москвофілією, що було, звісно, міфом, але від того не ставало легше. Вихід УГКЦ із підпілля в греко-католицькому середовищі часто сприймали навіть як реванш у протистоянні з православними — для них «автокефали» йшли вкупі з «московськими попами».

«Я був у Дрогобичі, коли вперше приїхав Любачівський, — згадує очевидець тих подій Мирослав Маринович. — Це саме був час, коли греко-католики бурхливо реагували на той літургійний момент, коли лунає слово „православні“ („...і всіх вас, православних християн“). Я пригадую, як Любачівський зі своїм почтом іде до храму. На порозі його раптом перехоплюють якісь люди. Перегороджують вхід. Патріарх зупиняється, а тоді вони йому кажуть у досить грубому, ультимативному тоні: „Не хочемо, аби в наших літургіях згадували про православних! Ми не православні — ми греко-католики!“ Ніхто з цих

людей не знає нічого про літургіку, історію церкви, не має елементарного поняття, про що йдеться, адже всі ми „православні“ так само, як і „католицькі“, „кафолічні“), бо коли ця термінологія встановлювалася, не було поділу на православних і католиків у сьогоднішньому сенсі цих слів. Тим більше не було — і не могло бути! — жодних протиставлень одних іншим. Це суто політичні поняття і розділення, які стали такими визначальними тільки тут, у нас. А як було Любачівському за одну секунду все людям пояснити?»

Непорозуміння, які накопичувалися століттями між греко-католиками та православними на західноукраїнських землях, — усі старі порахунки, образи, підбурювані з різних політичних боків, — пригадалися та відродилися, зважаючи, зокрема, на те, що до УГКЦ ішли ті вірні, які могли б укріпити автокефальні церкви на Галичині. Ще одним ускладненням стало те, що в автокефальних православних церквах тепер були люди, які перейшли з РПЦ, а свого часу доклалися до переслідувань греко-католиків. Зокрема, такою людиною був колишній митрополит Київський і Галицький РПЦ, колишній екзарх України, патріарх УПЦ КП Філарет (Денисенко) (на своїй «попередній посаді» він був провідником московської політики проти уніатів). Утім, добрих почуттів до уніатів традиційно не мали й представники УАПЦ. Зокрема патріарх Димитрій Ярема писав: «...Унія була створена обманом народу й тому не принесла добра українському народові. Уся історія нашого народу була спотворена через унію».

На певний час автокефальний рух та рух за відродження УГКЦ опинилися по різні боки барикад і доволі довго лишалися недружніми один до одного. «Драматизм стосунків між поділеними церквами київської традиції завжди зростає через втручання позацерковних чинників, зокрема зарубіжних, — підкреслює свідок тих подій архієпископ Харківський та Полтавський УАПЦ Ігор Ісіченко. — Так було й у XVIII столітті, коли Москва інспірувала антикатолицький рух на Правобережжі та проголосила себе захисницею православної меншини в Речі Посполитій. Наприкінці XX століття ситуація до певної міри повторилася. Автокефальний рух у Галичині намагалися використати з власною метою і та ж таки Москва, котра змінила атеїстичну риторику на псевдоправославну, і посткомуністичний київський режим, активно спекулюючи гаслом „Єдиної помісної церкви“».

Відомо, що перед падінням СРСР спецслужби, готуючись до легалізації УГКЦ, намагалися урухомити сценарій локальної, галицької автокефалії, котра б мала поєднати приховано пов'язані з Московським патріархатом патріотичні православні парафії та очолювану митрополитом Володимиром Стернюком катакомбну греко-католицьку спільноту. Отців Володимира Ярему й Івана Пашулю направляв митрополит РПЦ Никодим Руснак для перемовин із главою підпільної УГКЦ із пропозицією очолити автокефальну церкву й зректися послуху римському архієреєві. Цей проект не реалізувався через тверду позицію київського митрополита Володимира. Але ідеї кагебістського проекту впроваджувалися через інших осіб, і це фатально позначилося на розвитку УАПЦ в Галичині.

Отець Володимир Ярема (згодом патріарх Димитрій) був далекий від церковно-сепаратистських ідей. Навпаки, він жив мрією про відновлення давньої Київської митрополії як цілості, а коли говорив про «козацьку церкву», на його очі наверталися сльози. Хоча він був хрещеним греко-католиком і виховувався в традиціоналістичній атмосфері міжвоєнного Надсяння, польсько-український конфлікт, знищивши його малу батьківщину, багато в чому визначив і його ставлення до католицької церкви, тим більше, очоленої поляком Іваном Павлом II. Принагідно зауважу, що, за моїми спостереженнями, у західноукраїнських областях найпалкішими прихильниками УАПЦ зазвичай виявляли себе переселенці з Лемківщини, Надсяння й Холмщини, для яких церковний вибір забарвлювався національною драмою.

Однак у патріарха Димитрія було надзвичайно тепле, шанобливе ставлення до владики Любомира Гузара. Тут уже вступали в дію не церковно-політичні переконання чи очевидна культурна близькість, а набагато важливіший, справді фундаментальний чинник — віра. Людина безсумнівної особистої побожності, патріарх Димитрій відчував і цінував у владиці Любомирові людину віри. До того ж, їх ріднило й надзвичайно чуйне, а разом із тим відповідальне ставлення до київської літургійної традиції. Певна річ, що особи, не наділені ані даром віри, ні високою особистою культурою, цього сентименту не мали. Таких осіб, на жаль, не бракувало в колах галицького кліру.

Розділ 7. Удома. Удома?..

Розповідаючи про своє повернення до України, Любомир Гузар говорить, що вперше усвідомив себе вдома, коли поїзд зупинили у Славському. «Ми перетнули кордон у Чопі, і я незабаром задрімав, — згадує Блаженніший. — І раптом прокидаюся — Славське!» Те саме містечко біля Сколе, із якого майже півстоліття тому він хлопчиськом тікав зі своєю сім'єю в глузу ніч. Можливо, такий ностальгічний момент виникає у розмові не стільки через свою символічність, скільки через те, що це була дійсно світла, щемлива мить зустрічі з колись утраченою батьківщиною, ще не затьмарена відкриттями, які чатували попереду. Зрештою, повернутися в дитинство неможливо, але це не було й поверненням в омріяну обітовану Україну, бо тут досі перебував і не хотів відступати Радянський Союз.

«Це була цілком інша країна, як та, із якої я поїхав, — пригадує Блаженніший. — У мене було дуже прикре враження: люди пригнічені, ніхто не усміхається. Я ж приїхав з Італії — країни, де бурлить життя, де люди дуже відкриті. А тут усе цілком інше, до мене ніхто навіть говорити не хоче. І суто візуальне враження теж було гнітюче. Колосальне занедбання. Знаєте, я їхав зі Львова дитиною і пам'ятав вітрини крамниць. Яка там була краса, у тих вітринах!.. А тут побачив, як воно стало... Але головне було в людях. У дрібниціях навіть — знаєте, дрібниці завжди кидаються у вічі першими. От заходжу я до магазину, наприклад. Я в Америці жив довший час, а там, коли ви заходите в магазин, до вас відразу хтось підходить, питає, чим допомогти. А тут сидять продавчині і говорять між собою, ніби мене нема. Потім звертається одна так зверхньо, із роздратуванням, ніби я тут прийшов для того виключно, аби заважати їй спілкуватися. Це мене вражало. А ще й проблема мови! Я часом не міг самостійно купити у крамниці те, що потребував, бо мене не розуміли. І я багато чого не розумів, наприклад, як купувати квиток на потяг зі Львова до Києва. У Європі чи в Америці приходиш до каси, купуєш і йдеш собі до свого вагона. А тут так не є — квиток треба „дістати“! І то нелегка справа, треба мати відповідних людей серед знайомих. Цілковито інший світ. Але головною проблемою було спілкування.

Люди навіть між собою спілкувалися якось неохоче, а тут я, цілком чужа людина. У мене в Україні не було друзів, і це було найважче. Я нікого не знав. Мене ніхто нікуди не запрошував. Поговорити, піти кудись разом, поспілкуватися — такі прості, звичайні речі були мені тут недоступні».

Уперше Любомир Гузар приїхав в Україну 1990 року. Не у «церковних» справах, а як гість Товариства української мови. Остаточо переїхав 1993-го, перенісши монастир святого Теодора Студита з передмість Рима на Тернопільщину, у село Колодіївка. Після смерті патріарха Йосифа Любомир Гузар не брав активної участі в управлінні церквою, але під його опікою лишався молодий орден Теодора Студита, якому треба було дати нове життя в Україні.

Яким би нелегким не видавалося це повернення, якими болісними не були зіткнення з пострадянською реальністю — це те, до чого Любомир Гузар готувався, і те, до чого його готували. Усе, що відбувалося до цього, виявилось свого роду прологом до головної справи його життя — повернення церкви в Україну й повернення Україні її суті, її душі. «В еміграції ти завжди залишаєшся чужим», — каже Блаженніший, пояснюючи своє прагнення повернутися до рідного краю. У цих словах — принцип і вибір. Емігрант, особливо той, який переїхав у юному віці, зазвичай легко входить у нове життя і приймає його, тим паче в «країні емігрантів». Священнослужитель католицької церкви завжди «свій» і в Римі, і де завгодно, у будь-якій точці римського світу, що охоплює мало не всю земну кулю. Але Гузар уперто зберігав у собі українця й католика східного обряду, підтримував хоча б тоненьку ниточку між своїм «я» і кожною ситуативною «батьківщиною». Можливо, це було наслідком виховання у діаспорі, у «залишку Ізраїлевім» із його травмами і впевненістю у власній вибраності, але навряд чи виключно це. За власним визнанням Блаженнішого, він належав хоча б частково до того покоління, для якого з огляду на вік вигнання не було глибоким особистим стражданням. Він приїхав до США вже дорослим, але Україну покинув ще дитиною. Його американські приятелі-ровесники — американці вже не в першому поколінні — із задоволенням співали українські пісні й відвідували танцювальні гуртки, але вони не сприймали Україну як Місію. Саме тому вони не розуміли патріарха Йосифа — людину, яка пережила власну

трагедію як частину загальної трагедії України і її церкви, людину, чії слова були адресовані найперше до таких самих вигнанців. Звичайно, і вигнання, і специфіка сімейного виховання (родина для Гузара мала величезне значення) підтримували в майбутньому патріархові місіонерське почуття стосовно України. Але зрештою це був особистий вибір — не стільки «місця служби», скільки «місця пристрасті», як у лицаря, який не вільний вибирати, чинити йому подвиги чи ні, але може обрати даму, якій він їх присвятить. Бажання й готовність служити сформувалися в майбутньому патріархові ще до вигнання — це було покликання, у якому він не сумнівався ще з дитинства. Проте доля внесла корективи у вибір «дами»: служіння Блаженнішого в будь-якій точці планети, у будь-яких умовах було служінням Богу, але присвячувалося воно його церкві і, в кінцевому підсумку, Україні.

Маючи здібності духівника та перемовника, Гузар досить швидко зрозумів, що він покликаний служити в доволі хворому суспільстві — серед людей, глибоко травмованих несвободою. Ця травма, у свою чергу, є причиною чи не всіх соціальних і політичних проблем, що роз'їдають країну. В інтерв'ю та бесідах із патріархом особливе місце надається біблійному сюжету про Мойсея, який сорок років водив свій народ по пустелі, щоби викоринити з душ рабство. «Ми в подібній ситуації, — пояснює Блаженніший. — Ми потребуємо часу. Треба навчитися жити у свободі». Він не втомлюється повторювати ці слова, маючи надію, що їх почують і зрозуміють: свободу неможливо просто «дати» або «отримати», вона не настає «по сигналу». Свобода — це стан, у якому людина може і повинна перебувати. Потреба перебування у свободі є наслідком виховання, а це робиться не враз.

Нерозумно вимагати гідної поведінки від раба — неважливо, потрапив він у політику, став власником великого бізнесу, священником чи шкільним учителем. Травма, залишена рабством, надто глибока, і вона постійно нагадуватиме про себе — рефлекторною відповіддю ударом на удар, непоборним бажанням урвати те, що погано лежить, прагненням відібрати у слабого, готовністю обдурити й упевненістю, що тільки так і можна вижити. Нездатність бачити в іншій людині особистість — прямий наслідок відсутності людини в самому собі. Найстрашніший слід, найглибша рана, яку залишив на Україні

та українцях комуністичний режим, — перетворення особистості на «людський матеріал».

Гузар у своїх бесідах та промовах завжди звертається до найкращого, що є в кожній людині. Для зачаєної, недовірливої радянської публіки такі діаспорні священики були занадто відкриті, зухвало щирі. Це дратувало або навіть лякало. У будь-якому випадку, він був інакший, про що йому й повідомляли — із осудом, зрозуміло. У засудженні «інакших» радянським людям не було (і немає) рівних. Перші ж спроби комунікації виявилися невдалими, і це вразило майбутнього патріарха глибоко й надовго.

«Місцеві люди робили мені зауваження, що я занадто багато й відкрито говорю, — розповідає Любомир Гузар. — Вони були шоковані моєю поведінкою, моєю нетутешньою мовою. Це фатум кожного, хто не був у країні 46 років. І не будь-яких, а 46 дуже значущих років, упродовж яких наш розвиток дуже відрізнявся». Те, у чому він був особливо сильним — у вмінні розмовляти з людьми — тут, на рідній землі, дало збій. Комунікативний бар'єр виявився потужним, але, на щастя, не непереборним. Особистість Блаженнішого надто вже приваблива для людей, які мають достатньо сміливості та розуму або простоти та довірливості, щоб оцінити таку відкритість. І нехай перші зустрічі Блаженнішого й української пострадянської нації були скоріше травматичні, ніж романтичні, далі їм випало рухатися пустелею разом.

* * *

Попри те, що Галичина була батьківщиною і залишалася авангардом національного відродження в Україні, люди, які приїхали туди із Заходу, стикалися з багатьма утрудненнями. Занадто багато протиріч, травм і страхів, що укорінилися в «материкових» українців на тлі випробувань, яких вони зазнали і які постійно нагадували про себе. Занадто багато підозрілості і ревнощів до тих, хто «приїхав на все готове». Забагато побутової провінційної ксенофобії з її підвищеною увагою до всього, що «в нас так си не робит». За спогадами Блаженнішого, його це травмувало. Вихований

у космополітичній країні емігрантів, змушнїлий в універсалїстському католицькому середовищі, тут, напевно, він уперше відчув, що не знає, де стати і як сказати, що акцент і специфічні мовні звороти, які видавали «діаспорне» походження, роблять його чужим в очах «материкових» українців. Таким чужим, як тут, він ніколи не почувався серед американців чи німців. «В еміграції ти завжди людина другого сорту в порівнянні з місцевими», — зауважує Гузар, пояснюючи своє прагнення повернутися на батьківщину. Але в Україні він зіткнувся з вельми специфічним явищем: тут він знову не був «того сорту», як місцеве населення. Це ніяк від нього не залежало, бо пояснювалося лише чужими травмами. І не було на те ради. Проте інша ситуація склалася в Києві, куди навесні 1996 року Любомир Гузар переїхав як екзарх^[17] Києво-Вишгородський. У столиці — космополітичній, динамічній і жадібній до нових облич, вражень, манер — його появу оцінили гідно. Сам він також їхав до Києва з великою цікавістю й урочистим відчуттям сповненої долі, якщо не глобального, то принаймні сімейного масштабу.

«Мій покійний батько воював на Першій світовій війні, а потім був „усусом“ — так називали Українських січових стрільців. Він разом із військом рушив до Києва, але дійшов лише до Шепетівки. Він дуже переживав, що так і не мав нагоди побачити Києва. Я пригадую, коли більшовики прийшли в 1939-му до Львова (то були „перші совіти“), мій батько був книговодом в університеті. Попри те, що часи були тоді непевні, він усе думав, чи не можна б якимись способами дістати путівку до Києва? З того нічого не вийшло, а він усе повторював, що так хоче побачити столицю. Натомість поїхав до Америки, і Києва так ніколи й не бачив. Мушу щиро сказати, батько був такий захоплений тим бажанням, що воно і мене просякнуло. Я теж усе думав: от би мені колись поїхати до Києва!»

І так сталося. Блаженніший приїхав до столиці з владикою Юліяном Вороновським. Їхали зі Львова потягом 12 годин — страшенно довго. Здається, то була рання весна. Сніг уже танув, днина була захмарена, багато калабань на дорогах, тому перше візуальне враження Гузара було майже прикре. Пізніше він часто бував у Києві. 1996 року, коли став екзархом, навіть жив там недовго — мав приміщення на вулиці Різницькій. Потім мусив повернутися до Львова, але у справах часто приїздив до столиці — і завжди радо.

Та вже не їхав потягом — летів літаком, тож мав інші, добрі враження від цього міста.

У Києві патріарх мав нагоду зустріти різних людей. Йому щастило, бо більшістю потрапляв на людей відкритих, із позитивним підходом до життя. Єдине, про що він шкодує, — не мав часу на те, щоби краще пізнати це місто. Та навіть просто проходити по вулицях Києва для нього була великою приємністю.

Цей перший київський період життя Блаженнішого був дуже коротким — усього півроку. Тим не менш, саме цей момент засвідчує вихід Української греко-католицької церкви з регіонального гетто, саме тоді вона заявила про себе, як про церкву для всієї України, що стало вагомим фактором внутрішньої політики країни. Церковне керівництво розуміло необхідність цього кроку. Це була ознака того, що УГКЦ із об'єкта чужих політичних розкладів, як це було у період катакомб і виходу з них, перетворюється на суб'єкт. Період, коли вона була лише ставкою в чужих іграх, добіг кінця.

Це було першим виходом на велику політичну сцену і для Любомира Гузара, який майже миттєво завоював симпатії столичної публіки і, що не менш важливо, зміг уповні проявити свої таланти. Тут, у Києві, він знову приймає на себе роль посланця. Тепер уже цілої плеяди патріархів — від митрополита Андрея Шептицького до патріарха Мирослава Івана Любачівського. Цей його приїзд означав не тільки повне й остаточне повернення УГКЦ на батьківщину, але і її претензію на становлення київською, а отже, і всеукраїнською церквою.

Злі язики не втомлювалися висувати версії, одна саркастичніша за іншу. Говорили, що Гузар «утік» зі Львова, де ніколи й нікому не було легко, де йшла постійна боротьба між «місцевими» і «діаспорними», «лібералами» й «консерваторами», «патріархістами» й «ватиканістами» — неважливо, між ким, головне, що по жодному килиму ніхто не міг пройти спокійно і впевнено. Подейкували також, що його «прибрали» зі Львова, як особливо небезпечного і сильного гравця. Ще однією версією було припущення, що Гузара відправили до Києва з тим самим формулюванням, із яким віддали пост прем'єр-міністра Маргарет Тетчер: щоб «зламав собі шию». Адже це не жарт — призначити у Київ греко-католицького екзарха! У той час, коли у столиці в гарячих суперечках і конфліктах ділили сфери

впливу між МП, КП і УАПЦ, жодна з цих церков не мала ані найменшої симпатії до греко-католиків. Із УГКЦ мирилися, допоки вона не виходила за межі трьох областей, що складають історичну Галичину, залишаючись у статусі регіональної. Призначення екзарха УГКЦ до Києва неминуче розглядалося як посягання на чужу територію і не могло не стати приводом для сплеску голівару^[18].

Так, Київ для УГКЦ був важким плацдармом, який не кожен зміг би взяти, тим більше — утримати. У церковному Києві на той час було «тісно» й гаряче, а дати відсіч уніатам (особливо для сил, що представляли інтереси Москви) було «справою принципу». Прихід, або радше повернення уніатів до Києва означало б для Москви історичну поразку. З огляду на те, як трепетно в Росії ставляться до своєї версії історії та «великих перемог», годі дивуватися тому, що незримі бої за Київ велися відчайдушно і з застосуванням усіх можливих важелів. Утім, появу в Києві Любомира Гузара сприйняли позитивно всі, хто не був занадто заангажований у міжправославних чварах. «Від нього всі у захваті. Буквально всі», — такою була загальна думка київської інтелігенції — як віруючої її частини (незалежно від конфесійної приналежності), так і атеїстів. Виявилося, що Гузар — саме та людина, яка не тільки найкраще підходить на роль представника УГКЦ у Києві, такої людини просто не вистачало. Без нього українське життя було неповне. У чомусь «праві» мали рацію: поява греко-католицького екзарха у Києві якщо не посилила їхні позиції миттєво, то помітно вдарила по радянських міфах, якими годували центрально- і східноукраїнський електорат «ліві». Блаженніший виявився серйозним викликом і для антиукраїнської, і для антизахідної міфології.

Під час першого призначення Гузара до Києва ці міфи ще потужно впливали на свідомість українців, тому заснувати екзархат у столиці було сміливим рішенням, яке вимагало добре підготованого виконавця. Мабуть, так само, як і Маргарет Тетчер на шахтарях і докерах, Гузар цілком міг «зламати собі шию» на Дніпрових кручах, бо тоді в напрямку так званого українського П'ємонту дивилися, м'яко кажучи, недовіриливо. Не тільки в Києві в той час ставилися з прохолодою до галичан — Галичина відповідала Києву тим самим. Наче між столицею України й авангардом українського відродження

лежав не скромний Збруч — легендарна «лінія поділу», а Великий Каньйон.

Галичина зберігала власні травми і таємниці. Ще були живі безпосередні учасники трагедій — ті, хто сидів у схронах, був членом боївок, був узятий зі зброєю, відбив табори, став свідком розправ, хто був викинутий зі своїх хат і з усією сім'єю вивезений до Сибіру, хто «стукав», щоб не розділити цю долю. Ті, кого «здавали», і ті, хто «здавав», дотепер жили по сусідству — і все одне одному пам'ятали. Знали — і мовчали. Тут дуже добре навчилися мовчати.

У цих людях досі жило глухе презирство до Києва, який «здався більшовикам», зрадив себе. А ще більше через те, що здав своїх полякам. Усе ще жила впевненість у тому, що якби Київ не здав ЗУНР, «усуси» ще повоювали б за столицю — регулярна армія, обстріляні в Першій світовій чоловіки, а не триста студентів під Крутами... Натомість Київ відкупився від поляків Західною Україною — і вона мала тепер із повним правом похмуро запитати у столиці словами класика: «Ну що, синку, допомогли тобі твої ляхи?..»

Галичина була погано інтегрована в Україну — не тільки тому, що декілька століть належала іншій імперії, а через те, що протягом ХХ століття вони з Києвом занадто часто виявлялися по різні боки барикад, накопичуючи образи. І якщо Волинь із Києвом могли знайти ниточку-зв'язку в православ'ї (Волинь була регіоном не менш релігійним за Галичину, і дбайливо зберігала свою православну приналежність і зв'язок із київською традицією), то Галичина мала ще й «свою» церкву, яка розділила долю й страждання своїх вірних. У тих стражданнях цей зв'язок і відособленість тільки зміцнилися. Отже, Києву галичани могли пред'явити (і пред'являли) ще й «церковний» рахунок. Звичайно, ліквідація УГКЦ та її переслідування — це політика Москви, але безпосереднім виконавцем був екзарх України, митрополит Київський і Галицький. Біди приходили з Києва, що став московською маріонеткою, «рукою Москви», яка губить своїх побратимів. Та й київські церкви — у тому числі автокефальні — не сприяли уніатам. Радше навпаки — між автокефальним рухом та греко-католиками було аж надто багато непорозумінь.

З точки зору Галичини, Київ був занадто «советизований» і не просто «русифікований», але «москвізований» для керування національним відродженням. У цьому судженні, на жаль, багато

правди. Але історичні образи й глухе роздратування, що раз у раз демонстрували українці за Збручем, не додавали симпатій, ліпили зловісний образ «западенця-націоналіста» для залякування пост-радянського електорату. Радикальні націоналістичні настрої, чужі більшій частині советизованої України, здавалися їй навіть небезпечними. Додайте до цього безліч провокацій і вкрай низький рівень суспільних дискусій того часу, і вас не здивує потужне роздратування двох центрів тяжіння України — Києва і Львова.

Не знаю, чи були керівники УГКЦ свідомі того, що від їхнього успіху в Києві залежить цілісність країни? Вони, зрозуміло, виходили у першу чергу з потреб УГКЦ, адже «регіональна церква» завжди залишатиметься на маргінесах, під загрозою провінціалізації й тиску з боку національних церковних «гігантів». Поза тим, сама греко-католицька церква, лишаючись виключно «галицьким явищем», могла виявитися чинником подальшої провінціалізації Галичини, фактором її відокремленості й автономізації. Тенденції до цього були, і досить сильні. Не так давно в Галичині доволі активно обговорювали виокремлення, посилаючись на свою відмінність від решти України. Сам Гузар одного разу з прихованим роздратуванням зауважив: «Знаєте, ми часом любимо поговорити про те, що Галичина — це щось особливе, це „П'ємонт“, тому треба дякувати Богу, що багато галичан були змушені виїхати — вони побачили, що є на світі щось інакше, щось більше, ніж Галичина. От якби Бог цих людей ще більше перетер у тій макітрі, ще більше розсівав — підіть, подивіться, який великий світ, який він різний, як багато в ньому праці! Ніколи не треба думати про себе, як про щось особливе, думати зверхньо».

Тепер, коли межа «усвідомленої України» пересунулася від Збруча далеко на схід від Дніпра, про це дивно згадувати. Але тоді утвердження УГКЦ на київських пагорбах, перетворення її на всеукраїнську церкву виявилось чималим внеском в інтеграцію Галичини в Україну. Залишившись регіональною, УГКЦ мала всі шанси стати вагомим фактором галицької окремішності та в перспективі, цілком можливо, сепаратизму. На щастя, на той момент «біля керма» в церкві виявилися люди, далекі від провінційності та ізоляції, люди, виховані «у розсіянні», громадяни світу, які мислили грандіозними проектами, утілювали свою мрію про національну церкву в Україні. Такою людиною, зокрема, був Любомир

Гузар, який чи завдяки вихованню поза Галичиною, чи іншим обставинам зумів опинитися «по обидва боки». У Києві він знайшов те, чого йому дуже не вистачало на рідній Галичині.

«Між Києвом та Галичиною існувала дуже поважна різниця, — розповідає Блаженніший. — Знаєте, мушу сказати таку річ. Західна Україна до 1939 року чи навіть до 1943-го мала свій дуже особливий характер. Це було місце із західноєвропейською ментальністю. Львів мав такий, я би сказав, французький характер. Будинки дуже гарні, вітрини в крамницях вишукані. Люди, із якими я спілкувався до 1944 року — за польських, німецьких часів, — це була інтелігенція, однак вони мали дуже провінційну ментальність. Думаю, це ще лишилося з австрійських часів, бо нарід, який там жив, мав дуже мало нагоди відвідувати Європу чи інші країни. Це була австрійська провінція, пізніше — польська, у кожному разі, українці були окуповані. Окупація — це не лише політичне явище, це ще й стан душі. Хоча було багато інтелігенції, як-от мої батьки та їхнє коло, ментальність міста була провінційна. Один український філософ увів таке поняття — «галичанство». Для тих людей Галичина була початком і кінцем. Натомість коли я приїхав до Києва, то зустрів тут багато людей, які, попри радянську ментальність, мали державницьке мислення. Широке мислення. Для них Україна — то було щось велике. І для мене було дуже приємно те почути. Це мені дуже подобалося у киянах. Я розумію, що коли кажу «кияни», то маю на увазі не обов'язково людей, тут роджених — вони могли бути приїжджі. Але я мав нагоду зустріти їх саме в Києві — людей, які не були аж такою мірою провінціалами».

Розділ 8. Крок на Схід

Можна лише гадати, здогадувалося керівництво УГКЦ чи ні, яке значення для цілісності України, єднання Київської та Галицької Русі має їхній «крок на Схід». У чому немає сумнівів — київський політичний бомонд навіть не думав про це, інакше бажання греко-католицької церкви облаштуватися в Києві не наражалося б постійно на глуху, пружну стіну відчуження.

«У нас на той час (під час першого призначення до Києва — *Авт.*) у столиці було дві парафії — на Аскольдовій могилі та на Подолі, у церкві Миколи Доброго. На Подолі — то не церква навіть, сама дзвіниця, яку обладнали під церкву, і там було доволі незручно. А навпроти цієї дзвіниці через вулицю є храм. Він на той час не використовувався за призначенням, там було канадське торгове підприємство, і ми надіялися, що нам вдасться отримати це приміщення для греко-католиків. Я пригадую, ми там якось служили на подвір'ї. Несподівано похолодало, і в мене вперше у житті під час святої літургії борода замерзла. Це запам'яталося — така особлива літургія. Але нам тої церкви так і не віддали. Пригадую, коли я приїздив ще у 1990-х роках із владикою Вороновським, ми прийшли до міської ради, там була урядник — жінка. Вона нас прийняла, і ми почали говорити, що от стільки й стільки греко-католиків у Києві, і ми би просили, аби нам дали якусь із церков — багато тоді було храмів, які ще не використовувалися за призначенням. Вона дуже холодно поставилася до нашого прохання.

— Нащо вам церква? — якось так сказала.

Було дуже прикро. Я не сподівався, що урядник може так вороже поставитися до владик. Із часом нам удалося отримати де церкву, де землю під забудову, але, на жаль, у Києві то дуже-дуже з трудом ішло».

Метою екзарха було заснувати Київську кафедру для УГКЦ. Це був наступний — і завершальний крок у поверненні й відновленні греко-католицької церкви у правах. Митрополиту Любачівському вдалося домовитися з київською владою про виділення ділянки під будівництво кафедрального собору, але ця домовленість впала жертвою політичних маніпуляцій: місцева влада відмовилася від свого

слова через акції протесту «стривожених громадян», які не бажали бачити в Києві уніатів. Отримати земельну ділянку під забудову в столиці для декого було не так уже і складно, але тільки не для греко-католиків. Хтось отримував і ділянки, і дозвіл на будівництво, і храми-пам'ятки в користування. УГКЦ на той час у столиці мала два крихітні храми. Цього вважалося «достатньо». Та скільки тих греко-католиків у Києві?..

Греко-католиків насправді було чимало і ставало дедалі більше: із Галичини в столицю переїжджало досить багато людей, а уніати виявилися ще й зразковими парафіянами. На відміну від «православних мас», які заповнювали храми два рази на рік — на Різдво й на Великдень, греко-католики дивували столицю тим, що збиралися на служби Божі щонеділі. Навіть якщо їх і було порівняно небагато у Києві, храмів вони потребували більше, ніж православні брати у Христі.

Треба завважити, греко-католики нервували місцеву публіку — і церковну, і політичну. Першим вони видавалися сильним конкурентом: їхня відданість своїй церкві на той час вражала безпрецедентністю. Других змушувала нервувати їхня згуртованість — знову-таки, навколо своєї церкви. Під цим оглядом офіційний прихід УГКЦ на київські пагорби міг потягнути за собою серйозні суспільно-політичні зміни, помітно змістити баланс сил на політичному Олімпі. Тому і в церковних, і в світських політичних колах ідея «впустити» греко-католиків до Києва сприймалася без ентузіазму. Згодилися вже випробувані засоби. Обидві столичні парафії УГКЦ перебували під постійним пресингом — як інформаційним, пов'язаним із дискредитацією священиків і храмів (наприклад, із церквою Миколи Доброго пов'язували злочинну групу, яка нібито ховала в підвалі храму крадене), так і фізичним (полягав в агресивних «акціях протесту» під стінами церкви і навіть нападами на храм). Це активно висвітлювалося в медіа, які досі «пережовували» міфи радянського ще розливу про уніатів — «фашистських посіпак», «кривавих бандерівців», «масонську змову» тощо. Насіння ненависті падало на родючий ґрунт: Київ, як місто не тільки радянське, але вельми неоднорідне (як будь-яка столиця), пручався націоналізму. На цих настроях і сумнівах, що жилилися переважно міфами, грали ті, кому не хотілося «втрачати Київ», поступаючись ним у кінцевому результаті не стільки уніатам,

скільки українцям. Це було тим простіше, що УГКЦ в уявленні решти України (із Києвом включно) була регіональним явищем, міцно прив'язаним до Галичини, і не мислилася окремо від неї. Усе, що думали і хотіли сказати про галичан, негайно поширювали на УГКЦ і *vice versa*^[19]. Чималу частину її керівництва складали люди, які вирости і були виховані далеко від Галичини, на поселеннях, і через це підозра до них лише зростала.

У Києві Гузара сприймали як представника не тільки УГКЦ, але взагалі Галичини і «галичанства» як такого — і в цьому є іронія пані Історії, оскільки сам Блаженніший «галичанином» міг вважатися хіба що генетично, адже сформувався далеко від батьківщини. Саме він, як і вся ним вибудувана «київська» політика УГКЦ, відіграли величезну роль у тому, що в Києві ставлення до Галичини, її ідей, візії, манери діяти й говорити досить швидко змінилося на краще. Столиці, яка недовірливо поглядала на погано інтегровану західну частину України, шарм Любомира Гузара дав можливість побачити її під новим, виграшним кутом. Симпатія, яку мимоволі відчували люди при зустрічах і в спілкуванні з уніатським екзархом, стала одним із чинників інтеграції в масштабах країни. В особі Гузара Київ знайшов таку Галичину, із якою було не соромно, не страшно, ба навіть навпаки — приємно і почесно мати справу й перебувати у єдності.

«Я пам'ятаю той час, які були реакції на призначення Блаженнішого Любомира (тоді єпископа-помічника) екзархом київським, — пригадує Мирослав Маринович. — Важко було уявити собі кращу фігуру, щоби прислати до Києва у якості екзарха. При його появі розм'якали серця, люди починали усміхатися. Усі дивилися на цю людину молитви і бачили, що за нею немає ідеології, ворожості, небезпеки, що це людина миру, євангельського почуття. У Києві навіть цілком непричетні до УГКЦ люди казали мені, що вони від нього у захваті».

Чим саме Гузар так привабив київську публіку? Чому абсолютно байдужі до релігії і з великою пересторогою налаштовані до «бандерівців» люди з прихильністю приймали уніатського екзарха?

По-перше, Київ був на той час уже столицею — нехай ще з нальотом провінціалізму і зовсім ще свіжого «совка» (принаймні, у тому сенсі, що це місто могло «проковтнути» що завгодно). А по-

друге — і то найголовніше, — тому що Любомир Гузар став дійсно незвичайною пропозицією на тому ярмарку марнославства, яким була українська столиця в середині 1990-х. Він був іншим, і в цьому містилася левова частка його успіху. Він дуже вигідно вирізнявся з усіх тих, хто вже надокучив, набрид, вичерпав свій кредит довіри або просто ніколи його не мав. Гузар — як прибулець із фантастичного оповідання, який зовні нічим не відрізняється від місцевих гуманоїдів, але досить одного погляду, щоб зрозуміти, що він не з цієї планети.

Можна без перебільшення сказати, що Блаженніший став чи не першим політиком, який привніс у київський істеблішмент дух Заходу і втілював для українців ще не усвідомлену остаточно «мрію про Європу». Його постать виявилася занадто масштабною для суто регіонального проекту. Репрезентована ним церква охоплювала собою не те що Україну — увесь світ, була інтегрована в найбільшу світову церковну структуру. УГКЦ ставала символом приналежності України до європейської культури.

Для Києва середини 1990-х, який залишався певною мірою «малоросійським» губернським центром, «південною столицею», це була грандіозна й компліментарна пропозиція. Досі Київ у власному — дещо провінційному — усвідомленні претендував хіба що на статус «буферної зони» або «транзитної території». Географічне перехрестя — між Сходом і Заходом, північними столицями і чорноморськими курортами, яке, звичайно, усім потрібне, але тільки в такій інструментальній якості. І в ментальному плані це було втілено у розмитих уявленнях про власну самобутність та історико-географічну цінність — уявлення, яке підсвідомо підтримувало впевненість у тому, що ми (такі як є), нецікаві і непотрібні світові. Ця розмита самоідентифікація, у свою чергу, призводила до невизначеності історичних цілей і цивілізаційного вибору.

У той час, коли Любомир Гузар уперше з'явився в Києві, генетичний зв'язок України та Європи обговорювався не надто завзято — і переважно в негативному сенсі. Уже лунали висловлювання, що Україна — «не-Росія», але це зовсім не означало, що вона — «Європа». Це питома українське «положення між» цілком відповідало і втілювалося в політичній спекуляції «багатовекторності», яка дозволяла українській владі й олігархам зберігати свої ділові інтереси на всій території СРСР, набиваючи собі електоральну ціну

європейськими гаслами, але не надто гучними, бо в масовій свідомості ідея «Єдиної Русі», «слов'янського братства» трималася міцно. «Єдиний духовний простір» був (як ми могли переконатися пізніше) серйозним козирем у руках тих, хто бачив у пострадянській «співдружності» нехай блідий, але все ще привид Російської імперії та прагнув зберегти цей статус-кво. УГКЦ, зрозуміло, не вписувалася в цю ідеологію, через що й перебувала під прицілом і тиском. Греко-католицька церква була тією ниточкою, яка давала Україні зв'язок із альтернативним «духовним простором» — європейським і ширше, західним. Належність вагомої частини українського християнства до католицизму робила Україну частиною європейської історії, належність до «церкви у розсіянні» — частиною християнського глобального проекту.

Зв'язок саме через «католицьку пуповину» особливо турбував Москву, адже вся православна ідентичність «московського» зразка створена на категоричному протиставленні католицизму, так само як російська ідентичність донині будується на категоричному протиставленні Заходу. «Захід» і «католицизм» у духовно-ідеологічному вимірі для Росії фактично синоніми. До речі, не випадково першими, кого Москва звинуватила у «розпалюванні» Революції гідності, стали уніати, ці одвічні європейські конкуренти «руського мира» в Україні. Звинувачення було, швидше за все, рефлексорним — там, де поряд із українськими прапорами майорів прапор Євросоюзу, Москві та москвофілам на думку відразу спадали саме уніати.

Постать владики Любомира виявилася серйозною противагою українським «євроскептикам» — як «хуторянського», так і промосковського зразка. Гузар не просто втілював для Києва наочний і відчутний зв'язок із західною традицією. Виявлений саме в його особі, цей зв'язок видавався дуже привабливим, особливо на тлі досить убогого українського політикуму. Блаженніший був прикладом — яким може бути українець, сформований в умовах вільного світу. Представники діаспорної УГКЦ принесли з собою (і в собі) західну культуру і цінності, «перекладені українською» — засвоєні, адаптовані, пропущені через нашу ментальність та органічно поєднані з українською традицією. Вони на власному прикладі

показали, що між українською свідомістю і європейськими цінностями немає жодних протиріч.

Поява на великій політичній сцені Любомира Гузара відкривала для Києва новий кут зору на власні геополітичні перспективи. Блаженніший ніколи не ставив під сумнів приналежність України до Європи. На його погляд, сам факт прийняття християнства робив київську землю частиною християнської цивілізації, яка, до речі, на той час ще не була розділена на «православну» і «католицьку». Відповідно, європейський вибір ніколи не був для України й українців ані екзотикою, ані культурною чи геополітичною альтернативою — Європа належить нам за правом, і ніхто не позбавить нас цього.

«Мені не подобається, що в ЗМІ часто пишуть „Європа й Україна“. Українці — європейці. Україна була Європою від самих початків. Про це свідчить історія. Українців насильно намагались відірвати від Європи. Так само насильно намагались відірвати від Бога. Це відбувалося майже паралельно. Тому, переживаючи сьогодні труднощі, мусимо боротися за те, щоби згадані європейські цінності стали для нас програмою щоденного життя», — вважає Блаженніший.

У Києві Гузар був утіленням цієї єдності — України та Європи. Точніше, він утілював собою європейську Україну з усім найкращим, найромантичнішим, що ми зазвичай вкладаємо у слово «європейський»: високою культурою, доброю освітою і, головне, духом свободи.

Потрапивши до Києва, на килимові доріжки всіляких відомств, у добре обставлені кабінети, на шпальти та в ефіри жадібних до всього нового й оригінального ЗМІ, Любомир Гузар повною мірою, із перших кроків і слів дав можливість українцям побачити й усвідомити, що все може бути інакше. Можна думати інакше, бачити інакше і, нарешті, інакше жити. Його перший приїзд до Києва був, швидше, періодом вражень, ніж періодом звершень, але ці враження відіграли важливу роль. Блаженніший долучив нову, нечувану досі ноту в наше уявлення про світ і наше місце в ньому. На тлі тогочасного невиразного сіро-піджачного політичного бомонду він постав яскравим птахом. Його поведінка, манера триматися мали магічний вплив на будь-яку аудиторію: у всій його зовнішності читалася цілковита безстрашність. Із цією відвагою — неодмінною якістю вільної людини — хотілося асоціюватися й солідаризуватися. В особі Гузара багато з нас чи

не вперше в житті побачили, що означає вираз «вільна людина», що свобода — не просто «якість» або «даність», вона має видимий, фізичний прояв і втілення у дії, вчинку, виборі, у самій поставі та виразі обличчя. І найдивнішим, мабуть, для нас стало те, що ми побачили це на прикладі людини, що представляла церкву.

Перша зустріч Гузара із Києвом була недовгою. Уже в жовтні 1996 року він був змушений повернутися до Львова, щоб прийняти управління церквою в ролі єпископа-помічника кардинала Любачівського, на той час важко хворого. Але ця коротка «київська виправа» не минулася намарно. Українці побачили Гузара й відчували захват. Нікого іншого на місці наступного глави УГКЦ уявити вже було неможливо. А сам Гузар усвідомив подальшу свою мету. Невдовзі він повернеться на береги Дніпра — уже патріархом Української греко-католицької церкви.

Розділ 9. Церковна політика: «стиль Гузара»

Роль Любомира Гузара на українській політичній арені важко оцінити — і по суті, і за масштабом. Він ніколи не прагнув присутності на ній, але кожен із політиків уважав за велику удачу бути поміченим поруч із ним. Блаженніший не шукав їхнього товариства, але й не уникав. Поруч із політичними діячами був настільки іншим, що часом здавався чужим усьому, що відбувається навколо.

Гузар справді був далекий від тієї політики, яку ми звикли бачити на екранах телевізорів. Він розуміє її цілком в інший спосіб — не так, як люди, виховані в СРСР. І не лише ті з них, хто «перестрибнув» у вишиванки з райкомівських крісел, а й ті, хто за радянських часів чинив опір системі. Причина досить проста: Любомир Гузар ніколи не жив за тоталітаризму. Він був вихований у демократичній країні, в атмосфері громадянського суспільства, де компроміс означав згоду сторін, досягнуту в діалозі, а не угоду із совістю, як чомусь це часто вважали в нас. Під таким викривленим пострадянським оглядом Блаженнішого можна назвати «безкомпромісним». Попри всю м'якість інтонацій і ввічливість манер, відкритість у діалозі, його неможливо схилити до надто простих і сумнівних схем, якими мислили наші політики — або не дуже освічені й розумні, щоб будувати хитромудрі комбінації, або занадто цинічні, щоб витратити на це сили. Власне, у рамках тієї політики, яку вони будували (вона мала короткострокову перспективу й була спрямована переважно на задоволення власних інтересів), примітивні схеми працювали цілком задовільно. Зрештою, перші 20 років незалежності України влада переважно відтворювала стару радянську систему, трохи корегуючи її під власні потреби, але залишаючи докорінно незмінною. Або, скоріше, система, як змія, скинула стару ідеологічну оболонку, яка їй уже не личила, але навіть не збиралася відмирати.

Якою могла бути доля нашої країни, якби її керівництво й суспільство в цілому мали щире прагнення скористатися з історичного шансу — дати можливість розвиватися вільно, без обмежень та спотворень з боку ідеологічних компрачикосів^[20], які

«виправляли» все українське під схеми «радянської нації»? Якби до керівництва України прийшли люди, здатні мислити ширше миттєвого інтересу, не боягузи і з більшою уявою? Вони навіть для самих себе змогли б досягти значно більшого. Принаймні, ми можемо на це сподіватися, виходячи з прецеденту — відродження УГКЦ, яке цілком можна сприймати за такий собі «умовний спосіб» для України.

Можна, звичайно, вважати, що УГКЦ просто пощастило або, як сказала б віруюча людина, такий був промисел Божий. У кожний визначальний момент історії в її керівництві знаходилася найбільш відповідна особа. Йосиф Сліпий, Мирослав Іван Любачівський і нарешті Любомир Гузар — жодної випадкової людини у плеяді патріархів УГКЦ протягом ХХ століття. Кожен у власний спосіб відповідав моменту, найкращим чином міг виявити свій таланти. «Коли потрібно було відстоювати позиції церкви, її провідником був Андрей Шептицький, коли треба було за церкву терпіти — патріарх Йосиф Сліпий, який провів у таборах 18 років. Для відродження цієї церкви в діаспорі був покликаний Мирослав Любачівський. Коли треба було розбудувати церкву у вільній Україні — Любомир Гузар. Кожного разу очільник церкви мав саме такі риси, навички, які найкраще відповідали потребам часу», — зазначає керівник прес-служби УГКЦ отець Ігор Яців.

Любомир Гузар фактично очолив церкву 1996 року, прийнявши посаду єпископа-помічника. Це призначення, за його власним визнанням, стало для нього сюрпризом: він тільки-но почав «обживатися» в Києві як патріарший екзарх, коли був змушений повертатися до Львова. Коли в жовтні 1996-го єпископи зібралися на Синод, з'ясувалося, що Любачівський у важкому стані й потребує помічника. Вибір був зроблений на користь Любомира Гузара. Він поквапом передав справи київського екзархату, а сам поринув у проблеми цілої церкви. Відтоді він фактично керував УГКЦ, і саме з його іменем пов'язаний її бурхливий розвиток. Перефразовуючи популярний афоризм про «батька народів», Гузар прийняв регіональну церкву, яка перебувала в доволі неспокійному стані, а залишив своєму наступнику всеукраїнську церковну структуру, наділену чи не найвищим авторитетом у суспільстві.

Як йому це вдалося?.. У тому, як приймалися рішення в період бурхливого становлення УГКЦ, можна побачити солідний приклад для

наслідування. Приклад того, що можна було зробити, але так і не зробили на рівні цілого суспільства, якби біля керма опинилися люди, для яких дієслово «бути» асоціювалося зі словом «робити», а не «мати».

Можливо, це ще одна спадщина «совка». Ми «перестрибнули» в постіндустріальну епоху, минаючи період базового капіталізму, до якого дотепер плекаємо лише презирство або швидше страх, бо жодні інші епітети, крім «акули» й «хижака» щодо засновників капіталів нам на думку не спадають. Хоча саме вони, крім своїх статків, створили ще й правила гри, за якими живе західне «суспільство обміну». Ми перестрибнули через добу, коли люди «робили» гроші, у час, коли гроші «роблять» людей.

Можна шукати причини в тому, що Любомир Гузар — монах, тож категорія «мати» для нього більше містична, аніж матеріальна, або у впливі американської культури, що втілювала ідеал протестантської етики й проголошувала прозору базову залежність між «робити» й «мати». Як би там не було, «робити», «діяти» стало основним принципом управління за патріарха Гузара. Кожен, хто міг сформулювати більш-менш виразну програму дій, чув у відповідь: «Спробуйте». Його управлінський стиль полягав у принципі поваги не просто до дії, але до ініціативи. Подібний стиль у пострадянській Україні видавався рішуче екзотичним, його вважали ліберальним, надмірно м'яким, а часом і взагалі безпорадним. Але чомусь така стратегія спрацьовувала.

«Він ніколи нікому не казав „ні“, — підкреслює Мирослав Маринович, який мав нагоду спостерігати зсередини за процесом ухвалення рішень у керівництві УГКЦ у період відновлення. — Треба розуміти, що греко-католицька церква відроджувалася на ентузіазмі багатьох людей. Блаженніший не заважав, нічого не забороняв. Він казав: „Пробуй. Маєш можливість. Маєш моє благословення“. Люди не святі. Не завжди чинили найкращим чином. Але кумулятивний ефект того прагнення багатьох людей відродити церкву робив свою справу».

«М'який стиль управління» у посттоталітарному суспільстві вважався майже вироком адміністратору. У керівникові ми воліли бачити «жорстку руку», яка змушує всіх навколо працювати, утілюючи якусь ідею, до кінця зрозумілу тільки начальству. «М'які» керівники

викликають сумнів, що межує з жалем. Ми дотепер впевнені у тому, що жорсткий керівник (нехай він і диктатор) ефективний, а м'який — тухлій і неодмінно все завалить. Любомир Гузар своїм прикладом спростовує цю примітивну схему, бо в рамках подібної адміністративної парадигми абсолютно неможливо збагнути, як йому вдалося те, що він зробив. Це важливий урок для пострадянського суспільства, який варто засвоїти заради майбутнього. Зовсім необов'язково мати над собою «сильну руку», щоб працювати ефективно. Не обов'язково «брати в лабету» й «наводити порядок». Це погана традиція і звичка радянської людини — працювати з примусу й тільки зі страху перед начальством, як і вірити, що тільки керівництво і його якості — запорука успіху спільної справи. Цілком можливо, що багато з тих ініціатив, які Гузар вислуховував від ентузіастів, не здавалися йому перспективними й корисними, але він однаково казав «спробуй» — і таким чином виховував навколо себе людей, здатних проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, мати справу з власними помилками і невдачами. Тому до нього і до його церкви приходили не лише ті, хто належав до неї «за походженням», а й люди, не до кінця зломлені радянською школою і системою, яка з дитинства виховувала впевненість у тому, що «ініціатива карається», відповідальність — зайвий тягар, помилка — це гріх, що тягне за собою суворе покарання, а дисципліна й ієрархія — понад власною думкою. Радянська система трималася на мільйонах слухняних виконавців, які нічого самі не вигадували і не пропонували. Виконавці ніколи «ні в чому не винні», упевнені, що від них «нічого не залежить», але хтось — завжди «хтось» — «подбає». Зламати цей стереотип, показати людям, що можна жити інакше й досягати успіху — одного цього було б достатньо, щоб виправдати згадану адміністративну м'якість Гузара.

«Пригадую, під час однієї конференції (це був початок 2000-х), де було багато активних греко-католиків, усі напосілися на Блаженнішого, нарікаючи на священників та їхні провини, — згадує Мирослав Маринович. — Він слухав, слухав, а потім каже: „Люди, дайте іншим вирости у свободі! Це все травмований народ. Він мусить навчитися жити у свободі. Ви не навчите його інакше — тільки через помилки. Мусите дати вирости“. Я був захоплений тією формулою. Людина влади, єпископ-керівник сказав би: дайте мені прізвища, і я вживу

дисциплінарних заходів. Або: у вас немає доказів, тому я не приймаю ваші звинувачення. Обидві реакції були б типовими для керівника. А це була відповідь духовного лідера, релігійного філософа, який розуміє, що перша реакція колишнього раба — схопити, побити кривдника, насолодитися розкошами, яких у нього дотепер не було. Це реакція людини, яка тільки починає освоюватися у режимі свободи. Як духівник, він це прекрасно розумів».

Можливо, не тільки, як духівник. «Дати можливість вирости» — цілком природна адміністративна формула для притомного керівника, який знає, що зростання талановитих працівників (не лише суто адміністративне, але й творче, професійне) прямо пропорційне успіху й прибутку цілого підприємства. Але для травмованої пострадянської свідомості, яка навіть у комерційній сфері перейняла тільки зрозумілі для себе риси глобальної корпоративної культури, це було аж надто сміливо. Набагато зрозуміліше і практичніше поводитися ті керівники, які ревно стежили за тим, щоб «занадто розумні» вчасно покидали борт корабля.

Гузар розумів: його кораблю не загрожують ані розумні, ані ініціативні. Навпаки — він відчував брак і тих, і інших. Він розумів, що взятися їм немає звідки — тільки вирости прямо тут, на борту. Адже жодних інших українців — у тому числі священиків — він не мав. Потрібно вирощувати з тих, які були навколо, людей, здатних у перспективі прийняти на себе управління церквою. Робити їх іншими. «Зрощувати їх у свободі», яка ніколи не є вседозволеністю (це він не втомлювався підкреслювати щоразу), але завжди є відповідальністю.

Готовність дослухатися до думок інших і давати хід їхнім ініціативам зміцнювалася усвідомленням власної обмеженості. Гузар вважає себе «посереднім адміністратором» і визнає, що управління для нього — чималий тягар. До того ж, він завжди пам'ятав про те, що його досвід — особливо український — дуже обмежений. Цікаво те, що й усвідомлення власних слабкостей, і способів їх компенсації рівною мірою видають у ньому політика й адміністратора з іншого світу: він дослухався до тих, хто краще від нього розумів реалії, а не намагався змусити всіх довкола прийняти за реальність те, що вважав за потрібне.

«Я не є адміністратор. Не маю того дару, — визнає Блаженніший. — Власне, адміністрування було для мене найбільшим випробуванням. Я був радий, коли прийшли владики, які мені допомагали. Я не маю дару менеджера — людини, яка має координувати все. Для мене це було поважною проблемою. На додачу я лише пізнавав Україну. Спочатку то був Львів. Коли ми виїхали, Львів мав 300—400 тисяч населення, а приїхав я вже у майже мільйонне місто. Церква також сильно змінилася. Я старався на підставі свого досвіду провадити справи, і це не завжди добре вдавалося. Наведу приклад. На початку Великого посту звичайно я запрошував парохів до собору святого Юра — поговорити, на що ми звертаємо особливу увагу вірних нашої церкви у цей період. Пригадую, я назвав священикам кілька речей — пияцтво і щось іще. Коли я закінчив ту промову, встає один священик і поважно каже: „Владико, ви не знаєте Львова. Львів — то святе місто!“ Це не був жарт! Він цілком правдиво не бачив потреби щось у Львові поправляти. Мене це дуже заскочило. Був і противний випадок. На якійсь зустрічі, де було багато священиків, зайшлося про минулі часи. Встає один отець (виглядало, що він добре знав ситуацію, що була за більшовиків) і каже таку річ: „Отці, не забуваймо, як ми поводитися за радянських часів“. Я так зрозумів, хоча й не відразу, хтось співпрацював із владою. Але що мене найбільше вразило — те, що ніхто не запротестував. У такі моменти я розумів, як мало знаю про реальне становище у своїй церкві».

Так, відкриваючи реалії пострадянського суспільства, у якому він був покликаний служити, і своєї церкви, яку мав провадити й розбудовувати, Гузар-керівник допомагав УГКЦ намацувати шлях у майбутнє, не надто зосереджуючись на травмах. Він часто називає українську історію драматичною, але в цих промовах ніколи немає страдницького пафосу. Це констатація факту. Якщо у більшості промовців на тему «як ми страждали» з цього випливає, що нам тепер за це щось «належить», у Гузара цієї впевненості, що «нам винні» ви не знайдете: у нього завжди домінує «нам слід зробити». Важко сказати, що тут відіграє визначальну роль — те, що він майже не зазнав цих страждань, або те, що минулі травми — занадто важка ноша, яка заважає рухатися в майбутнє.

Звичка мислити категоріями майбутнього часу теж була досить оригінальною рисою на тлі українського політичного бомонду. Звичайно, на словах у всіх політиків і партій були «програми», концепції і навіть «стратегії» — але все це більш-менш яскраві афіші вистав, які ніхто навіть не думав ставити. Мислити стратегіями означало будувати плани на майбутнє. Пострадянські політики, як і весь народ, що пережив падіння СРСР, здавалося, не те що не вірили ні в яке «майбутнє» — не замислювалися над тим.

«Кудись ми таки спізналися, бо не мали доброго проводу, — зазначає Блаженніший Любомир. — Але з іншого боку, ми зробили величезні кроки саме завдяки тому, що не мали проводу. Якби в нас були великі державні мужі, потужні лідери в політиці, могли би йти швидше вперед. От таких людей нам бракує — людей, які мають візію України. Натомість ми мали і маємо людей, які дивляться вузько. Наші політики мають лише інтерес. Вони мислять вузькоколобо».

Гузар не просто мислив стратегіями — він заражав цим своє оточення, яке дуже швидко перетворювалося на колектив його однодумців. Можливо, справа в тому, що він разом з усією церквою пройшов довгий шлях і багато чого встиг обміркувати й запланувати ще до того, як з'явився історичний шанс здійснити задумане на звільненій українській землі. Хай там як, Гузар прийшов до керівництва церквою з візією. Із чітким розумінням того, що все, що він робить, це не тимчасова конструкція, це не для того, щоби насолодитися моментом і обскувати спійману птицю удачі всю до пір'їнки, але з прицілом на далеку перспективу.

«Він мислив концептуально і хотів, аби церква осмислила себе концептуально, — зазначає Мирослав Маринович. — Він так ставив питання: „Нам треба розробити концепцію“. Екуменічну, освітню, катехитичну тощо. І ці концепції розроблялися й починали працювати. Коли ви збираєте людей осмислювати позицію цілої Церкви — це гравітація, яка спрямовує церкву в певний бік. Це і є „церковна політика“ у повному значенні. Самоосмислення церкви. У період, коли Блаженніший Любомир був главою Церкви, він заклав основи, які тепер дають прекрасні плоди».

«Самоосмислення церкви» як основа її політики — ще одна начебто проста думка, яка тривалий час не мала аналога на рівні державної політики. «Бути собою», «залишатися собою» — думка, яка підтримувала на плаву УГКЦ і в еміграції, і в підпіллі, і в ГУЛАГу. Там вона викристалізувалася і була покладена в основу церковної політики часу відродження: осмислити себе, знайти себе — і твердо стояти на цьому.

На жаль, для того, щоб ця проста загалом думка утвердилася в цілому українському суспільстві, знадобилися революції й війна. І ми могли б говорити, що «інакше й бути не могло», якби не було перед очима прикладу УГКЦ, яка пройшла цей шлях, не збиваючись на манівці й не потребуючи для того війни. Тільки завдяки тому, що біля її керма протягом усього ХХ століття в кожний конкретний історичний період опинялася саме та людина, яка була здатна гідно прийняти виклик цього моменту. До слів отця Ігоря Яцева можна лише додати: Гузар не просто розбудував церкву — він дав їй можливість усвідомити себе сіллю рідної землі.

* * *

Світська політика України жила за цілком іншими алгоритмами, заданими, з одного боку, особистими інтересами, з іншого — фрустрованим суспільством. «Зрости у свободі» мали всі українці, зокрема, політичний бомонд. Україна вийшла з СРСР і дістала історичний шанс на власне життя. Але чи зможе вона цим шансом скористатися?..

Українські церкви у період пізнього СРСР та ранньої Незалежності виявилися — передбачувано — цілковито заангажованими в політичний та ідеологічний процес. У той час, коли УГКЦ виходила з підпілля і ступала перші кроки у великій політиці, здавалося, вона приречена на політичний альянс із силами «правого» спрямування. Власне, політики та ідеологи національного відродження про це говорили досить відверто, як це зробив Чорновіл, прямо зв'язавши в промові легалізацію УГКЦ з національним відродженням. І в цьому був сенс, адже УГКЦ була церквою Галичини, а Галичина,

у свою чергу, вважалася (і не без підстав) головним хранителем і двигуном української національної ідеї. Та й зв'язок УГКЦ з цими ідеями був вагомий — і в підпіллі, і в еміграції, де українська громада була невіддільна від церковної громади, а релігійна приналежність була окремим випадком національної ідентичності. Немає нічого дивного в тому, що розбудову УГКЦ позитивно сприйняли «праві» політичні сили й передбачувано негативно — «ліві», які вже відшкрябували з себе імідж войовничих атеїстів і активно «ставили» на Московський патріархат, відповідно до нової ідеології, проголошеної ще радянським урядом наприкінці 1980-х. В УГКЦ, що вийшла з підпілля, «праві» бачили одночасно і свою перемогу, і свого «природного союзника». «Ліві», у свою чергу, бачили в УГКЦ «зраду» — той фактор, який «відриває» Україну від Москви і йде ще далі: актуалізує єдність із європейською традицією. Не кажучи вже про те, що людям властиво особливо сильно ненавидіти тих, кому вони завдали страждань. УГКЦ була живим докором, чи то пак, живим обвинуваченням комунізму. Власне, існування цієї церкви в Україні, тим більше її легалізація були як свідченням лиходійства комуністичного режиму, так і свідченням його поразки.

Гузар, імовірно, розчарував усіх. «Праві» досить швидко зрозуміли, що церковно-політичний альянс із УГКЦ — це не той «єдиний фронт», який вони собі уявляли. Українська ідея, звичайно, важлива для УГКЦ, оскільки її історична доля пов'язана саме з цим народом, але місія церкви несумісна з політичною пропагандою. Та й націоналізм у тому травмованому вигляді, у якому він існував в українському політикумі, із його реваншизмом і месіанізмом, чужий для людини християнського світогляду. Спроби поставити церкву на службу ідеології, нехай і близької та симпатичної, спричинили внутрішній протест. У цьому Гузар був гідним наступником Андрея Шептицького, якого, до речі, ідеологи українського націоналізму щосили намагалися «привласнити», приписуючи йому націоналістичні настрої.

«Подумаємо, хто ми є поза ідеологіями, бо ідеологія — це те, що нам нав'язує якась сила. А до усвідомлення того, ким ти є, мусиш прийти самотійно. Ідеологія, нав'язування способу думання — це може мати якийсь результат, але нетривкий і не завжди передбачуваний», — каже Гузар у своїх інтерв'ю. Націоналізму він

зазвичай протиставляє патріотизм: «Біблія вчить нас патріотизму. Націоналізм не може бути християнською чеснотою, тому що він не є досконалим, робить людину дещо обмеженою, адже націоналіст любить лише своє». «Праведний гнів», ідеологічні ін'єкції ненависті, із якими доводилося мати справу й Шептицькому у ставленні українців до поляків, і Любачівському у стосунках із православними, і Гузару, на глибоке переконання всіх патріархів були дорогою в нікуди. Шлях до процвітання України, утвердження національної ідеї мав пролягати через самоосмислення й формування твердого наміру бути собою. Нічийм коштом. Тому доктрині націоналізму, у якій українська ідея час від часу підміняла собою Бога, Блаженніший постійно протиставляв ідею патріотизму — любові до себе й свого, яка не тільки не виключає, але підтримує і живить повагу до іншого.

«Істинний патріотизм зобов'язує нас любити свій народ і водночас нікого не відкидати: це не має нічого спільного з ненавистю до інших народів. Інакше наш патріотизм перетворився б на шовінізм... Патріотизм, який учить ненавидіти будь-яку людину, уже не є християнською чеснотою. Це вже від диявола. Ми повинні любити своє, бути готовими навіть життя віддати за це, але не робити цього коштом іншого», — вважає Любомир Гузар.

Зрозумівши, що міцного церковно-ідеологічного союзу з УГКЦ не буде, політики швидко виявили, що навіть сама поява на публіці поруч із Гузаром — величезний «плюс до карми». По-перше, приємно поніжитися під сінню його шарму. По-друге, в українській політиці навчилися використовувати церкву та її представників як маркер — справити враження на частину електорату, перейняту церковним питанням. Електорат, так само як політики, чітко асоціював церкви з певними ідеологіями.

Гузара можна було побачити на партійних з'їздах і мітингах, із ним охоче позували на камери — іноді, щоправда, посмішка Блаженнішого в такі моменти набувала схожості з усмішкою сфінкса. Він не уникав цього, адже обіймав політичну посаду, тому тримався з іншими політиками дуже коректно. Від нього неможливо було домогтися різкого засудження того чи іншого політика — тільки окремих рішень і вчинків. Максима «любити людину, ненавидіти гріх» мала світський аналог. Політикам, як і всім іншим українцям, слід було ще довго «зростати у свободі».

«Ліві», до речі, були так само засмучені небажанням керівництва УГКЦ стрімголов кидатися в політику, як і «праві». Від греко-католиків очікували агресивного натиску з міцним націоналістичним душком, яким можна було б лякати виборців. Замість цього в особі Гузара на київській політичну арену зійшла людина, яка у всіх (з ідеологічними суперниками включно) викликала симпатію і довіру, бо від неї віяло спокоєм і мудрістю.

«Вони всі були тут, у цьому кабінеті», — сказав Гузар одного разу під час чергових скандальних виборів, маючи на увазі представників різних політичних сил, задіяних у черговій електоральній виставі. І в цій чесності було щось приголомшливе. Утім, фраза «вони всі були тут» означала ще й те, що «всі» вони пішли ні з чим.

Мудрість керівництва УГКЦ дозволила уникнути багатьох неприємностей, на відміну від православних церков, які охоче піддавалися політичним маніпуляціям, погоджувалися на сумнівні політичні альянси й тим самим робили неможливим примирення і дискредитували себе політичним прислужництвом. Керівництво УГКЦ і особисто Гузар розуміли, що відмова від церковно-політичних союзів залишає за церквою більший простір для маневру. Будь-яка політична партія переживає злети й падіння, тому ставити авторитет церкви в залежність від рейтингу тих чи інших політичних сил нерозумно і неприпустимо.

Одним із цікавих феноменів сучасного суспільства є висока «довіра до церкви», яку постійно фіксують соціопитування. Цю «довіру» як аргумент перед владою часто використовують церковні лідери. Насправді це лише «кредит довіри». Якщо довіра або недовіра політикам чи ЗМІ має логічне обґрунтування, то довіра церкві перебуває поза межами раціонального розуму. Вона має дещо інфантильний характер: приблизно так само діти безоглядно довіряють батькам. Авторитет церкви ґрунтується не на симпатіях до того чи іншого лідера, не на підтримці вчинків, а на вірі людей у Небесного Отця. І тут неважливо, чи є ця віра практичною, церковною чи стихійною, інтуїтивною. Така довіра — це надія на те, що є Хтось, Хто про все подбає. До речі, показово, що після Революції гідності «довіра до церкви» за соціопитуваннями впала відразу на 20 % — при цьому церква за рівнем «довіри» приблизно зрівнялася з волонтерами. Причина зовсім не в тому, що церква втратила популярність, просто

на хвилі революції люди повірили у власні сили. Подорослішали хоча б на трохи — і довіра до Небесного Отця дещо втратила актуальність.

Говорячи про довіру до церкви, слід пам'ятати маленький нюанс: кредити, особливо з високими зобов'язаннями, треба хоча б час від часу виплачувати. Люди мають бачити, що церква не лише обіцяє посмертну благодать — вона є активним соціальним інститутом, який не виходить суто з земного (ділового чи політичного) інтересу. Особистість гаранта за кредитом довіри дає нам можливість сподіватися на гамбурзький рахунок.

Розділ 10. Церква і влада: «бути» і «мати»

Політики — свідомо чи ні — намагалися зберегти систему, яка мала бути зруйнована. Їхні економічні інтереси ґрунтувалися на зв'язках старих партійних еліт або пов'язаних із ними злочинних угруповань, тому зберегти свій бізнес майже обов'язково означало зберегти елементи старої радянської системи. Більшість виборців виявилися не готовими чинити опір. І не лише тому, що вони були дезорієнтовані, зайняті власним фізичним виживанням чи не знали як. Люди не були готові визнати, що їхнє минуле, пов'язане із сумнівним (місцями — нелюдським) соціальним експериментом, виявилось безглуздим витрачанням життів і доль. Що героїзм одних знецінений злодійством інших. Що цей експеримент, зжерши людей, перемоловши цілі покоління, провалився. Безславний фінал — ось що найбільше мучило людей.

Будь-яке лиходійство можна забалакати «загальною користю». І тільки поразку не забалакаєш нічим. Коли виявляється, що все намарно, жодної «великої перемоги», тоді потрібні сильнодійні препарати. Таким «заспокійливим» ставали ідеологеми про те, що «загальна ідея» була правильною, просто виконавці підкачали. Що Ленін мав рацію, а Сталін — ні. Що може бути «соціалізм із людським обличчям» і взагалі, «не варто відкидати те, що було добре».

Ці міфи ввійшли в ужиток у період «перебудови», коли партійна верхівка СРСР щосили «актуалізувала Леніна» й водночас висувала наперед Російську православну церкву. Проте інформаційний вихлоп «перебудови» був аж надто добре редагований: не піддавалися сумніву здобутки революції та праведність соціалізму, велич Леніна і його ідей, проте дисиденти брежнєвської доби майже не згадувалися. Як і раніше, замовчувався факт українського голодомору, не підлягав перегляду ідеологічний міф про «бандерівців-фашистів» та їхніх «поплічників» — уніатів. Усі наріжні камені системи й імперії залишалися на своїх місцях і не зазнали ревізії.

Система зберегла сама себе, бо маси народу прагли виправдати своє минуле. Саме виправдати, а не проговорити, вивчити,

примиритися з тим, що було. Вона робила (і робить донині) усе, щоб це примирення з собою не відбулося, щоб рана залишалася відкритою — тоді на неї можна сипати сіль, аби тримати «клієнта» в ідеологічному тонусі. Це стосується не тільки України: усі, хто культивує свої історичні травми і «великі перемоги», роблять те саме. І якщо добре придивитися, завжди за цим ви обов'язково побачите чийсь інтереси — політичні або економічні. Психотерапевти — не найбагатші й не найуспішніші серед тих, хто наживається на травмованій свідомості.

Для людини, яка втекла з країни, а потім довго мріяла про повернення, багато розмірковуючи про те, якою цій країні бути і що для цього треба зробити, — для такої людини випробування реальністю нашої постмодерно-постімперської стагнації, напевно, було дуже важким. Гузар ніколи не приховував, що хотів би бачити серед українських політиків власних Аденауерів і Шуманів — осіб, що мають талант до державного управління і досить високий рівень чеснот. Він був розчарований тим, що не бачить таких людей на українському політичному Олімпі.

Це стало свіжою ноткою в українському багатоголоссі: критика влади з боку церковного лідера. Критика, пов'язана не з тим, що влада погано ведеться стосовно твоєї церкви, а з неналежним ставленням до громадян і цілої країни. Очільники різних церков час від часу вдавалися до критики влади, але ці кроки майже завжди спрямовувалися на захист інтересів власної інституції або навіть на здобуття певних преференцій. Серед решти в цьому контексті звучала нотка реваншу — церкви наголошували на тому, що постраждали від «безбожного режиму», тож вважали, що можуть вимагати до себе особливого ставлення з боку державної влади. Натомість критика влади з боку Гузара не трактувалася як спроба натиснути на уряд «на користь УГКЦ». Владика говорив із владою з позиції громадянина, що перебуває по «суспільний» бік владного бар'єру. У його словах і виступах не відчувалося жодного натяку на «можливість домовитися».

Це відбувалося у той період, коли ми тільки починали усвідомлювати та обговорювати наявність демаркаційної лінії — між громадянами та державною владою. У той час поняття «громадянське суспільство» видавалося штучним. Ми не уявляли собі, як саме

громадяни відокремлені від держави і в який спосіб вони взаємодіють. Держава мислилася в нас не набором механізмів та інституцій, які забезпечують життєдіяльність суспільства — вона видавалася чимось мало не сакральним. Цю сакральність влада намагалася використовувати для свого зиску. Для «освячення», легітимізації такого розуміння поняття «держави» влада залучала духовенство.

Як глава однієї з найбільших українських церков Гузар вніс помітний дисонанс у встановлену в нашому переважно православному середовищі систему взаємодії між церквою та владою, яка зводиться до поняття «симфонії». «Симфонію» трактують напоказ широко — як співпрацю церкви та держави, але зазвичай вона зводиться до взаємної підтримки церковної та світської влади. У нашій традиції церковні владики та світські володарі були по один бік соціального бар'єру протягом віків. Таку традицію вважали чомусь у корені «православною», пов'язуючи її з візантизмом — і не без підстав. За кілька століть перебування України в Російській імперії й українського православ'я — у канонічному підпорядкуванні Московському патріархату багато рис «візантизму» московського зразка стали для нас звичними. Зокрема це стосується «симфонії» — моделі, яка фактично виявляється не стільки співпрацею, скільки «договорняком» між владою світською і духовною. Після розколу в православ'ї та повернення до легального поля греко-католицької та автокефальної церков з'явилася своєрідна «конкуренція», яка створювала вибір та широкий простір для маневру і віруючих, і політиків. Результатом такої розмаїтості й конкуренції стало те, що владі й політичним силам доводилося вчитися домовлятися з церковними ієрархами різних ідеологічних напрямів і підпорядкувань.

Візантійська традиція використання церкви в політичних цілях нашому православ'ю не зовсім чужа. До того ж, українцям, попри певні традиції демократії та культурний плюралізм, довелося за останні століття засвоїти соціально-політичні правила життя в умовах авторитаризму. Ієрархічна вертикаль означає для нас більше, ніж та спільнота, на яку вона спирається. Відповідно церква, яка за природою є мережевою організацією, для нас виявляється найперше вертикаллю. І не тільки для нас, але й для самої себе. Першохристиянські ідеї рівності та соборності майже нівельовані

в сучасній православній церкві. Проте питання «першості», ієрархічної підлеглості та кордонів територій, на які поширюється влада того чи іншого єпископа, набули великої ваги. Політичні та геополітичні моди протягом багатьох століть відбивалися на церкві, змінюючи її самосвідомість.

Церква в нашому масовому розумінні виявляється найперше не містичним Тілом Христовим, а групою владик, які «ухвалюють рішення» та «домовляються» — точно так, як це відбувається в політиці та державному управлінні. «Домовляючись», владика апелюють до своїх вірних приблизно так само, як до «думки виборців» політичні лідери. Отже, немає сенсу звинувачувати саме церковних лідерів у маніпулюванні — вони лише грають за правилами, встановленими в політичному просторі, де їм доводиться представляти інтереси своєї церкви. Натомість Любомир Гузар доволі швидко дав зрозуміти, що його ці «правила» і та політична реальність, яка за ними стоїть, не те щоби зовсім обходять — він готовий сприймати їх вибірково. Він не поєднувався з цією реальністю і не завжди розумів, що відбувається, про що говорять ці люди і що вони при тому мають на увазі. І це, як на мене, класичний випадок «захисту, що дає цнотливість»: не розуміючи всіх контекстів (чи радше підтекстів), Гузар підходив оцінював питання за гамбурзьким рахунком. Таким чином, у будь-якому контексті він лишався на власних позиціях. Лишався собою.

Любомир Гузар належав не лише до «народу в розсіянні», але й до «церкви у розсіянні», для якої громада грала основну роль, і, власне, була церквою. Саме ті «двоє чи троє, що зібралися в Його ім'я», а не зібрання митрополитів, були основою і сенсом церкви. Це стосувалося не лише УГКЦ, але й української ідеї, яка жила і відтворювалася в крихітних громадах — їхнім повсякденним зусиллям, ентузіазмом. Політичні партії тільки тоді були чогось варті, коли спиралися на ці громади, були з ними в живому спілкуванні, говорили від їхнього імені, а не лише користалися з них. Такий погляд на демократію може здаватися старомодним на тлі того вихолощення політичного процесу, який ми наразі спостерігаємо не лише в Україні, але й по всьому сучасному західному світу. Але для пострадянської України це був свіжий і чистий погляд. Цим Гузар дивував, часом шокував: він апелював не до того, «що маємо», а до того, як «має

бути». Він був — і лишається — дбайливцем гамбурзького рахунку там, де решта спрямовані на ситуативні, моментальні рішення і зайняті переважно підрахунком бонусів і преференцій від угоди.

Гузар мислив стратегічно — чеснота, якої не було навіть у наймудріших українських політиків, зокрема, церковних. Вони вирішували проблеми «в міру того, як вони надходять». Оскільки проблем було багато, звичка підводити голову й роздивлятися, щоб побачити, що там попереду, потроху зникала. Та й звички особливої не було. Думати наперед, заглядати у майбутнє, розробляти великі плани — це могли дозволити собі люди, які вірили, що це майбутнє буде і що воно залежить від них. Ми на той час мали дуже мало віри у майбутнє. А віри в те, що воно від нас залежить, ніколи не було в людей, вихованих у радянській традиції. Натомість Любомир Гузар, пройшовши разом зі своєю церквою через вигнання, заборону, політичний тиск, бачивши, як танула надія на повернення й відродження, однаково підтримував віру в майбутнє й працював задля нього. І воно прийшло. Як бачимо, Гузар виявився тією людиною, яка постійно демонструвала оточенню, що «може бути інакше».

* * *

На той час, коли Гузар офіційно став у керма УГКЦ, держава ще намагалася тримати церкви «під контролем». Державний комітет у справах національностей і релігій провадив жорстку політику. Тиск із його боку відзначали різні церковні організації. Тогочасний голова Держкомрелігій Віктор Бондаренко уславився зокрема фразою про те, що попри будь-який опір церков владним ініціативам, «кулі все одно покотяться в лузу». Ця фраза доволі добре характеризує стиль роботи цього державного органу.

Попри бажання тримати руку на пульсі церковних подій, українська влада намагалася бути хоч на вигляд демократичною. Задля цього при Держкомрелігій створили Всеукраїнську раду церков та релігійних організацій: тут очільники більшості українських релігійних груп збиралися для обговорення спільних проблем,

що виникають у стосунках з державою та суспільством. Певний час, як тепер зазначають учасники тих подій, це були доволі формальні збори, через які влада руками Держкомрелігій «протягувала» все, що вважала за потрібне. Але одного дня задум переріс себе. Це сталося у тривожні часи акції «Україна без Кучми». Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій отримала «на підпис» звернення до громадян, яке засуджувало акції протесту. Релігійні лідери мали підписатися на підтримку влади і наголосити на тому, що оскільки будь-яка «влада від Бога», виступати проти неї — те саме, що виступати проти Всевишнього. Владики, пастори й інші залучені релігійні лідери зітхнули і звично взялися за пера, коли раптом нещодавно обраний Верховний архієпископ УГКЦ Любомир Гузар заявив, що він цього не підпише, бо не погоджується з формулюваннями. Влада дійсно, як і всі інші дари, — від Бога, але це не означає, що нарід не може виступати проти неї, якщо вона в несправедний спосіб використовує цей дар.

«Як би не ставилися до тези „влада від Бога“, я думаю, це непроминаюча дійсність, — писав Блаженніший в одній зі своїх статей-роздумів. — Влада завжди від Бога, незалежно від конкретного устрою. Це монархія, чи олігархія, чи демократія — істинним джерелом влади завжди є Бог. Інша справа, через якого носія ця Божья воля відбувається. Але владу треба розуміти ширше, ніж просто передавання у чийсь руки важелів управління. Ми не до кінця розуміємо цю тезу про „владу від Бога“, коли бачимо за помазанням виключно особу імператора чи парламентаря. Влада — це найперше відповідальність за тих, кого вона має провадити. Треба пам'ятати і бути обережним із визначеннями — саме „провадити“, а не „володіти“. Бо якщо „володіти“, то це означатиме, що влада може робити що хоче. А це не так. Усе майже навпаки».

Тоді, 2001-го, Гузар виявився чи не єдиним, хто наважився не поставити свого підпису під вимогою влади, натомість запропонувавши вирішувати конфлікт шляхом перемовин, не вдаючись до насильства. Ця пропозиція зависла в повітрі. Від церков владі потрібно було не співробітництво і не поради, а виконання певних ритуальних рухів. Президентів треба було показати, що духовний авторитет на його боці.

Відмова Блаженнішого підписувати звернення мала стратегічні наслідки: відтоді Рада церков потроху почала «розтягувати поводок», перестала бути слухняним знаряддям у руках влади. Члени Ради побачили те, що було очевидним, але чомусь не помічалось дотепер: можна чинити в інший спосіб, і за це «нічого не буде» — як «нічого не було» греко-католикам за відмову їхнього лідера ставити підпис. Можливо, комусь здавалося, що УГКЦ нічого не має, а тому і втрачати їй нічого (почасти так воно і було: УГКЦ не згадувалася серед фаворитів президента Кучми). Утім, як колись із патріархом Сліпим у Римі, в Україні з УГКЦ ніхто не зміг би нічого вдіяти — навіть якби схотів. Чим можна налякати церкву, яка недавно вийшла з катакомб? Греко-католики, що зберегли свою церкву за значно гірших часів, певно, дали б собі раду.

Так сталося, що київська влада (а про львівську годі й казати) завжди мусила зважати на греко-католиків та їхнього очільника. І навіть більше того — виявилось, що не лише церква потребує співробітництва з владою. Стало зрозуміло, що влада так само потребує церков — їхнього авторитету, голосів їхніх вірних. Церковні лідери, якщо ще й не зрозуміли, то принаймні задумалися над тим, що церква може стати реальним фактором громадянського суспільства, стороною, а то й провідною силою суспільного діалогу. Власне, таку ідею запропонував суспільству Синод єпископів УГКЦ трохи раніше — наприкінці 2000 року, коли Блаженніший ще не був формально главою церкви, лише виконував обов'язки у статусі єпископа-помічника діючого Верховного архієпископа кардинала Любачівського. Проте саме за підписом Любомира Гузара вийшло звернення Синоду єпископів УГКЦ «Християни й не виплата зарплатні» — перша голосна «соціальна» заявка УГКЦ часів української Незалежності. Гідність людини, піднесена на фанерних щитах Майдану, чи не вперше у новітній історії України пролунала саме тут, у цьому документі.

Тоді увагу привернуло зовсім інше: уперше одна з українських церков зверталася до суспільства і до влади з «нецерковних» справ: з вельми актуального питання не виплати зарплатні. На той час це стало майже системним явищем. І — цілком безпрецедентно — церква щодо влади виступила з різкою критикою. Цим документом провід УГКЦ звинувачував державну владу в «моральній ерозії», яка

призвела до «економічного геноциду» українського народу і падіння його морального рівня в цілому. Церква суворо нагадувала владі про те, що та негідно розпоряджається даром, який дав їй Бог, і в рядках цього документа відчувався тектонічний рокіт Старого Заповіту.

З точки зору російсько-радянської церковної традиції, до якої Україна належала століттями, стався карколомний поворот. Проте для УГКЦ це не було такою вже новацією, адже вона формувалася серед поневолених українців як прихисток від переслідувань тих, на чиєму боці влада й сила. Але у випадку зі зверненням Синоду, напевно, головну роль відіграла не стільки традиція, скільки виховання. До керівництва в церкві прийшли люди, виховані в умовах громадянського суспільства, для яких демократія була природнім політичним станом, які добре розуміли суть соціальних процесів і не боялися на них впливати. Церква відмовилася за будь-яку ціну солідаризуватися з владою, натомість виявила себе частиною громади і використала свій авторитет на її користь.

* * *

Блаженніший Любомир Гузар приніс в українську політику незвичне й чуже для неї відчуття «меж норми». Варто зазначити, що на тлі українського політичного «беспредела» на зламі тисячоліть вирашно вирізнялася будь-яка людина, яка не втрачала здорового глузду й трималася правил, не змінювалася щодня відповідно до обставин, діяла в межах зрозумілих моральних норм, заповідей тощо. Проблема полягала в тому, що з цими чеснотами людина не мала б шансу піднятися достатньо високо, щоб бути почутою — і при тому не зламатися, не втратити себе. За таких обставин цю роль — голосу здорового глузду і базових моральних норм — узяла на себе церква, очолювана Любомиром Гузаром і з ним асоційована. Це одна з перших помітних інституцій громадянського суспільства в Україні і чи не перша церква, яка показала наочно, що для спокійного життя необов'язково заgravати із владою, вступати в альянси з політичними силами. Навпаки, церква є таким важелем тиску на владу й політику, на який доводиться зважати.

Неприязнь до влади підтримується як попереднім досвідом радянського життя, який сповідував глуху нелюбов і недовіру до будь-якого роду «начальства», так і плеядою пострадянських «політиків» — переважно з колишніх партійних функціонерів і «системних» бандитів. Тож відчуття глибоких, справжніх політичних змін у більшості радянських людей не було й бути не могло. Якщо колишні начальники залишаються на старих місцях — нехай інакше названих, нелюбов і недовіра до них доповнюється роздратуванням і впевненістю, що «нічого не змінюється», «нічого не можна зробити». І навіть коли такий стан справ почав поступово розхитуватися (у суспільство проникали паростки громадянської свідомості), ставлення до влади лишалося в корені негативним. Влада радянської доби асоціювалася з небожителями, які вершать долі, а пострадянські часи — з брудним шахраєм, за руками якого варто невпинно стежити, але не хочеться. Обидва визначення зберігали негативне ставлення до влади, як чогось малодостойного, але неunikного в цьому недосконалому світі. У такому контексті при владі не могло бути морального авторитету — будь-яка людина, яка туди приходиться, символічно «впадає у гріх».

Така ситуація нездорова. Гузар, який представляв вищу владу греко-католицької церкви, власним прикладом спростовував думку, що «у владі немає пристойних людей». Як церква є частиною суспільства і відображає загальну ситуацію в ньому, так і церковна влада має спільні риси з владою світською. У цьому сенсі особистий досвід Блаженнішого і його авторитет вартують багато.

Велику роль знову відіграло те, що Блаженніший ніколи не був радянською людиною. Цей факт досі недооцінений. Що би ми не думали про радянську владу й СРСР, ми вважаємо, що цей досвід, не вбивши нас, зробив сильнішими. І до людей, які не мають його, ставимося майже поблажливо: вони так багато не розуміють. Вони виростили в «теплих» умовах західної свободи, позбавлені наших травм. А ми насправді любимо свої травми і не дуже довіряємо тим, хто їх не має. Не тому, що вони погані, а тому, що вони гірше за нас «розуміються на житті». І в результаті те, що є в їхньому досвіді і чого так бракує нам, ми відсуваємо на другий план.

Насправді Гузар виріс в оригінальних умовах абсолютно особливий свободи. Сама непевність становища біженця і готовність у будь-який момент зірватися з місця не тільки пригнічує, навпаки —

виводить на особливий ступінь свободи. Самоврядування в таборах для переміщених осіб, необхідність заробляти, домовлятися й жити в мирі з «місцевими», а отже, і необхідність зберігати дисципліну, потреба не втрачати людську подобу, не опускатися в найважчих умовах — це була дещо сувора, але й дієва школа людських стосунків і суспільних відносин. Для людини, яка виросла за таких умов, слово «влада» ніколи не мало свідомо негативної конотації. Влада інструментальна. Її можна використовувати як завгодно — на добро чи зло. Щоб її використовувати, потрібно вміти це робити й усвідомлювати свою відповідальність за неї. І робити це повинні не тільки люди, які йдуть у владу, а й ті, хто до влади приводить.

«Нам варто пам'ятати, що мати владу — то є велика спокуса, — говорить Блаженніший. — Зуміти використати її на добро, не забути про Боже помазання і ту відповідальність, яка за нею стоїть, це є велике благословення. Людину у владі спіткає спокуса використати її для власних цілей або упевнитись у тому, що все, що вона робить, покращує світ. Згадайте Радянський Союз чи гітлерівську Німеччину — вони були впевнені, що створюють новий кращий світ. Натомість робили щось потворне. Тому не варто ганити весь час владу — замислимося над тим, яку спокусу ці люди мають. Спитаємо себе: а чи я сам поведився би інакше, якби потрапив у таку ситуацію? Наша влада не є чимось чужим для нас, ці люди не є зовсім іншими від решти нашого народу. Просто політики, їхні рішення і вчинки значно більше впадають в очі».

У роздумах кардинала Гузара про владу (а їх є досить багато і у статтях, і у зверненнях та проповідях, і у бесідах із журналістами) часто лунає одне з найважливіших слів у його житті: служіння. Влада — це служіння. Коли людина, наділена владою, ставиться до свого дару саме так, вона може робити помилки (усі їх роблять), але в цілому — принести дуже багато добра. Як і кожна людина, що іде за своїм покликанням і використовує дар, даний Богом, на добро.

Пряма лицарська постава Блаженнішого — сам по собі досконалий зразок ідеалу служіння, свідоцтво того, що служіння такого ґтибу можливе й актуальне навіть у сучасному світі — здавалося б, далекому від лицарських ідеалів. Комусь подобається називати це аристократизмом, приписуючи «аристократам духу» звичку віддавати перевагу дії перед бездіяльністю. Хтось може знайти

в тому чернече самозречення — і це також буде правдою. Але Блаженніший наполягає на тому, що не потрібно бути монахом, щоб служити й зберігати вірність своїм ідеалам. Дар Божий для будь-якої людини вже є стимулом для служіння. Він дається тобі — але не для тебе, щоб ти з його допомогою здійснював Промисел Божий, який завжди полягає в тому, щоб робити добро. Головне слово — «робити». Тому що «добро» — це те, що проявляється тільки в дії на благо ближнього. Це стосується як повсякденних справ, так і влади. Ні «особливих випадків», ні «виключень із правил» не знайти у фундаментальних Божих законах: що «добро» для кухарки, то «добро» і для президента.

Служіння в розумінні Блаженнішого — той ідеал взаємин, на якому тримається здорове суспільство. Суспільство, у якому кожен на своєму місці служить іншому і користується тими благами, які створюються в цій «мережі взаємного служіння». У влади тут є особлива роль: вона може допомогти налагодити ці зв'язки й своїм прикладом їх пропагувати у суспільстві. Власний приклад для Гузара завжди був важливою деталлю поведінки людини перед очима публіки — священника, політика, представника еліт, тобто людей, які можуть (а отже, повинні, оскільки такий їхній дар) установлювати для суспільства «межі норми». Давати зрозуміння, що добре, а що зле. Так, як Любомир Гузар завжди намагався робити сам.

Розділ 11. Візит папи Івана Павла II: летовище, іподром, майдан

Говорити про те, що Гузар як керівник УГКЦ ніколи не грав у політичні ігри, цурався їх, не йшов на компроміси — грішити проти істини. Він був патріархом величезної церкви, обіймав політичну посаду, а отже, був політиком. Блаженніший не міг уникнути цих ігор і не намагався створити враження, що він «поза політикою». У цьому немає ні докору, ні похвали, оскільки участь у політичному житті — це природна частина буття людини, що належить до європейської традиції. Усе те погане, що ми вкладаємо в слово «політика», виникло внаслідок наших травм і спотвореного уявлення про неї. Зрештою негативне ставлення до цієї невід’ємної частини державного життя нас самих і травмує. Цей розрив між громадянами й політикою, нерозуміння своєї ролі та небажання «брати в цьому участь» мотивує тих, хто роз’ятрує в нас цю травму. Тим цікавіше спостерігати за людьми, які цієї травми взагалі не мають і хто готовий брати участь у політичній грі, долучаючи в неї нові риси чи правила.

Візит в Україну папи Івана Павла II 2001 року був одним із яскравих політичних вигравів Любомира Гузара. І, можливо, однією з центральних подій його кар’єри. Це трапилося у важкий момент для України та її влади: країну лихоманило від убивства журналіста Георгія Гонгадзе, перших серйозних акцій громадянської непокори за часи Незалежності. Можливо, якби все було добре, приїзд папи в Україну виявився б неможливим — надто уважно прислухалася державна «верхівка» до «сигналів з Москви», а візит понтифіка на «канонічну територію» Московського патріархату там сприймали не інакше, як скандал.

Президент Леонід Кучма полюбляв іноді скрутити дулю в бік Кремля. Та й Московську патріархію волів тримати «в тонусі», натякаючи на те, що в Україні вона має конкурентів. Церковна політика епохи Кучми вирізнялася такою самою «багатовекторністю», як і світська. Але так само як зі світською політикою, ця багатовекторність була в основному декларативна. Президент «бродив» із храму в храм під час різдвяних та великодніх богослужінь,

ніде надовго не затримуючись, але в його прихильності до Московського патріархату було годі сумніватися.

Запрошення папи римського в Україну недаремно розглядають у політичній площині: для української влади це було одночасно демонстрацією суверенності (оскільки в Москві протестували проти цього візиту) і зміцненням позицій президента всередині країни. Становище Кучми на той час було доволі непевним і в процесі підготовки візиту папи ставало все більше сумнівним, тож будь-якої миті приїзд понтифіка міг зірватися.

Із документів суспільно-політичного спрямування, які на той час ухвалювало керівництво УГКЦ, можна зробити висновок, що вони теж усвідомлювали непевність домовленості про візит папи римського. Саме тоді УГКЦ відверто «показала зуби» українській владі: у тоні документів і розмов з'являється різкість, яка ані до цього моменту, ані після не була притаманна завжди виваженим Синоду та особисто Блаженнішому. Можна сказати, що ситуація налаштовувала на такий тон: Україну і навіть більшою мірою її владу поглинула криза. Звернення «Християни і невиплата зарплат», відмова Гузара підписатися під засудженням акцій протесту, а незабаром несподівана поява його підпису під зверненням «проукраїнських» патріархів (спільно з патріархом Філаретом і митрополитом Мефодієм) на підтримку влади — усе це вкладається в контекст підготовки до візиту понтифіка. Керівництво УГКЦ просто розставило обмежувачі перед українським президентом, змушуючи його прийняти потрібне рішення і не відступатися від нього. Це означає, що до 2001 року УГКЦ уже почувалася досить упевнено, аби вступати в неприховане політичне протиборство з київською владою. Як це не дивно, президент Кучма відчайдушно потребував підтримки папи римського, бо значна частина західних політиків уникала спілкування з ним на тлі кількох підозр, у тому числі й щодо того, що саме він віддав наказ убити журналіста Георгія Гонгадзе. Кільце відчуження навколо українського президента стискалося, залишаючи йому мало шансів на улюблену «багатовекторність», штовхало в обійми Кремля, який прекрасно розумів, що тепер може абсолютно вільно диктувати свої умови примхливому «молодшому братові».

Папа римський потрібен був українському президенту як посередник між ним і Заходом. Захід, у свою чергу, був

зацікавлений у тому, щоб Україна зберегла свій статус «буферної зони». Обидві сторони опинилися в пікантній ситуації, і тому посередництво духовної особи мало б її залагодити. Ніхто не засудить главу церкви, який приїхав із візитом до своїх вірних, і не засудить священнослужителя, який потиснув руку грішникові — на те він і священник.

У якийсь момент політична гра керівництва УГКЦ стала досить очевидною, і на нього негайно посипалися звинувачення в тому, що воно «дозволяє Кучмі відмити свій імідж» на тлі візиту папи.

З суто політичної точки зору, не вийди Кучма в той момент із незручного становища (зокрема, за допомогою папи римського), він був би приречений по вуха загрузнути в «русском мире» ще тоді, 2001 року. Він не мав би іншого способу втримати владу. Довелося б погодитися на всі умови, які висунув би йому Кремль. І ніхто тепер не зможе сказати напевно, чи дали б українці тоді таку саму відсіч «русському миру», як 2013-го або хоча б 2004-го.

Треба зазначити, що і в папи були власні політичні цілі в нашій країні, адже коли у Ватикані говорять про Україну, обов'язково мають на увазі Москву. Це неминуче, оскільки офіційно і для католиків, і для православних Україна вважалася «канонічною територією» Московського патріархату. Усі знали про бажання папи Івана Павла II відвідати Росію і тлумачили його візит до України більше з точки зору можливості/неможливості візиту до Москви. Хтось вважав український вояж «репетицією», інші завважували, що папа, будучи реалістом, розуміє, що Москву йому «не взяти», тому він вирішив «узяти» хоча б Київ. Але всі ці тлумачення, скільки б правди в них не було, торкалися тільки однієї політичної сторони візиту — важливої, але не вичерпної — Ostpolitik. Україна в цих розкладах розглядалася, як і раніше, тільки як об'єкт в іграх римського престолу.

Москві такий підхід і погляд на речі був і лишається близьким, оскільки він зберігає за нею роль лідера «східного блоку», який, щоправда, існує вже тільки у символічному та ідеологічному просторі. У цьому міфічному полі Україна залишалася провінцією, і понтифікові слід було просити дозволу відвідати її не у «намісника», а в «метрополії». Те, що папа римський обмежився домовленістю тільки з українською стороною, було не просто ударом по амбіціях — це було натяком на те, що Україну можуть розглядати як суб'єкт

міжнародної політики (принаймні, церковної). Тому до останнього моменту промосковські сили, що діяли, переважно, від імені УПЦ МП, протестували проти цього візиту. У результаті папі довелося здійснювати пасторський візит як «державному мужу»: як глава держави Ватикан він прибув на запрошення глави української держави. Проте в тому, що візит саме пастирський, годі було сумніватися — його основними подіями стали не офіційні зустрічі, а Служби Божі.

Вельми знаковим для України — і, зауважу, прикрим для Московського патріархату — мало стати те, що під час візиту папа Іван Павло II зустрівся з главами «розкольницьких угруповань»: очільником УПЦ КП патріархом Філаретом і виконувачем обов'язків патріарха УАПЦ митрополитом Мефодієм. Це було кричуще порушення конвенцій, які до того часу існували у московсько-ватиканському діалозі. Ізоляція «розкольників» була (і залишається) для Москви настільки ж принциповою, як свого часу ізоляція українських греко-католиків: їх «немає», вони «незаконні», викреслені з реальності. Утім, папа Іван Павло II ніколи не давав приводу думати про себе як про прихильника «редагування реальності», він завжди вважав за краще мати справу з тим, як воно є насправді. Мав сміливість чинити саме так.

Цього разу папа не побоявся пройти по межі фолу: він зустрівся з усіма, із ким вважав за потрібне. Або, скоріше, ті, хто організував його візит із української сторони, зуміли домовитися між собою, переконати понтифіка і знайти вихід із найделікатніших становищ. У результаті папа продемонстрував світові й Україні, що він готовий мати справу з нею, із її реальним станом речей безпосередньо, а не понад голову вирішувати її долю з московськими «колегами». Москва завжди воліла самотійно ухвалювати рішення щодо «своїх провінцій». Із папою-поляком це не спрацювало: відомий польський принцип «нічого про нас без нас» він поширив на Україну. Це була цілком нова і не надто приємна для Москви нота в Ostpolitik.

«Папа Іван Павло II знав росіян і комунізм. Але він також дуже хотів відвідати Росію — для нього це було щось особливе, — пояснює кардинал Гузар. — Але для папи це було питання релігійне, а не політичне. Ватиканська Ostpolitik мала вплив і на нього. Приміром, Гаванська декларація^[21] — це політичний акт. Так, із боку папи Франциска є і релігійна мета, але зроблене все це не дуже доб-

ре — документ вийшов занадто політизований, і в українців це лишило поганий присмак. Натомість папа Іван Павло II мав настановлення релігійне. Ви самі бачили: коли він перебував в Україні, це не був візит політика. Це був візит духовної особи. До того ж, до нього Ватикан зустрічався в Україні тільки з представниками Московського патріархату. І коли Іван Павло II приїхав, його теж хотіли обмежити зустріччю з УПЦ МП. Але ми знайшли тоді розв'язку: він зустрівся з Всеукраїнською радою церков та релігійних організацій. Серед інших там були представники й УПЦ КП, й УАПЦ. Папа тоді пережив щиру радість, що мав нагоду побачити їх і звернутися до них».

Що б не говорили тоді про «зраду» папи, який приїхав «тиснути руку диктатору» (папа Іван Павло II тиснув руки й не таким диктаторам — у тому особливість його статусу), його візит спричинив ряд цікавих відкриттів. Патріарх Любомир Гузар показав папі римському залиті людьми льотне поле під Києвом і іподром у Львові. Він представив понтифіку величезну українську церкву — переважно саме греко-католицьку, яка ще недавно вважалася спочатку знищеною, потім провінційною чи взагалі «діаспорною». Церкву, яка пронесла свою вірність Ватикану через пекло радянських тюрем і таборів і яка нарешті зібралася навколо свого очільника. Гузар показав Ватикану (зокрема, куріальним скептикам), що Українська греко-католицька церква — не вигадка, не нонсенс, не історична помилка, що це даність, із якою доведеться рахуватися. Ватикан мав нагоду в черговий раз переконатися в тому, що цією частиною своєї церкви він не зможе знехтувати.

Зрештою, особисто кардинал Гузар міг відчути довершеність моменту: він довів папі Войтилі, який свого часу обрав на місце патріарха УГКЦ іншу людину, що «все одно Сліпий перемиг». І в тому, що Українська греко-католицька церква повернулася в Україну, швидко розбудувалася і зміцніла настільки, що змогла влаштувати візит понтифіка і гідний йому прийом. І в тому, що церкву все-таки очолив Любомир Гузар, і саме під його проводом вона зуміла здійснити цей стрімкий поступ, попри підозри, залишившись відданою Святому престолу. Урешті ні в кого не було сумніву щодо того, що папа приїхав не до Кучми. Він приїхав до своїх вірних, у першу чергу — до греко-католиків. Своім візитом папа стверджував їхню перемогу. Він вітав їх.

Із цього моменту в УГКЦ усе частіше і впевненіше заговорюють про особливий статус для неї — статус патріархату. Патріархом тепер називають Любомира Гузара, який приймає це так само, як колись своє невизнане єпископство: не вимагає, щоб до нього ставилися як до патріарха, але і не заперечує, якщо така воля його церкви.

Президент Кучма, який мав грати роль господаря і стати «головним героєм» політичного спектаклю, поруч із папою Войтилом видавався швидше героєм фарсу. Він, звичайно, потрапив на перші шпальти «у пристойному товаристві». Але поряд із грандіозною особистістю папи Івана Павла II український президент більш ніж завжди видався тим, ким був — дрібною непоказною людиною, що живе тут-і-тепер (поки в кадрі) і майже весь час у страху. Це стало дуже помітно поруч зі згорбленою фігурою «раба рабів Божих», що вражав величчю свого духу і зробив своїм девізом заклик: «Не бійтеся!»

Любомир Гузар, який стояв поруч, мав чого всміхатися в бороду. Зрозуміло, не цій гідній жалю різниці. Просто він знав, що виграв, і не одну партію на дошці *Realpolitik* — він щось змінив у світі. Візит папи римського в Україну перегорнув сторінку української історії. Закінчився розділ, у якому ми були невіддільні від «руського мира». І навіть якщо ми в той момент цього не відчули, це не має значення. Головне, що це сталося.

Ці зміни ми усвідомили пізніше — на Майдані. А поки на аеродромі «Чайка» й на львівському іподромі ми побачили, якою недоречною, неорганічною може здаватися людина, що зосередила у своїх руках майже всю владу в Україні, поряд із купою людей, що зібралися в ім'я чогось святого. Тоді чи не вперше ми на власні очі побачили, що така людина може бути відсторонена, загубитися в масовці, бо такий президент може виявитися нецікавим. Зайвим.

Розділ 12. Майдан. Пустеля та її околиці

На тлі Священної історії, яка твориться нами і навколо нас, ми постійно повертаємося в бесідах із Блаженнішим до старозавітного сюжету про Мойсея і 40-річне блукання пустелею. У цих розмовах те, що завжди вважалося алегорією, обростає такою кількістю реальних рис, що відчуття дистанції тане. Нас оточує Священна історія, і в ній ми діємо по змозі: вплітаємо в неї свої життя, стаємо її персонажами. От тільки ми чи то занадто скромні, то чи не надто кмітливі, аби це помітити. І лише часом, у найбільш напружені моменти, відчуваючи дружній лікоть і солідарний рух поруч, починаємо здогадуватися, що з нами відбувається щось більше, ніж ми звикли думати.

Скільки років Мойсей водив народ по пустелі, допоки не померли всі, народжені в рабстві, сказати точно не зможе ніхто — навіть біблеїсти не мають спільної думки щодо обчислення часу в різних книгах Біблії. Скільки років насправді було Мафусаїлу?.. Коли народився Ісус Христос?.. Але що з того? Життя тече нерівномірно, і сорок років — наче сорок сороків, яких не злічити. Ще кілька років тому здавалося, що ми не те що в сорок — і в сто років не вкладемося, адже «народжені в рабстві» стійко відтворюють себе в наступних поколіннях вихованням, школою, бюрократією, своїми травмами і просто слабкостями. Потім стався Майдан, і ми побачили на ньому інших, незнайомих і несподівано гарних себе. А потім прийшла війна... Вона спресувала час, і стало здаватися, що не потрібні сорок років — усе зміниться вже завтра (якщо знову ніхто не завадить, розтягнувши час, поки ми намагаємося дати собі ради з простором).

Кожне зрушення в суспільному житті, кожен сплеск, вихід із соціальної апатії Блаженніший Любомир сприймав із молодечим ентузіазмом, убачаючи в них ознаки близького завершення сорокарічного поневіряння пустелею. Перші проблиски, напевно, він помітив ще в людях, які зібралися вітати папу Івана Павла II — натовпах, які на очах перетворювалися на співтовариство, об'єднане метою і спільним відчуттям дива, що відбувається тут-і-тепер. Величезні простори в Києві та Львові швидко залюднювалися, бо люди збиралися задля спільної мети. Вони виявилися сумісні: римо- і греко-

католики, навіть православні, яким хотілося помолитися з папою, і просто цікаві, які прийшли подивитися на «суперзірку», але виявилися всією душею захоплені тим, що відбувається. Потім 2004-го багато з них згадуватимуть цю подію, називаючи її першим пробудженням чогось, що змусило із довірою поставитися до залюдненого майдану. Спокійно прийняти думку про те, що можна — і треба — збиратися разом заради гідної мети. Що «може бути інакше» і що «правда є», є «межі норми», яких слід дотримуватися, а за необхідності — захищати. Слово «гідність» на Помаранчевому Майдані ще не вимовлялося з такою силою, із якою воно пролунало за дев'ять років.

Але була принаймні одна людина, яка рефреном повторювала його в ті яскраві дні.

Це був Любомир Гузар. Саме через призму людської гідності він пропонував сприймати те, що відбувається. Коли політики — і наші, і закордонні — намагалися вивернути український протест навиворіт, представляючи Майдан як мітинг «за Ющенка», тим самим ніби «знижуючи» його пафос, увести те, що відбувається, у зрозумілі й відносно безпечні для них рамки *Realpolitik*, Гузар говорив про людську гідність, через яку все й почалося. «Людей обдурили — і вони вийшли на Майдан на захист справедливості й своєї гідності», — повторював він у ті дні. Ющенко, на його думку, став для людей символом позитивних цінностей: довіри, справедливості, надії. Люди виходили на вулиці та стояли на майданах не «за Ющенка», а за те, що він для них символізував.

Помаранчеву революцію Гузар сприйняв з ентузіазмом. У ті дні він перебував у Львові (перенесення патріаршої кафедри до Києва ще готувалося) і судив про події переважно за тим, що відбувалося на львівських вулицях і площах. У цих сплесках політичної активності (або, як він підкреслює, не стільки політичної, скільки громадянської) Блаженніший бачив яскраві ознаки й докази духовного зростання. Кожне нове покоління українців у якийсь спосіб виголошувало своє прагнення до свободи — отже, рано чи пізно такий народ знайде вихід із пустелі. До речі, Гузар завжди виправляв інтерв'юерів в «обчисленні майданів»: першою була все-таки студентська «Революція на граніті». Хоча його самого в Україні в той час ще не було, але в цьому

«першому Майдані» він бачить важливу віху становлення української незалежності.

«Сірий кардинал Помаранчевої революції» — так називали Гузара в російському реакційному середовищі, попри його фізичну віддаленість від епіцентру подій і виваженість кожного сказаного в ті дні слова. Доводилося бути виваженим, адже для церкви, як і для цілої країни, це був період серйозного випробування на зрілість. Надто легко було захопитися політичною ейфорією і вдатися до прямої підтримки тих чи інших політичних сил або принаймні гасел. Утім, для церкви це не був прийнятний шлях: підтримавши найкраще в людях, вона мала залишитися поза політикою. Для пострадянської ситуації це виявилось не те що непросто — майже неможливо. Життя було політизоване наскрізь. Не кожен учасник Майдану чітко відокремлював своє прагнення до справедливості та образу за виборче шахрайство від політичних гасел і фігури опозиційного кандидата. Для багатьох «підтримати найкраще» означало саме «підтримати Ющенка» — ідея і людина, як і раніше, залишалися нерозривно пов'язаними. Радянські кліше «людино-символів» досі непогано працювали. Тому сформульовані в ті дні звернення і Синоду єпископів УГКЦ, і Всеукраїнської ради церков «голосувати по совісті» і вибирати з кандидатів тих, хто працюватиме на користь України, аналізувати програми й усю попередню діяльність кандидатів на предмет їхньої готовності і здатності провадити проукраїнську політику — усе це тлумачилося критиками та ідеологічними супротивниками абияк. У наелектризованій політичній атмосфері будь-який гук міг бути витлумачений як політичне гасло, що вже казати про заклики читати передвиборчі програми? Хоча з більшої дистанції в цих закликах неможливо знайти нічого «політичного» — лише здоровий глузд. Просто «помаранчева» ситуація провела настільки чітку межу між «українським» і «радянським», що сама ідея вибирати того, хто буде працювати на користь України, ніби пальцем вказувала на конкретного кандидата. Або ще точніше — виключала його опонента.

Тон цих звернень дійсно задало керівництво УГКЦ. Православні, звісно, діяли прямо: відверто солідаризувалися з певним політичним крилом. Іноді навіть більше, ніж відверто: у деяких парафіях УПЦ МП відкрито агітували за провладного кандидата. Це був перший гучний

дзвінок про те, що Москва свою «церковну присутність» в Україні може задіяти як політичну силу. На жаль, цей «дзвіночок» прогавили.

Можливо, саме те, що Гузар підійшов до ситуації виважено, не кинувся в очевидний, здавалося б, для греко-католика політичний союз (натомість у своїх закликах відмовився від конкретних імен і зосередився на діях та ідеях), справило таке гнітюче враження на промосковських опонентів. По-перше, це були цілком інші правила політичної гри, які їм рішучо не годилися. Пострадянська політична культура тримала в фокусі людей, або, радше, певні маски та ролі, які вони розігравали на політичній сцені. Тут не йшлося про ідеї, програми чи стратегії — тільки про особистості. По-друге, за його закликами опоненти вгадували (або вигадували) якусь гру, занадто тонку й складну для них. Гузар поставав у їхніх роздратованих виступах типовим езуїтом-інтриганом, який за високими промовама приховує хитрий і хижий розрахунок.

Характерно, що саме після Помаранчевої революції в російських церковних колах заговорили про те, що Гузар може стати наступником папи Войтили: «папою часто стає саме сирій кардинал», «папа знову буде зі Східної Європи» — лунали більш ніж прозорі натяки. Утім, натяками все не обмежувалося: деякі російські «православні аналітики» прямо вказували на те, що саме постать Любомира Гузара найбільше відповідає всім умовам.

Події Помаранчевої революції як ніколи гостро поставили питання про місце церкви в суспільстві. Те, як нахабно влада використовувала «церковний ресурс», проштовхуючи свого кандидата віруючим безпосередньо в стінах храмів, обурило багатьох, зокрема самих вірних. Як то часто буває в період революцій та інших соціальних переломів, дуже багато таємного і напівтаємного раптом вийшло з-під споду. Так сталося і з церквою та її зв'язком із політикою. УПЦ МП виявила себе «церковним ресурсом», а греко-католики з «автокефалами» з'ясували, що в них є багато спільного. Між слухняним підписанням звернення на підтримку президента в період «України без Кучми» і Помаранчевою революцією минуло лише три роки, але приклад того, що владі можна сказати «ні», поданий Блаженнішим Любомиром, не був утрачений намарно. Якщо 2001-го «ні» зміг (чи вважав за потрібне) сказати лише Гузар, то 2004-

го «ні» не змогла сказати тільки церква Московського патріархату. Та й у ній — не всі.

У ті дні церкви знайшли й чітко окреслили своє місце в соціально-політичних процесах: церква відокремлена від держави, але не від суспільства. Вона є і діє там, де є її вірні, вона говорить із ними про те, що для них важливо. «Церкви молилися за чесні вибори, — пояснював свою позицію Гузар. — Але вибори виявилися сфальсифіковані. Влада обдурила народ — і народ запротестував». Тому деякі українські церкви, зокрема, УГКЦ, попри тиск із боку влади, навіть не подумали засуджувати Майдан. Навпаки, вони були поруч із учасниками протестів або, краще сказати, разом із ними. На Майдані стала очевидною ще одна правда: церква — це не стільки єпархія, скільки народ Божий.

* * *

Слова про людську гідність перекидають місток від Помаранчевої революції до більш драматичних подій Євромайдану. Помаранчевий Майдан став прологом Революції гідності або радше вони виявилися ланками одного ланцюга. Те, що не закінчив Помаранчевий Майдан, вилилося в Революцію гідності.

Це слово «гідність» заволоділо умами учасників протестів не від початку. Його підняли на щит після нічного побиття студентів, що мітингували «за Європу», яка (як свого часу Ющенко для їхніх «помаранчевих» попередників) була хороша не стільки сама по собі, скільки як символ інших правил гри, іншого ступеня свободи. Розгін цих юних романтиків силовиками вночі 30 листопада 2013 року все розставив по місцях.

«Для мене стало дуже особливим, що було 30 листопада побиття студентів „Беркутом“, — згадує Блаженніший. — Я й донині, скажімо, пропагую, що цей день має бути днем особливої пам'яті. Події з Небесною сотнею є більш трагічні і щодо числа, і щодо форми, але події в ніч проти 30 листопада на мене чомусь зробили більший вплив, більше залишилися у свідомості. То вже був такий певний момент, який надав інший тон тим усім подіям».

Просто дивно, як абсолютно все виявилось на своїх місцях у ту ніч. Священна історія проривалася в реальність майже в неприкритому вигляді, утілювалася в будь-якій зручній і водночас упізнаваній формі. І діти, яких били солдати-відморозки за наказом божевільного Ірода, і Михайлівський собор, що дав притулок тим, хто шукав порятунку, у своїх святих стінах. Дарма, що собор — новобудова, яка не має з історичним храмом нічого спільного. Навіть якщо ці стіни не були «історичними» до цієї ночі, вони ними стали після неї, освячені диханням Священної історії. І слово «гідність», яке в той день уперше пролунало як гасло, теж було дуже природним, доречним і єдино правильним. Слово, нарешті вимовлене — отже, усвідомлене — тими, хто шукав, але не знайшов його тут-таки, на Майдані, дев'ять років тому. Це й стало, по суті, причиною «помаранчевого розчарування» — те, що ми не розчули цього слова за гуркотом політичної сцени і повірили в те, що «стояли за Ющенка», а не за самих себе.

1 грудня 2013 року люди вийшли на вулиці на захист своєї гідності, свідомі цієї цінності. Європа була для них лише символом такого стану речей, за яких нічого подібного статися не могло. Системи, у якій право людини та її гідність є неминущою цінністю. Має рацію той, хто сказав, що вночі 30 листопада Євромайдан закінчився, а Революція гідності почалася. Так само, як і той, хто називає дебютом Революції гідності Врадіївський марш, що переріс у серію погромів міліцейських райвідділків. Це було повстання проти системи насильства й беззаконня, приниження і примусу, яку вибудовувала, плекала і на яку спиралася українська пострадянська влада. Ця система не була створена особисто Віктором Януковичем, але саме він зробив її довершеною і абсолютно нестерпною. Янукович мстився Києву і всій країні за Помаранчевий Майдан 2004-го — і дістав у відповідь новий Майдан, який знову позбавив його влади.

У ті дні церква вкотре опинилася в епіцентрі подій. І знову, немов туза з рукава, влада викинула на стіл уніатів. Це дуже точно відобразило умонастрої й характер псевдоукраїнської влади — саме греко-католиків звинуватили у «надиханні заколоту». Влада вимагала від керівництва УГКЦ прибрати молитовні намети й припинити служби на Майдані під загрозою санкцій аж до заборони її діяльності взагалі. Кожному, хто хоч трохи цікавився цим питанням, було відомо,

що молитовні намети міжконфесійні, а не греко-католицькі. Утім, сам тон документа був занадто істеричним і видавав сум'яття. Звинувачення уніатів було скоріш рефлекторним — треба ж когось звинуватити і зробити об'єктом розправи задля залякування решти. Характерно, що цей суто московський рефлекс проявився в поведінці української влади. Можна було б відзначити цей факт, як «першу ластівку», яка видавала «руку Москви», що водила владою в Києві, яка передвіщала і «Кримнаш», і війну на Донбасі.

— Чому наші стосунки з Росією такі драматичні? — питала я у Блаженнішого в ті дні (ми з ним саме працювали над книжкою бесід «Гідність Адама», але розмова сама собою весь час крутилася навколо подій у країні).

— Тому що ми різні, — відповідав він. — Ми, українці, усе ж таки наділені європейським духом. Ще за княжих часів ми підтримували контакти з Європою. Ми європейська нація — не лише Галичина, що була частиною Австрії, а й Східна Україна. Усі українці мають європейські риси поведінки і здібність використовувати свої таланти. Може, я ідеалізую, може, помиляюся. Однак подивіться, як Росія повелася з нами після Майдану? Вона на нас напала. Ми б таке зробили? Ні. Вона ж зробила й оком не змигнула. Російська пропаганда, державна поведінка — ми б так не змогли. Це не є поведінка нормальної, культурної — у європейському сенсі — держави. Росія так поводитися століттями. Росіяни традиційно впевнені в тому, що все залежить від батюшки-царя... Гадаю, якби в Росії церква стала більш самостійна, усе там могло би скластися дещо інакше. До неї б потягнулася інтелігенція. Бо, на жаль, там інтелігенція більшістю далека від церкви. РПЦ спирається не на високоосвічених людей, а на простолюддя — побожних добрих людей, які задовольняються тим, що їм дають. Вона не має підтримки інтелігенції, бо церква виглядає державним органом, а не духовним співробітником».

У Росії церкву століттями пригнічували й використовували. Провідники РПЦ говорять цілковито так, як політики, члени уряду. За радянських часів церква перебувала під контролем КДБ — вона не мала вибору. Але все могло змінитися після 1991 року, проте не змінилося: це їхня традиція — бути «при царі», залежати від державної влади.

Пробудження людської гідності, вихід цієї категорії на поверхню свідомості надихнули Любомира Гузара — на той час уже емерита. Він, як і багато інших, очікував більшої віддачі від цього прозріння, сподівався, що категорія людської гідності закріпиться, просякне повсякденне життя і політику, стане мірилом кожної дії чи рішення. Слово «гідність» нарешті пролунало — чи це не межа пустелі, по якій ми ходили багато років? Адже людської гідності, уявлення про неї, прагнення до неї та готовності за неї боротися немає і не може бути в рабів. І те, що в супротивника здали нерви, і він перейшов у відкритий наступ, удався до військового вторгнення, почав просто й примітивно «карати» за те, що посміли підвести голову, рвонулися з ланцюга, — хіба це не доказ того, що зміни сталися?..

«Усе, що нам треба, — довести справу до кінця, — твердить кардинал Гузар. — Закінчити революцію. Зламати хребет радянській системі. І то не символічно — поваливши по всій країні кам'яних і металевих Ленінів і помінявши вивіски. Зламати її в корені, по суті — у системі суспільних відносин, освіти, державній системі, у словах, думках і вчинках. Зробити людську гідність мірою всіх речей. І тоді революція буде завершена — і Революція гідності, і Євромайдан, і Помаранчева Революція, і Революція на граніті. Тому що це стало б торжеством тих цінностей, на яких виросла європейська цивілізація, — цінностей християнських, які ставлять на перше місце людину, як Образ і Подобу Божу».

Блаженніший повторює рефреном у своїх інтерв'ю, не переймаючись тим, що його неправильно зрозуміють приголомшені політичними кризами і власними емоціями читачі й глядачі: «Нам не потрібен третій Майдан, нам треба просто закінчити другий». Він має право на ці слова, бо саме він чи не перший — і чи не єдиний! — ще 2004 року, у найяскравіші дні Помаранчевого майдану вимовив слово «гідність».

Із образом папи Івана Павла II пов'язують ключову фразу-заклик, щось на кшталт заповіді, яку він ніс своїй пастві по цілому світі:

«Не бійтеся!» Цей заклик у своїй багатогранності (він має в собі нотки розради, надії і спонукання до дії) споріднює образ папи Войтили з патріархом Гузаром. Свобода від страху — не тільки вічно актуальна для останнього тема бесід і проповідей, звернень і статей. Це основа, на яку спирається сам його стиль, його харизматичність і, можливо, сама мудрість. Його відвага просякає людей довкола. Слова, сказані Майдану на віче 1 грудня 2013 року («Замало бути добрим — треба чинити добро»), не були просто словами чи навіть закликом до дії. Стоячи перед морем людей, що зібралися на захист Світла, старий патріарх зірвав зі свого плеча і накинув на військо, немов лицарський плащ, власну безстрашність.

Розділ 13. Спадщина князя Володимира. «Один Божий народ у краї на Київських горах»

Пам'ятник святому Володимиру дивиться зі своєї гірки в блакитну далину Лівобережжя або, на нашому відтинку історичної реальності, швидше, на джунглі столичних спальних районів. Цей вид має дивовижний стереоскопічний або радше ретроскопічний ефект. Дивишся начебто очима князя — і перед тобою дійсно розгортається блакитна далечінь, і здається, що немає жодних перешкод погляду, ніщо його не перехопить. Але погляд квапливого перехожого «впирається» у реальність спальних районів, і ця перспектива апелює вже не так до великого князя, як до наступників, що постали на закладеному ним наріжному камені Київської церкви.

Тут, на Лівому березі, на тому фронтірі, який окреслює погляд рівноапостольного князя, був побудований Патріарший собор Української греко-католицької церкви. Керівництво УГКЦ було офіційно перенесено не просто до Києва, але саме на Лівобережжя. Цей «крок на Схід» викликав чимало суперечок. Те, що храм збудували саме на Лівому березі, навіть не подумали розглядати, як простий збіг обставин, пов'язаний, приміром, із тим, що на правому березі занадто тісно, до того ж, висока конкуренція серед охочих будуватися, не говорячи вже про ціни на землю й упередження київської влади щодо греко-католиків. Факт будівництва собору на Лівому березі був витлумачений від початку до кінця в символічному ключі — як «крок на Схід». На «споконвічно православні землі», де ніколи «не ступала нога уніата», де їхня поява розцінювалася не інакше, як «експансія». Знову замиготів в ефірі «католицький прозелітизм»^[22], уже призабутий за десять років, що відокремлювали вихід УГКЦ із катакомб від закладення наріжного каменя київського Патріаршого собору.

Звичайно, Гузар чудово розумів, на що йшов і якою буде реакція з боку «борців за канонічне православ'я». Але Блаженніший прагнув підкреслити той факт, що по обидва боки Дніпра — одна й та сама

країна, один і той самий народ. Те, що можливо й доречно по один бік цієї умовної межі, доцільно та можливо й по інший. Усі, хто кинувся захищати «канонічну територію» Московської патріархії від уніатів після того, як вони «форсували Дніпро», підкреслювали цю межу і тим самим зміцнювали її. Натомість греко-католики її заперечували. Уздовж кожного кордону, який ділив Україну на Схід і Захід, ще до першого пострілу на Донбасі велася запекла незрима війна — в умах і душах. Якщо й була в «кроці на Схід» якась провокація з боку греко-католиків, вона проявилася несподівано: змусила виявити факт війни в головах тих, хто в ній кровно зацікавлений. Найперше — захисників «канонічної території» (не «святої віри», яку вони демонстративно підносили на прапорах, а саме «території»). Треба зазначити, що кількість вірних Московського патріархату на Лівобережжі на той час була порівняно невелика. Найбільшою мірою це стосується Донбасу, який завжди мав строкату карту релігійних уподобань із явною домінантою на користь протестантизму й синкретичних культів. Говорити про прозелітизм серед населення, мало охопленого церковною місією, начебто не доводилося. Проте це населення підпадало під визначення «потенційні парафіяни» — цей дещо смішний вислів завжди був зручним приводом для захисту своїх територій. Звісно, коли хтось хоче зберегти за собою чи зазіхнути на чужу територію, він завжди апелює до якихось міфічних «інтересів населення». Отже, щодо Лівобережжя не відбувалося нічого особливого — імперія просто не бажала поступатися шматком мапи.

Наріжний камінь майбутнього Патріаршого собору Воскресіння Христового було освячено в жовтні 2002 року. Будівництво тривало понад десять років. Собор освятили в дні святкування 1025-річчя Хрещення Русі, оздоблювальні роботи до того моменту ще не завершили. На тлі будівництва інших київських храмів того ж періоду це був справжній «довгобуд», який відсилає нас до традицій будівництва середньовічних соборів. При цьому модерна архітектура була принциповим вибором, і сам Гузар неодноразово на цьому наголошував: головний храм греко-католиків має об'єднувати в собі традицію і сучасність, утілювати тяглість, послідовність як істотну для сучасної України форму єдності.

Коли собор добудували, Блаженніший Любомир Гузар уже склав із себе повноваження Верховного архієпископа УГКЦ. Він міг

дозволити собі піти на спочинок: собор на Лівому березі став ризикою, яка гідно підводила підсумок його праці на посаді глави церкви. Утім головне було в тому, що цей камінь символізував, — єдність, яка, за висловом Блаженнішого, є «природою патріархату». Українська церква повинна була відбутися саме в єдності й усвідомити себе як щось ціле й унікальне в патріаршому статусі. Як сама Україна мала відбутися — єдина в розмаїтті навколо своєї давньої столиці.

* * *

На III сесії Собору УГКЦ 2002 року ухвалили рішення про «довершення структури УГКЦ у статусі патріархату». Щодо нього списів зламали, напевно, не менше, ніж щодо «лівобережного» собору. І тут стріли летіли не тільки з боку недоброзичливців та ідеологічних противників, але й від внутрішніх критиків, які вбачали в патріархальному статусі сепаратистські тенденції щодо Ватикану. До речі, Римська курія теж мала такі підозри. В ідеї патріархату УГКЦ вбачали загрозу послаблення зв'язків зі Святим престолом, привнесення націоналізму в церкву і віровчення, посягання на «канонічну територію» Московського патріархату, а також спробу пропагувати унію. Тобто ця ідея була атакована з усіх боків, і зсередини церкви також.

Ідею патріархату довелося довго й обережно пояснювати і прихильникам, і супротивникам «сепаратизму». Варто зазначити, що думка про відокремлення від Ватикану не давала спокою гарячим головам в УГКЦ, готовим будь-якої миті пригадати Апостольській столиці її лагідну *Ostpolitik*. Цей запал не проминув у греко-католиків до цього дня і час від часу вихлюпується назовні, коли Ватикан занадто відверто заграє з Москвою. З іншого боку, було чимало противників патріархату, які бачили загрозу в цих сепаратистських тенденціях, бо Ватикан лишався гарантією того, що місцеві українські владики не нароблять нехай самостійних, але надто вже великих дурниць. Недовіра до влади, у тому числі до влади Святого престолу, резонувала з недовірою до себе й своїх, і це перетворювало ідею патріархату УГКЦ на місце пристрасті й міфотворчості.

Обидві позиції потребували примирення заради того, щоб іти вперед, це була чергова перемога внутрішньої дипломатії Блаженнішого. Йому вдалося чітко розставити акценти, заспокоївши одних, дещо притишивши спритність інших і, головне, переконавши в тому, що патріархат «усім піде на користь». Крім того, він однаково не «впаде в руки» до того моменту, допоки народ Божий, який є церквою, не буде до цього готовий. Патріархат залишився позначеною Гузаром перспективою, дороговказом, який він передав своєму наступнику перед тим, як піти на спочинок.

Питання про патріархат постійно з'являлося у порядку денному Блаженнішого в останні роки на посаді глави церкви. Він закликав вірних УГКЦ не вбачати в патріархаті ні нагороди, ні погрози, ні перемоги, ні самоцілі. Патріархат потрібен як засіб: він повинен допомогти церкві усвідомити себе і своє місце, більш ефективно впроваджувати свою місію та йти до єдності. «У ХХ столітті нам „світило“ здійснення двох великих мрій, — писав Блаженніший у пастирському посланні «Про утвердження патріаршого устрою УГКЦ». — Перша мрія державна, загальнонародна: незалежність держави. Спроби утвердити самостійну державу робилися вже в 1920-х, а пізніше — у 1940-х роках. Проте тільки наприкінці століття таке прагнення, за яке потерпіло, а то й віддало життя стільки людей, за Божою благодаттю стало реальністю: від 1991 року ми маємо самостійну, незалежну Українську державу. Отже, мрія державного характеру нашого народу здійснилася.

Друга мрія церковна: повний розквіт нашої церкви через створення патріархату. Ця мрія розвивалася паралельно у двох гілках київської традиції нашої церкви: серед православних та греко-католиків. І одні, і другі думали про це, бажали цього, чекали нагоди для здійснення цієї мрії».

Видається, що Гузар фактично повторює популярну в українському православ'ї думку «незалежній державі — свою церкву», але робить це з надзвичайною витонченістю. У такий спосіб патріархат виявляється не просто залежним від політичних успіхів і не «паралельним» процесом державотворчості — від успіху церковного проекту може залежати й успіх проекту державного. Адже замало оголосити про свою незалежність, її потрібно усвідомити, забезпечити зсередини.

У цієї ідеї в цьому контексті є одна цікава роль: слова про мрії — не просто «красивість». Мрія — це те, що дає людям натхнення. Так само, як факт повернення УГКЦ до Києва й до статусу української, а не регіональної (тим більше — не «закордонної») церкви, статус патріархату повинен стати етапом вже не у відродженні, але в розвитку УГКЦ. Відновлення Київської кафедри, усього того, що було втрачено переважно у ХХ столітті — це повернення до якоїсь «нульової позначки». А патріархат задуманий стати віхою всього історичного розвитку УГКЦ, починаючи від Берестейської унії. Кроком у майбутнє.

* * *

Те, що УГКЦ — це Київська церква, наступниця Володимирового хрещення, патріарх Гузар жодного разу не ставив під сумнів. Зі студентських років він жив із цією думкою. Саме заради цього він поїхав закінчувати богословську освіту до Рима, коли виявилось, що в Нью-Йорку вивчати східну традицію не випадає. У Папському університеті він зміг досліджувати те, що цікавило найбільше, — спадок Шептицького. Візія УГКЦ, сформована митрополитом Андреем, давала відповіді на актуальні для отця Любомира питання про Київську церкву і можливість діалогу з православними київської традиції. Нарешті в тому, що вихід церкви з підпілля відбувся саме на тлі святкування 1000-літнього ювілею хрещення Русі, є виразний символізм. А в тому, як Москва вирішувала «проблему уніатів», було багато спільного з тим, як вона вирішувала «проблему України» взагалі, що створювало виразне враження про спільність історичних доль церкви й народу.

Ідеологічні викладки, характерні для сучасних московських пропагандистів, про те, що ніякої «України» немає, що це «штучне утворення», «частина російського народу», яка тривалий час зазнавала чужоземних впливів, виникли не вчора. Ці думки нуртували у великоруських умах і лунали з різних приводів не одну сотню років. «Відсутність» України, її «штучність», мантра про «російське місто Київ» — це намагання розширити не лише російську територію, але й поглибити її історію. Імперія існує не тільки в просторі, але й у часі.

Вона потребує коріння і бажано «божественного походження», хоча б апостольського. І все, що в цьому плані має Росія, — це Україна. Існування окремої України (як і окремої української церкви) забирає в Росії та РПЦ «право первородства». Тому немає в імперській міфології місця ані Україні й українцям, «вигаданим австрійським генштабом», ані УГКЦ — такій самій «вигадці Заходу». Поглинути все це, «возз'єднатися» — це цілком гідна для Російської імперії й історично виправдана мета, бо без цього претензії самої Росії «міліють» відразу на кілька століть і втрачають забагато символічного капіталу. Москві було дуже важливо (і до сьогодні актуальність не втрачено) утримати Київ у своєму виключному і неподільному історичному користуванні. Тому не тільки греко-католики «не мають права» на Київську спадщину, але й сама Україна «не має права» розпоряджатися власною традицією.

Отже, немає нічого дивного в тому, що період виходу УГКЦ з підпілля позначився величезними труднощами у відносинах із РПЦ і її наступницею УПЦ МП. Непросто склалися взаємини і з автокефальним православним рухом. Із подібними труднощами Любомир Гузар стикався ще у США. За його визнанням, бажання присвятити свою наукову роботу екуменічним ідеям Шептицького постало не тільки з дитячого спогаду про те, як він його бачив чи з розповідей старших священників і мирян, які знали митрополита. До цього його спонукав травматичний досвід власного спілкування з православними українцями на еміграції.

«У мене були дуже різні досвіди спілкування з православними, — згадує Блаженніший. — Я спілкувався відкрито, коли була нагода, із майбутнім патріархом Мстиславом^[23]. Він відвідував нашу громаду на „Союзівці“. То була українська громада, у якій я був парохом. А оскільки там були й православні, я звернувся до Мстислава і просив, аби він прислав священника, який би служив православним на Великдень. Тобто ми спілкувалися і не заважали один одному. Та були й прикрі моменти. Тепер навіть смішно згадувати, а тоді це було дуже неприємно. Ми мали освячувати будівлю — народний дім, відкритий для цілої громади. Ми вирішили, що освячувати мають священники обох конфесій. Але тоді прийшла вказівка: так, нехай освячують і католицький священник, і православний, але кожен окремо. Це було й дивно, і смішно, і прикро — ми мали це робити так, аби

навіть по одному коридору не проходити. Усе було дуже по-різному в тих стосунках. Наприклад, я опікувався дитячим табором, він був на території моєї парохії. Я доглядав католицьку молодь, а був священик, який відповідав за православну, і ми дуже гарно спілкувалися між собою. Але якось той священик захворів, і його заступав інший — то він намагався мене не помічати, не хотів зі мною говорити».

Це розділення, яке пройшло по самому тілу української церкви, дуже тривожило молодого Гузара. Він бачив у ньому якусь порочність і штучність. Воно могло і мало бути подоланим.

Історичних причин у цього поділу і відчуження багато: деякі з них дуже глибокі, а деякі — дуже свіжі. В основі — те саме горезвісне українське «положення між», що змушує нас протягом усієї історії коливатися між Сходом і Заходом. Ці коливання даються взнаки в найрізноманітніших формах і в найнесподіваніших соціальних групах, у тому числі в церковній історії та сучасності. Берестейська унія, один із таких проявів, — не перший і не останній в історії Київської церкви. Перебування в орбіті Західної Європи — для нас така сама історична даність, як і намагання Москви затвердити свою владу над київськими землями. І церква у цьому процесі грала часом визначальну роль. Москва сперечалася з Константинополем за православну церкву, і це так само ділило Київ на «західний» та «східний» табори протягом століть. На користь єдності з Москвою завжди були спільність походження й військова сила, а на користь єдності із Заходом — духовна спільність із грецьким світом, визначена фактом хрещення й місіонерством, державно-політична єдність із західними країнами, а також закореніла відраза Києва до Орди, надто відчутної в політиці Русі Московської.

Ми не перше покоління мешканців Київської Русі, яке змушене робити вибір між Сходом і Заходом, спостерігати за тим, як пролягають лінії розривів по територіях, родинах, дружніх зв'язках, по людських долях. Ми не перші, хто робить вибір і схиляється на той чи інший бік, наражаючись на нерозуміння і ворожість тих, хто обрав протилежне. Ми просто забули або відкинули досвід тих, хто пройшов через усе це раніше.

Берестейська унія — лише один із таких прикладів. Вона стала свого часу викликом не лише для Московської церкви, яка намагалася

поширити духовний вплив на правобережну частину Київської церкви, а й випробуванням для самої Київської церкви — і поділила її. Утім «різність», що стала наслідком історичних процесів, не є вироком: єдність можлива і між різними. Відчуження можна подолати. Необхідність спілкування між церквами київської традиції (до якого б «крила» чи історичної течії вони не належали) безсумнівна, бо й самі церкви, і суспільство в цілому потерпають через церковно-політичні маніпуляції. Проста думка про те, що «разом ми сильніші», доповнюється підозрою, що саме через це будь-які спроби об'єднання наражаються на перешкоди. До того ж, церковне питання — надто зручне знаряддя для політиків, і легко передбачити, що ця «зручність» скінчиться, якщо церкви увійдуть у мирне спілкування.

Ідея такого спілкування не була вигадкою Блаженнішого Любомира. Вона майже така сама за віком, як і Берестейська унія. Патріарх часто згадує про своїх попередників: «У ті часи були два славних митрополити Київських — православний Петро Могила і греко-католицький Велямин Рутський. Ті мудрі люди сказали собі: „Треба, щоби Русь із Руссю говорила“. Почали шукати розв'язки і визнали: найкраще було би, якби ми об'єдналися в патріархаті, бо це типова для східної церкви структура. Люди, які мають таке саме богослов'я, таку саму канонічну структуру, духовність, мають об'єднатися. Отже, обидва владика сказали собі: „Працюймо над тим“. Але, на жаль, тоді нічого не вийшло».

* * *

На київських пагорбах Любомир Гузар з'явився не з порожніми руками і не в пошуках «зачіпок» чи якихось виправдань, що дозволяють греко-католикам «бути». Він приїхав із пропозицією одночасно утопічною, амбітною й привабливою — ідеєю єдиної Київської церкви Володимирового хрещення, яка об'єднала б і православну, і католицьку гілки. Це була пропозиція рівного рівним. І в той же час така пропозиція не могла бути сформульована ніким іншим, бо більше ніхто з глав українських церков не мав такої

стратегічної широти погляду або, можливо, безкомпромісної сміливості.

Сама ситуація в тогочасній українській церкві викликала стійку асоціацію із ходінням по граблях і порочному колу водночас, і була очевидною необхідність свіжої ідеї, нестандартного ходу, щоб як не вирішити проблему остаточно, то хоча б подивитися на неї з іншої точки зору.

Кожна гілка Київської церкви по-своєму незавершена, кожна орієнтується на певну традицію і відповідає на певний ідеологічний запит. У цьому немає нічого дивного і протиприродного для країни з такою історією і територією, як Україна — прикордонної, перемішаної, вимореної та заново заселеної. Духовно «уніфікувати» це населення під одну з ідеологій або навіть християнських традицій не видається можливим, принаймні на короткій історичній дистанції. Але якщо не можна всіх «зробити однаковими», це зовсім не означає, що всі різні не можуть бути рівні — разом, у єдності. Якщо кожную українську церкву київської традиції, яка претендує на статус «єдино правильної», вважати однією з гілок, разом вони можуть скласти дерево, яке й буде Київською церквою, єдиною у розмаїтті, корінням врослаючи у Володимирове хрещення.

Загалом, оговтавшись від ефекту несподіванки, викликаного пропозицією про єдину Київську церкву Володимирівого хрещення, визнали, що ідея цікава. І не тільки в церковному, але й у політичному плані. Крім того, саме на церковному «фронті» нашої країни не вщухали (і досі не вщухають) «незримі бої». І якщо доктрина «русского мира» мала право на існування, то чому не розглянути й альтернативну пропозицію? Можливо, вона коштувала б Україні не так дорого, як церковно-політичний проект «Єдиної Русі».

«Одночасні зусилля церков дали б можливість досягти важливих цілей, — писав Блаженніший. — Так, по-перше, нормалізація стосунків між історичними гілками Київської церкви й формування державно-церковних стосунків допомогло б уникнути непотрібної втрати сил на суперництво церков одна з одною і всіх разом — із державою. Цим самим українські церкви вагомим чином посприяли би консолідації нації й подоланню її регіональних та ідеологічних суперечностей. По-друге, згадана нормалізація міжцерковних стосунків не дозволила би в черговий раз перетворити

Україну на поле суперництва між впливовими державами. Кожна з церков, прощаючись із традицією підпорядкування політичним інтересам чужих держав, могла б спрямувати налагоджені взаємокорисні зв'язки із різними народами на благо своєї держави».

Цих слів досить, щоб зрозуміти, чому ідеї, висловлені Блаженнішим у програмному зверненні «Один Божий народ у країні на Київських горах», спричинили опір. За ідеєю єдиної Київської церкви так очевидно проглядає натяк на єдину Україну, що вона просто не могла не зустріти спротиву. Формально проект оскаржували історики й богослови, але підґрунтя в цього опору було відверто ідеологічним і навіть політичним. Комусь муляла українська єдність, бо основою політики імперій завжди було «розділяй і володарюй». У релігійно-церковній розділеності України імперія бачила занадто зручний інструмент впливу на ситуацію, щоб отак запросто дозволити вибити його в себе з рук. Ці міркування доповнювалися амбіціями інших «учасників регати», упевнених, що їм не треба жодних «єднань», якщо це тільки не приєднання до них, «найправильніших» і/або «канонічних». Рівень церковного діалогу приблизно відповідав рівню суспільної дискусії в цілому. Грали свою роль і взаємні підозри, і тут греко-католики мали, мабуть, найслабші позиції, тому що були «чужими», «сторонніми». Головними антагоністами на київському релігійному полі на той час були «моспатріархісти» й «автокефали». Між ними дискусія точилася давно, за загальними й прийнятими для обох сторін правилами — як театральна постановка в комедії дель арте, де кожна маска передбачувано поводить себе і вимовляє звичні репліки. Усе це були люди, які давно одне одного знали, закінчували ті самі семінарії, а перед тим — одні й ті самі радянські школи. Із невеликим додатком дисидентів серед «автокефалів», яких переважно не надто випускали наперед. І невеликим додатком політтехнологів — переважно серед «моспатріархістів», які найчастіше задавали висоту тону не тільки в міжцерковному діалозі, але й усередині самої церкви. Усе це були ігри добре знайомих якщо не людей, то типажів, на звичному обом командам політичному полі. У цих постановках не було мети «домовитися», «примиритися» чи зробити якусь «спільну справу». Будь-які спроби зрушити діалог із мертвої точки впиралися в те, що Мирослав Маринович якось у розмові влучно назвав «проблемою нульової суми», яка діяла

у пострадянських умах. «Міжрелігійний діалог того часу був торжеством „нульової суми“, — каже він. Це означало, як у голлівудському фільмі, що „вижити має тільки один“. Кожна поступка — маленька поразка, кожна маленька поразка — маленький виграш противника, кожен його маленький виграш — крок до вашої повної поразки. „Нульова сума“ означає, що перемога — зовсім не „одна на всіх“, як писав найбільший романтик радянської поезії Булат Окуджава. Вона просто одна. І дістанеться — уся до краплинки — тільки одному. А переможеному не залишиться нічого. Крім горя, само собою».

У такій атмосфері й за таких обставин не те що неможливі ані повноцінний діалог, ані спільні проекти. Власне, атмосфера була ще одним сумним спадком СРСР — симптомом хвороби суспільства, про яку не втомлюється повторювати Блаженніший Любомир. Можливо, у своєму проекті єдиної Київської церкви він бачив майданчик, на якому можна було б «обкатати» рецепти лікування цієї хвороби не лише для церкви — для суспільства і країни в цілому. Але все, що він пропонував, натикалося на стіну або «нульової суми» (у пропагандистський штамп про те, що «уніати хочуть підпорядкувати нас усіх Ватикану»), або, у найкращому випадку, — у тонкі богословські матерії, інтелігентну переконаність у тому, що жодні проекти єдності неможливі, поки не вирішені принципові розбіжності між західною та східною церквою. Протиріччя, яким тисяча років!.. Тобто в обох випадках — і в кращому, і в гіршому — відповідь була «ніколи».

Головною «страшилкою» православних ідеологів стало те, що уніати всіх затягують у «єдність із Римом», у підпорядкування Святому престолу. У її авторстві сумніву не виникає — свою ідентичність на жорсткому протиставленні й протистоянні з Римом (у церковному полі) і Заходом (у політичному) будувала і буде Москва. Оскільки Київ був нею «присвоєний», то і йому належало як вогню боятися всього римського попри те, що київська традиція має власний, відмінний від московського, досвід спілкування із Римом і Заходом.

«Ідея єдиної церкви Київської традиції виросла з концепції митрополита Андрея Шептицького, духовну спадщину котрого ретельно студіював владика Любомир Гузар, — розповідає

архієпископ Харківський і Полтавський УАПЦ Ігор (Ісіченко). — Пригадаймо, що митрополит Шептицький навіть згоджувався прийняти предстоятельство православного архієрея як патріарха об'єднаної церкви. Водночас ми маємо зрозуміти, що для обох митрополитів (і Шептицького, і Гузара) не існує церкви поза єдністю з Апостольським престолом, і подолання православно-католицьких антагонізмів передбачало б визнання пріоритету римського архієрея.

Для більшості українців, вихованих тенденційними історичними моделями, у яких Рим зображувався споконвічним ворогом нашого народу, це становить істотну психологічну проблему. Але поміркуймо над тим, хто й коли нав'язав нам ці тенденційні моделі з символічним образом Тараса Бульби, який убиває свого сина за зраду віри. Для офіційної ідеології Російської імперії, особливо після польського Листопадового повстання 1830—1831 років, а відтак і для східноукраїнських романтиків та слов'янофілів католицизм ототожнювався із втратою національної ідентичності, із духовною експансією Польщі. Комуністи, зупинені у серпні 1920 року „чудом над Віслою“ в їхньому загарбницькому поході на Захід, перейняли й посилили цю пропагандистську модель. Але весь досвід церковних рухів ХХ століття, а вже тепер і початку ХХІ століття, відкриває нам мудру проникливість В'ячеслава Липинського, у якого мені особливо подобається фраза: „Тільки ж не та релігія і церква нам у нашій світській боротьбі за Україну допоможе, яка буде найбільше *національна* та найбільше *українська* і яка в ім'я *націоналізму* буде визнавати всіх наших *отаманів* і толерувати наші руїнницькі національні прикмети; не та, яка в себе вбере найбільше елементу земного, світського, політичного і якої пастирі захочуть зайняти (кажучи фігурально) місце офіцерів генерального штабу і до наших плянів військових вмішати своє зовсім не військове релігійне діло, а та, яка найкраще навчить своїх вірних в їх світській боротьбі за українську державу виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадської моралі“. Це писалося на початку 1920-х років. Писалося не космополітом чи лібералом, а фундатором модерного українського націоналізму. І скажіть, що це не лунає актуально майже сторіччя по тому!

Треба вміти читати знаки історії та вириватися з полону романтичних міфів. Місце УГКЦ в нашій релігійній реальності,

її виняткова місія у формуванні галицької ментальності й плеканні національної культури не дозволяють відводити їй периферійну роль, а тим більше ставлять під сумнів продуктивність творення „помісних церков“ на противагу УГКЦ. Генерація митрополита Любомира Гузара і його ровесників з УКЦ в діаспорі та катакомбної церкви в Україні подарувала нам унікальний духовний досвід, котрий продовжується й розвивається сучасною УГКЦ. Наразі я не знаю іншого духовного націотворчого досвіду (не віртуального, а реального, присутнього в нашій країні), котрий би можна було з ним зіставити. Відтак елементарна чесність перед Богом і перед собою самими спонукає нас прийняти цей досвід та знайти форми долучення до його розвитку».

Невміння або небажання «читати знаки часу» виявляло інерцію церковно-ідеологічного поля Києва. Тут усі звикли до «боїв без правил» між прихильниками «слов'янської єдності» і «національного православ'я», які доволі лицемірно називалися «міжправославним діалогом». Насправді такий статус-кво багатьох влаштовував, і не тільки політиків, яким було зручно використовувати «церковну карту» у своїх ідеологічних розкладах. Церковні групи так само, як і політичні, звикли «орієнтуватися на свого виборця». Для політиків природно апелювати до «свого» електорату, але церква, здавалося б, прагне бути сіллю землі, однією для всіх, не ділити Божий народ на «своїх» і «чужих». Утім, як виявилось, у нашій традиції церковна політика — це перш за все політика. І в церкві вона така сама, як у світському полі. Цьому немає сенсу ні дивуватися, ні обурюватися: і там, і там діють люди, які закінчували одні й ті самі школи, які належать до одного суспільства, до тієї самої політичної культури.

* * *

Є спокуса вважати, що пропозиція такого роду єдності була передчасною. До цієї думки Україні ще належало дорости, позбувшись дорогою купи хвороб. Коли цю думку тільки озвучили, за свідченням Гузара, вона знайшла розуміння і підтримку в очільників усіх трьох православних гілок Київської церкви. І митрополит Володимир,

і патріарх Філарет, і митрополит Мефодій вислухали ці пропозиції прихильно. Вдалося навіть домовитися про контакти між духовенством. Але раптово щось сталося. Ідея зближення українських церков здалася «несвоєчасною» або «шкідливою» комусь, кого це не стосувалося безпосередньо. Втрутилася зовнішня сила — і, швидше за все, не одна. Утім зусилля, спрямовані на зближення, не пропали на марно. Крига поступово танула, відлига триває принаймні між греко-католиками та представниками автокефального крила українського православ'я. На освяченні Патріаршого собору УГКЦ були присутні офіційні особи УПЦ КП — це стало важливим знаком якщо ще не примирення, то, принаймні, прийняття. До цілковитого примирення, не кажучи вже про єдність, шлях ще довгий. На щастя, є ознаки відмови від принципу «нульової суми», а також здогадка про те, що сучасний світ і українські реалії диктують нові умови: протиборство інституцій та ієрархій стає все менш зрозумілим і актуальним, а «горизонтальні» моделі солідарності навпаки — затребувані більше.

Минуло порівняно небагато часу, і приблизно через десять років після публікації «Одного Божого Народу...» на хвилі піднесення і солідарності Революції гідності, на тлі війни ідея церковної єдності заволоділа умами і почала пробиватися в мейнстрим. «Насправді в Україні християнські конфесії східної традиції мають походження від єдиного київського митрополичого кореня, — вважає протоієрей УПЦ КП Георгій Коваленко, ректор Відкритого університету Святої Софії-Премудрості. — Якщо дивитися в історію, то початок греко-католицької ієрархії дав київський митрополит, який прийняв унію з Римом, ієрархія Московського патріархату починається від київського митрополита, який переїхав на Схід, ієрархія Української православної церкви веде свою історію від київського митрополита, якого висвятив єрусалимський патріарх на прохання гетьмана Петра Сагайдачного.

Так, ми з одного кореня, але це вже різні гілки на одному стовбурі. Не можна взяти — і просто з'єднати всі гілки в одне дерево. Неможливо застосовувати сьогодні середньовічні чи імперсько-тоталітарні методи — усіх силоміць загнати в одну структуру, а незгодних просто винищити. Треба шукати такий формат єдності, який не знищить нашої унікальності. Треба уникати ідей ексклюзивістських та ізоляціоністських, треба поважати інші традиції.

Поважаючи унікальність кожного, можна шукати те, що нас єднатиме. Такий формат існує в політичному просторі — він більш плюральний, тут можливо триматися різних точок зору, належати до різних партій, але бути частиною єдиної політичної системи і патріотом єдиної країни.

Приналежність до єдиного кореня, до єдиного Володимирового хрещення може бути основою єднання. Але не обов'язково всіх об'єднувати в одну структуру, бо насправді розділення відбулися: деяким із них роки, а деяким — століття, тож кожен із нащадків може претендувати лише на свою частину, а не на все ціле.

Що нам заважає шукати таких шляхів? Те, що в кожній із конфесій є певні сили, які відмовлять іншим у праві на існування. Всередині кожної конфесії нам треба вибудовувати нове богослов'я, яке б не розпалювало міжконфесійну ворожнечу, а формувало позитивний, добрий погляд на того, хто належить до іншої конфесії. Богословіє любові, поваги і спільного служіння Богові, країні і ближньому».

На думку отця Георгія, ідея єдності носилася в повітрі відразу після Революції гідності. А потім почалася війна, яка радикалізувала настрої. Уточню: не просто «потім», а «саме тому».

* * *

Пропозиція Гузара наче не передбачала необхідності всім вишикуватися й перейти під владу Апостольської столиці, прийняти версію Непорочного зачаття Діви Марії чи католицький варіант філіокве^[24]. Цей проект єдності не вимагав відмови від своїх традицій, переконань і, тим більше, доктрин. Радше навпаки.

«Надійний християнський світ в Україні можна забезпечити лише на шляху врахування інтересів кожної із зацікавлених сторін. На користь такого підходу промовляє не тільки євангельська культура, яка вміє побачити силу у слабості, а й досвід сучасної цивілізації у сфері залагодження конфліктів», — пише патріарх Любомир у посланні «Один Божий народ у краї на Київських горах». Він знає, про що каже, адже греко-католики самі ходять між Сциллою

і Харибдою, зберігаючи свою східну ідентичність, грецьку традицію в лоні переважно латинської церкви. Вони робили це на теренах Польщі, пристрасно прихильної до своєї латинської традиції. Вони зберігали свою самобутність в еміграції під владою римо-католицьких єпископів, які не надто зважали на їхні «особливості» і часто-густо бачили в них чи то рудимент, то чи то взагалі мало не єресь. Греко-католикам добре відомо, як то «бути іншими» — і при тому залишатися в єдності. І це непросто, але, зрештою, можливо, якщо добре знаєш, на чому стоїш сам.

УГКЦ було що запропонувати в загальну скарбничку єдності, примирення та подолання протиріч у критичних умовах «зіткнення культур». Греко-католики пройшли через це, виходячи з підпілля і повертаючись із еміграції. Керівництво УГКЦ на момент входження до Києва мало вже чималий досвід подолання конфліктів, пов'язаних як із радянськими травмами, так і з ідеологічними інтервенціями. Примиривши всередині себе людей, переповнених взаємними образами, вони могли і були готові брати участь у наступному етапі — на рівні цілої країни. Так, серед них було доволі людей, яких цілком задовольняло нормальне життя у власній провінції — географічний або духовній. Ідеї галицького сепаратизму не зникли і час від часу прориваються в ефір. Але провід УГКЦ намагається маргіналізувати ці висловлювання. На чолі церкви стали люди, готові працювати на єдність, і їм принаймні вдалося компенсувати провінційні тенденції частини власної пастви. Це свідчить зокрема про те, що за будь-якого «опору матеріалу», маючи по-різному налаштований народ у власній спільноті, можна ставити далекі цілі й досягати їх. Якщо поводитися мудро. Зрештою, розколів у нас вже досить — може, варто спробувати чогось іншого? Єдина необхідна умова — розуміння всіх потенційних учасників цього проекту, їхня готовність «працювати на результат», щире прагнення будувати спільну справу. Допоки для людей більше важить те, що їх розділяє, ніж те, що їх об'єднує, жодні складні й великі проекти неможливі.

Що було і залишається найскладнішим у всіх об'єднавчих проектах — це притаманна пострадянській свідомості властивість будувати самоідентифікацію на відмінностях. Можливо, саме цей ефект описує Мирослав Маринович, говорячи про проблеми «загроженої самоідентифікації».

«Було кілька фігур в ієрархії УГКЦ, які продемонстрували, що незагрожена ідентичність — ліки від агресії, — пояснює Мирослав Маринович. — Агресія з'являється тоді, коли людина або невпевнена у своїй ідентичності, або це „неофіт“, для якого все навколо містить загрозу. Юнаком я обстоював свою ідентичність у Києві — це був „вічний бій“, адреналін. А тепер я не потребую цієї агресії. Я впевнений у своїй ідентичності. А ще почала змінюватися формула добра народу. Спочатку ми мали відродження націоналізму, а концепція добра нації — це принцип „доданої вартості“, коли нема переможців і переможених, коли від співпраці виграють усі. Тепер прийшла думка, що мир у державі є благом для народу. Ми розуміємо, що всі виграємо від миру, від можливості щось будувати разом. Якщо говорити про масову українську свідомість (не окремі маргінальні групи, а саме настрої мас), ми почали усвідомлювати, що мир іде нам на користь. А на тлі цієї думки постають фігури, які уособлюють цю лінію миру та спільності».

У цьому, можливо, і полягає сила і легендарна сміливість Гузара: він добре знає, «на чому стоїть». Саме тому в його пропозиціях не знаходиш ані найменшої загрози. «Людина миру» Любомир Гузар кожною своєю появою знімав підозри і напругу — спочатку в Києві, а там і все далі на Сході. Він невтомно подорожував Україною, повторюючи в цьому патріарха Йосифа, який своїми пересуваннями «зшивав» розсіяну по цілій планеті церкву, відображаючи в українській мініатюрі невпинне пересування світом папимандрівника Войтили. Власне, його поява знімала настороженість і ворожість, їм на зміну приходили безтурботність і надія.

* * *

Проект київської церковної єдності був пропозицією, що долала принцип «нульової суми». Від цього мали виграти всі: і УГКЦ, і православні церкви (незалежно від патріархійної приналежності), і ціла країна. Від нього міг виграти весь християнський світ. Для Гузара ідея Київської єдності не була ані «вигадкою», ані оригінальним проектом. Тут проявляється спадкоємність, уміння бути послідовним,

працювати на мету, яка була сформульована до тебе, і, можливо, буде реалізована вже після тебе.

Масштаб цього проекту в задумі перевершує суто українські інтереси. У глобальному надзавданні Київської єдності Гузар бачив новий горизонт для УГКЦ. Вона могла стати майданчиком для експерименту й відпрацювання діалогу між Східною і Західною церквами. «Між греко-католиками (під впливом латинської традиції) і православними існують поважні відмінності, що позначається на взаємовідносинах, — говорить він. — Тепер постала велика проблема: як усі ті елементи зібрати, щоб була єдність, — саме єдність, а не „однаковість“. Хоча дехто вважає, що маємо бути всі однакові, від краю до краю. На щастя, це думка не більшості.

До сьогодні, на жаль, на мою скромну думку, не зроблено достатньо, щоб створити візію, якою має бути єдність Христової церкви, що зберігала б специфіку кожної помісної Церкви, яка має власну богословську, обрядову традицію, мову, літургіку тощо. Одні наполягають на окремішності, інші на однаковості. Немає якоїсь сконцентрованої праці над тим, щоб показати церкву одною, але у складових частинах різноманітною».

Урешті-решт, для УГКЦ це «справа честі». Слід дати зрозуміти, переконати людей у тому, що унія — це не лайливе слово. Що б не писали в Баламандських угодах^[25] і Гаванській декларації, унія — не «історична помилка». Не можна нав'язувати унію, як не можна нав'язувати будь-яку форму єдності, але в ненасильницької формі вона має право на існування. Вона може бути «контактною зоною» і позитивним прикладом співіснування в одній структурі двох традицій, які досі вважалися взаємовиключними і навіть ворожими.

«Цивілізоване вирішення долі Київської церкви може стати справжньою «лабораторією екуменізму», позбавленого ультимативності й сповненого духом співпраці та партнерства. Гармонійні інклюзивні форми об'єднання Київської церкви (наприклад, у формі єдиного патріархату — наскрізній історичній візії українців ще з XVII століття) завдяки унікальній співпрічасній відкритості могли б стати шансом для центрів християнства зустрітися на його терені, щоб врешті-решт знайти нові екуменічні моделі порозуміння», — вважає кардинал Гузар.

Для Римської курії, у якій досі сильні тенденції до неприйняття такого «компромісу», як східна католицька церква, що зберігає свої грецькі традиції, це стало б доказом того, що такі проекти не лише мають право на існування — вони мають оригінальні завдання у католицькій церкві, такі, як практична реалізація ідей II Ватиканського собору й католицького універсалізму. Як необхідний для розвитку екуменічного процесу приклад того, що в католицькій картині світу можливе співіснування «різних і рівних». Причому це позитивний приклад не тільки для церкви, але для всього світу, що глобалізується і часто підміняє ідею глобалізації уніфікацією.

Проект Київської церковної єдності був і залишається, напевно, найдорожчим серцю Блаженнішого Любомира. Це ідея, до якої він, людина похилого віку й обмежених фізичних можливостей, ставши емеритом, постійно повертається у розмовах і публікаціях, немов намагається пояснити те, чого ми ще не зрозуміли чи до чого не були готові тоді, коли він уперше її виголосив. Гузар повторює ці думки, відточує формулювання, аби зробити їх більш прозорими і чіткими, залучити до дискусії найширшу аудиторію. Він прагне нав'язати нам звичку думати про себе, як про частину великого, глобального проекту, на який несоромно працювати, до якого має сенс докластися, заради якого можна боротися зі своїми травмами.

* * *

Єдність церков Київської традиції видавалася — і досі так є — дещо утопічною попри те, що зближення (особливо на тлі драматичних подій останніх років) поступово відбувається. Можливо, грає роль те, що радянська «картина перемоги» як торжества «нульової суми» поступово витісняється з поля суспільної дискусії стратегією win-win^[26]. Так, питання «хто буде головним?» досі хвилює тих, хто претендує на владу, але все менше турбує людей. Ці настрої поступово проникають навіть у відносно легко маніпульовані церковні громади. На тлі цих процесів можна припускати, що рано чи пізно проект єдності виявиться затребуваним. Київську єдність можна мислити церковно, а можна ширше: побачити у своєму «положенні між»

не гірку долю неприкаяності, непотрібності й «недобуття», але перспективу й виклик. Тому що «між», якщо відкинути «буфер» і «транзит», є місцем контакту. Місцем діалогу, примирення, взаєморозуміння.

Найкраще цю думку, напевно, проілюструвала б маловідома сторінка дуже різних біографій: зустрічі двох великих старців — Блаженнішого митрополита Володимира Сабодана і патріарха Любомира Гузара. За визнанням Гузара, ці рідкісні зустрічі мали суто духовний характер: «Це були зустрічі з духовною Людиною, Божою людиною». Офіційне життя церков, церковна політика минали не завжди гладко, іноді навіть конфліктно, але в особистих зустрічах двох предстоятелів ніколи не було напруги. Коли дві «людини молитви» сходилися разом, політика виявлялася безсилою і зайвою.

Факт цих особистих зустрічей не надто афішувався — переважно через те, що подібні контакти могли бути використані політичними противниками митрополита Володимира. Натомість у такій зустрічі є щось довершене: Володимир Сабодан («людина-іменник») і Любомир Гузар («людина-дієслово») ніби складаються у ясне, змістовне речення.

Розділ 14. «Його прощальний уклін»

Одного разу Блаженніший розповів, що, коли вперше після повернення приїхав до Галича, на могили предків, відчув жах від того, настільки занедбаним виявився цвинтар. «Боже милий, невже не можна щось зробити, аби тримати те все в порядку?» — гірко промовив він і тут-таки сам пояснив це тим, що подібне ставлення до могил — це ставлення до самої пам'яті, до свого коріння: «Робилося все, аби людина забула, хто вона, звідки, аби втратила зв'язок зі своїм».

Це був доволі точний діагноз, поставлений пострадянському суспільству. Виховання в СРСР формувало специфічне ставлення до минулого: воно легко міфологізувалося, перетворювалося на догму і, головне, підказувало виправдання. Для багатьох людей пам'ять іноді виявлялася занадто болючою, гнітючою чи небезпечною, щоб її трепетно берегти. Натовпи наших мертвих досі залишаються непохованими — і в прямому, і в переносному значенні. Цілі цвинтарі міцно забуті й забудовані офісними центрами — така собі втілена в бетоні метафора.

Пам'ять для тих, хто вийшов із СРСР, — непросте випробування. Не тільки тому, що ми відірвані від коренів непереможними об'єктивними силами (переміщуванням, геноцидами, депортаціями, терором, насильницькими переселеннями). Є й суб'єктивні причини, і вони істотніші за об'єктивні. Майже кожна сім'я мала власну драму, усі ми спадкоємці або катів, або жертв, або «соглашенцев». Усім є, що приховувати. Не тільки «щоб інші не дізналися», але й щоб самому про те не думати. Усім є, що забути. Ми потребуємо примирення з собою, із власним минулим. Заради розуміння, хто ми і хто для нас «свій», потрібно дивитися на нього без страху, сорому або злоби — як на доконаний факт, якого ми не в змозі змінити. Це слід зробити, аби рухатися вперед і позбавити можливості інших використовувати наші травми проти нас. Усвідомлення минулого необхідно — як вихідної точки, що в іншому випадку так і залишиться зачарованим місцем, до якого ми змушені постійно повертатися.

«Пам'ять про минуле є надзвичайно важливою, — вважає Любомир Гузар. — Я бував у Західній Європі та Америці, серед народів, які довгий час утішаються незалежністю. Вони свідомі свого минулого, у них є музеї, проте немає потреби (на відміну від нас сьогодні) надто часто до того звертатися. Окупанти свідомо затирали нашу ідентичність, а для того намагалися позбавити минулого, старалися зробити радянськими людьми чи поляками, чи австріяками. Це були окупаційні режими, які хотіли знищити сам корінь ідентичності, тому це залишило в нас такі погані сліди».

Наші історичні травми не «лікуються» — навпаки, вони витісняються «корисними» міфами. Покоління за поколінням навчалося ставитися до минулого «гнучко», як до чогось, що не має глибокого значення. Для людей, чиє основне завдання — вижити, значення має тільки сьогоднішнє. Щодо правди (історичної або будь-якої іншої) — вона настільки цінна, наскільки відповідає вимогам поточного моменту. Максима про те, що «правди ми однаково не дізнаємося», популярна в сучасному пострадянському інформаційному просторі. Висновок простий: правда не має значення або її взагалі немає.

Стан цвинтарів — це ставлення до минулого, готовність із ним рахуватися. Неважливо, погоджуватися чи ні — ураховувати його, як невід'ємну частину себе і поточної ситуації. «Бути собою» — постійний заклик і прагнення, утілене самим життям Блаженнішого — стосується й минулого. У занедбаності кладовищ, цій метафорі людської необґрунтованості, проглядається причина невизначеності сьогоднішнього і небажання навіть краєм ока зазирнути в майбутнє. Ще один симптом глибокої травми, що вразила цілий народ.

Розрив зв'язків, причина якого в катастрофах ХХ століття з його війнами, геноцидами, міграціями, убивчими ідеологіями, вибиває ґрунт із-під ніг, позбавляє перспектив і сміливості думати й планувати більш-менш віддалене майбутнє. Відсутність надзавдань, які могли б стати загальними, підсилює атомізацію в суспільстві: кожен переслідує власні близькі й зрозумілі цілі, а «світле завтра», на яке слід працювати спільно, так і не сформульоване. У звичайному житті ми намагаємося триматися осторонь від грандіозних проєктів не тільки тому, що ми українці, у яких «хата» вічно «скраю», скільки через те, що нам боляче згадувати про цю «хату», якої вже давно немає або вона нєнаша.

І навіть те, що при владі у нас переважно тимчасові виконавці з рефлексивною звичкою списувати все на «папередніков», — наслідок цієї травми. Ще порівняно недавно люди були змушені відрікатися від найближчих, навчилися забувати те, що було тільки вчора. Що ж тоді казати про владу, політиків і всіх тих, хто зрікається спадку «папередніков»? У політиці немає нічого такого, чого нема в нашому повсякденному житті, де минуле так само «не має значення». От тільки в політиці це особливий клопіт: немає спадкоємства влади — немає стратегій і відповідно політики, яка б перевищувала ігри окремих людей, розраховані на публіку. Влада як система можлива тільки тоді, коли є відповідні принципи, зокрема, спадковість. Політичний процес, позбавлений минулого, відповідно позбавлений і модальності часу майбутнього.

Історичні перипетії, через які довелося пройти нашому народу, — звичайно, пом'якшувальна обставина, але не підстава для виправдання. Приклад тому — УГКЦ і низка її предстоятелів, які пронесли свою церковну візію через усі драми ХХ століття. Її зберегли, передаючи з рук до рук, наслідуючи один одному люди, які — кожен по своєму — служили одній меті.

Патріарх Любомир Гузар згадує: «Коли Блаженніший Йосиф відійшов, і мені за певний час прийшлося зайняти його місце, я діяв інакше, не дотримувався його способу дії у кожній дрібниці. Але при тому я абсолютно не мав іншої цілі перед очима. Усе, що я зрозумів і прийняв про нашу церкву, про наш нарід, я прийняв і зрозумів від нього».

Добровільне зречення влади патріарха Любомира Гузара багатьом видалося дивним і несподіваним. Висловлювалося безліч найрізноманітніших припущень, багато небезпідставних. Майже всі коментатори випустили з уваги ключовий момент — спадкоємність влади. Патріарх, ідучи у відставку, стверджував: «Я впевнений, що без мене це все теж не розвалиться. Адже те, що вже є, не моя заслуга. Це праця, яку почав Шептицький, а ми її тільки продовжуємо. Авторитет, про який ви говорите, береться звідти — ми спираємося один на одного. Шептицький мав візію церкви, він відкрив думання нашого народу. Ми спираємося на Йосифа Сліпого, який пережив стільки поневірянь (арешти, в'язниці, Сибір), але також мав візію церкви».

Немає нічого дивного в тому, що Гузар сам захотів «передати владу теплою рукою», задля чого покинув свою довічну посаду ще за життя. Він відверто говорив про те, що не хоче пускати справи «за вітром»: звідки знати, яке рішення приймуть на Синоді і хто прийде до влади. На місці Верховного архієпископа УГКЦ Блаженніший хотів бачити не просто гідного владику, але саме наступника. Людину, яка працювала б у тому самому напрямі, у межах тих самих стратегій для досягнення тієї самої мети. Гузар і сам не бачить себе поза ланцюгом спадкоємності й постійно підкреслює скромність власної ролі в історії: він просто здійснює ті програми, реалізує ідеї, які були сформульовані й намічені до нього. Він у повному розумінні слова спадкоємець усіх своїх попередників-патріархів, тому мав подбати про те, щоб ця вервечка спадкоємності не перервалася.

* * *

10 лютого 2011 року Блаженніший Любомир Гузар повідомив про те, що папа римський Бенедикт XVI прийняв його відставку з посади Верховного архієпископа Української греко-католицької церкви. Це не стало абсолютною несподіванкою — патріарх неодноразово натякав на таку можливість, нарікаючи на старість та фізичні недуги. Він майже повністю втратив зір і вже користувався слуховим апаратом. Але головне не це. Йому було що передати своєму наступнику, і він хотів це зробити сам.

У тому, як Блаженніший Любомир Гузар залишив свій пост, знову бачиться демонстрація «меж норми», приклад того, як треба йти з влади і того, що з неї часом треба йти, навіть якщо в тебе є всі можливості і права утримувати її довічно. Сенсаційність рішення Гузара полягала саме в цьому — у добровільності відмови від влади, якою він міг цілком легітимно користуватися до гробової дошки. Гузар показав, як поводиться людина, яка дбає про майбутнє. З українського політичного істеблішменту на той час він — один із небагатьох, хто в принципі здатний на такий жест. Допоки ти спроможний піти з влади, ти можеш у ній залишатися — це означає, що влада тебе не поневолила. Своім прощальним жестом Блаженніший

продемонстрував просту істину: ти можеш розпоряджатися владою, а вона тобою — ні.

Це здавалося особливо яскравим на тлі хмар, які насували в українській політиці: нещодавно обраний президент Янукович не приховував, що збирається скористатися перемогою вповні й що він нікому нічого не забув. Останні надії Помаранчевої революції спливли. Надходив навіть не «заморозок» — швидше реакція. На цьому тлі відхід Гузара з керівної посади багато хто сприйняв депресивно — як відступ «головних сил». Але були й оптимісти, упевнені в тому, що старий патріарх намагається розв'язати собі руки, що він збирається працювати далі на ідеї, які не збігаються з програмою нової влади, але при цьому не хоче, щоб через це постраждала церква. Гузар перейшов у статус «приватної особи» і міг говорити тільки від свого імені. Це була розумна обережність. У новій влади, із-за плечей якої визирали кремлівські зорі, не було жодних симпатій до уніатів.

Зречення Гузара трохи згодом напівжартома назвали «репетицією для папи Бенедикта», який теж (уперше за кілька сотень років) покинув папський престол за життя. Блаженніший Любомир своїм відходом створив прецедент.

Гузар міг дозволити собі піти, адже був упевнений, що тим самим він не покидає свою справу, а продовжує її. «Це не суттєво, щоби Верховним архієпископом був саме я, — говорив Блаженніший в інтерв'ю. — Провід не є суть. Я вже не маю здоров'я, щоби керувати всім. Але я ще й не в домовині — можу думати, говорити, писати. Усі ті зміни, поступ не від мене залежать. До того ж, церква вже трохи інша. Синод — це велика кількість людей, яких щось направляє і об'єднує. Я не мушу бути провідником: приходить час, коли треба передати важелі людям, які мають більше сили. Навіть фізичної. ... Шептицькому не було легко. Сліпому не було легко. Любачівському не було легко. Мені не було. І тому, хто прийде за мною, легко не буде. Але це не трагедія. Нам є на що спиратися. У нас міцна основа. Тому змінам керівництва не варто надавати багато значення».

Гузар бачив необхідність власноручно передати владу спадкоємцю. «Спокуса Єфрема Сирина», — так завжди називав владолюбство Блаженніший, — у травмованому суспільстві і в кожному його представникові діяла занадто сильно. Це виявлялося в різноманітних галузях суспільного і людського життя, у тому числі

в житті церков. Зміна влади скрізь і завжди перетворюється на драму, фінал якої передбачити складно. Патріарха це не влаштувало. Звісно, православна формула про «Бог управить» була йому прийнятна, але він звик думати, що «Бог управлює» за допомогою тих, хто не сидить склавши руки.

Гузар мав плани щодо своєї церкви. Він задіяв до їх реалізації гідних людей і став гарантом того, що людський ентузіазм не пропаде намарно. Спосіб, у який в Україні переходила влада, — ця лотерея, що розігрувалася на емоціях та амбіціях і часом призводила до справжніх конфліктів і розколів, створювала загрозу для розвитку і поступу того, чого вдалося досягнути. Блаженніший — найменшою мірою диктатор. Призначити собі наступника одноосібно він не міг.

На Синоді єпископів, що зібрався в Брюховичах 23 березня 2011 року для обрання нового предстоятеля УГКЦ, трималася інтрига. За перебігом Синоду уважно спостерігали, висловлювали припущення, обговорювали можливих кандидатів і жартували щодо того, хто з них «заходить папою і виходить кардиналом», а хто має справжній шанс. Ці жартівливі аналогії з виборами папи римського містили в собі частку правди: за 20 років УГКЦ стала церквою, якій надавали чимале значення в Україні не лише її парафіяни, а й люди, далекі від церковного життя. Під керівництвом Гузара УГКЦ стала вагомим чинником суспільного життя в нашій державі.

Про те, що Блаженніший лобіюватиме на посаду Верховного архієпископа когось «із молодих», було відомо. Він не приховував, що хоче бачити на чолі церкви представника молодшого, вихованого в Україні та сформованого вже за Незалежності покоління владик. Молода країна потребує молодої церкви. Молоді священники і владики й самі, здається, із задоволенням юрмилися навколо патріарха. Люди справді нової, уже нерадянської формації могли повною мірою оцінити інакшість свого предстоятеля, яка в багатьох із них викликала цікавість і прагнення його наслідувати.

Гузар хотів бачити на чолі церкви молодого владика, а не старого (нехай мудрого і вмілого адміністратора, але «перехідного папу», що належав до покоління, безумовно, героїчного, проте травмованого). Риси, які виробляють у людях роки боротьби, не завжди придатні для мирної розбудови. Окрім того, «перехідні папи» необхідні церкві, щоб «узяти дихання» перед стрибком у невідомість — приходом до влади

на довгі роки молодого понтифіка, який буде гнути свою, доленосну для цілої церкви лінію. В УГКЦ не було можливості «узяти дихання», вона мала рухатися далі, бо й без того втратила намарно кілька десятиліть. На тлі швидкоплинних політичних і соціальних обставин церкві й самій треба залишатися динамічною та енергійною, а це якості більше властиві молодості.

Синод, що зібрався в Брюховичах для виборів нового Верховного архієпископа, оповитий легендами. У цьому немає нічого дивного, адже до цієї події була прикута увага широкої публіки, а саме в такій напруженій атмосфері народжуються легенди, правдивість яких потім ні підтвердити, ні спростувати ніхто не наважується.

Синод спочатку не здивував. Більшість голосів здобув один із найстарших і найавторитетніших владик УГКЦ, висвячений ще в підпіллі. Це було передбачувано і, можливо, тому перша реакція на його ім'я викликала в масах спостерігачів одночасно і розуміння, і розчарування — не так особою владики, як тим, що не сталося жодної сенсації.

Однак це виявилось б надто просто. Публіка звикла очікувати від УГКЦ чи радше від Гузара чогось особливого, «іншого» — і вона це мала. Обраний голосуванням владика так і не став патріархом УГКЦ. Легенда свідчить, що, дізнавшись про результати голосування, патріарх Любомир запросив цього владика на розмову віч-на-віч. Ніхто не знає (а вони самі навряд чи розкажуть), про що говорилося за зачиненими дверима. Але вийшовши, владика відмовився від наданої йому честі. Синод голосував ще раз, і в результаті цього «другого туру» в лідери вийшов єпископ Буенос-Айреський Святослав Шевчук. На той час йому ледь зрівнялося 40 років.

Невдовзі молодий предстоятель був інтронізований у Патріаршому соборі в Києві. Загальна думка столиці була така: ліпший вибір зробити неможливо. Публіка закохалася у нового предстоятеля УГКЦ з першого погляду: він не справляв враження ані тіні, ані покірнього виконавця волі свого великого попередника, але водночас ніби ніс на собі відблиск його шарму.

Утім, і визначення «патріарх» не надто пасувало молодій людині. Воно так і залишилося «за Гузаром». Почавши своє архієрейське служіння з невизнання, владикою, який «не діяв, як єпископ», Гузар закінчує архієрейську кар'єру визнаним патріархом, який «не діє,

як патріарх». Точніше, діє, якщо слово «патріарх» розуміти ширше від церковної посади. Блаженніший «звільнив собі руки», збільшив простір для маневру, набув особистої свободи, щоб стати патріархом уже не для однієї з церков, але для цілого народу, країни, якій не дуже пощастило зі світською владою, але яка потребувала мудрості, дороговказу чи, зрештою, доброї поради. Для цього Любомир Гузар відійшов від управління церквою, відділивши власний авторитет від церковного. Блаженніший був готовий брати на себе ризик і робити помилки, не кидаючи тіні на церкву і не піддаючи її ризику. Хай там як, авторитет УГКЦ у той період багато в чому був авторитетом Любомира Гузара, тому він вирішив розділити їх для збільшення ефективності обох.

«Його прощальний уклін» цінний не тільки як демонстрація того, як самому бути послідовним протягом «короткої історії» власного життя, схожого на розмірене крокування сходами. Це зразок того, як вписується «коротка історія» особистих зусиль у довгу історію загального звершення, як кожен сходовий проліт чітко стикується із попереднім і наступним. Ця безперервна історія, спадковість поколінь і політики забезпечує зв'язок у часі, де різні люди діють у свій спосіб, але при цьому все суспільство рухається загальними траєкторіями, обумовленими спільною метою.

Розділ 15. Зрости у свободі

Колись давно один підпільний священник, майбутній єпископ УГКЦ, сидів на нарах і слухав майора МДБ, який несподівано розговорився. Майор сказав йому: «Ну, досягнете ви свого. Буде вам ваша церква. Але що з того? Радості вам від того все одно не буде». Через багато років по тому старий уже єпископ розповів цю історію. Не те щоб майор МДБ мав рацію. Але чомусь владиці згадалася ця сцена...

Коли «своя церква» нарешті відродилася, і хвиля ентузіазму пішла на спад, відроджена церква заповнилася людьми, які в більшості мали травмовану свідомість. Це не була ексклюзивна церковна проблема — такою склалася ситуація в усьому суспільстві. Церква виявилася тим місцем, де ця травма була особливо помітною.

Цікаво, що така медикалізація дискурсу (розмова про стан країни як «хворобливий») відбулася не відразу. На початках ішлося про те, що країну треба «розбудувувати», трохи згодом з'явилося слово «рятувати». Його часто вимовляли представники діаспори, що романтично кинулися після проголошення незалежності в різні галузі українського суспільного життя із шляхетною метою щось «повертати» та «піднімати». Утім, «рятувати» довго не протрималося — поступово затихло, утратило актуальність. Зусилля ентузіастів (як місцевих, так і приїжджих) постійно натикалися на небажання рятуватися. Чи не всі сфери суспільного життя й соціальні інститути (політичні, культурні, освітні) чинили опір «порятунку», не бажали помічати свого відчайдушного становища. Вважали, що їм «і так не зле». Багато «рятувальників» розчарувалися: хто поїхав, хто опустив руки, хто знайшов нішу, у якій міг робити те, що вважав за потрібне — створив таку собі «паралельну реальність». Але загалом країна, суспільство, влада «у єдиному пориві» відкидали пропозиції порятунку. Тоді, напевно, й відбулася ця медикалізація суспільного дискурсу: «небезпека» та «порятунок» змінилися словами «хвороби» та «лікування». У бесідах із кардиналом Гузаром ми постійно зустрічаємо ці слова, коли йдеться про будь-які прояви суспільного життя: церкви, владу, освіту.

Неможливо «вилікувати» ситуацію в будь-якій окремій царині, її треба змінювати в цілому суспільстві. Люди керуються моральними категоріями або взагалі їх не мають і у приватному, і в соціальному житті, поширюють їх на політику, фінанси, бюрократію, церкву. Усі ці інституції та галузі відповідають «соціальному зрізу» пострадянського суспільства з його хворобами. Напевно, для ентузіастів, які приїхали «будувати Україну», саме цей — суто людський — фактор виявився найбільшим шоком. Радянські люди були іншими, і, на жаль, це само собою не минало із віддаленням від дати проголошення Незалежності. Навпаки, закріплювалося, обростало міфами про те, що «все було не так уже й погано», відтворювало себе в системі виховання й освіти, політиці та будь-яких інших суспільних стосунках. Світоглядна система (як і раніше, докорінно радянська) мімікрувала, поступалася в деталях, але надалі досить успішно зберігала себе.

Як главі церкви Гузарові доводилося стикатися з характерними проявами пострадянської ментальності. Наприклад, із інфантильною агресивністю, яка виявлялася у свавіллі й небажанні приймати ані думку іншого, ані керівні вказівки. У межах такого світогляду не було місця авторитету — був або страх, або власне бажання. Із цього виростала пострадянська релігійність із її обрядовір'ям — пошуком у церкві тільки того, у чому видно традицію, але не живу віру, не «зустріч із Христом», до якої не втомлюється закликати Блаженніший. З-поміж інших ознак такої «релігійності» — небажання йти до сповіді в упевненості, що «нічого такого я не зробив»; небажання слухати проповідь, бо священник точно «не розумніший за мене». Ми уважно придивляємося до вишивки на хоругвах і оздоблення великоднього кошика, зі сліпою повагою ставимося до харизматичного священника, не завважаючи його диктаторських замашок. Ми не відкидаємо язичництва, що проникає під виглядом «народної традиції» навіть під церковні склепіння. Ми настійливо бажаємо дива за будь-яку ціну. Усілякі «чудотворці» й «екзорцисти», кілометрові черги до «мощів-гастролерів», харизматичні й просто «солідні» батюшки (успішні продавці треб) росли, як гриби після дощу в пострадянських церквах. Ґрунт, підготовлений радянською системою з її догматизмом, подвійною мораллю і тотальною неповагою всіх до всіх, давав щедрі й неїстівні плоди.

Священнослужителі звично звинувачують у цих квазірелігійних і псевдохристиянських нашаруваннях атеїстичне виховання. Проблема, на жаль, глибше — і вони самі, напевно, про це здогадуються. Із «безбожництвом» вони змогли б боротися досить успішно: християнська церква здійснює свою місію дві тисячі років, за цей час, напевно, були напрацьовані методика чи не на всі випадки життя. Проблема однак не лише в чистому «безбожництві», а в комплексі радянського виховання, яке редукувало критичне мислення, здоровий глузд, довіру та ініціативу, натомість нав'язувало інтелектуальну обмеженість, комплекс неповноцінності, подвійну мораль і покірність. Неможливо змінити ситуацію в церкві, не змінивши ситуацію в суспільстві в цілому. Адже саме з соціуму приходили до церкви майбутні священники і єпископи.

Цей стан суспільства Блаженніший Любомир пропустив через себе. Через багато років після повернення в Україну, після того, як мрія стала дійсністю (і мрія про державну незалежність, і мрія про власну церкву на власній землі), він сумно говорить про те, що «так і залишився чужим». Так і не знайшов кола людей, у якому міг би комфортно спілкуватися. Іноді він пов'язує це з віком: йому б хотілося спілкуватися з ровесниками, у яких схожий багаж досвіду та проблеми. Але частіше він відверто говорить про те, що «не вписався». Тут не спілкуються так, як спілкуються люди у світі, який його виховав.

«Хвороби» суспільства і необхідність «лікування» — основна тема звернень і бесід Гузара після його відходу з поста Верховного архієпископа. Власне, це і було, можливо, його метою — вийти з влади, щоб узятися за дещо інші речі. Щось було в його відході від героїв братів Стругацьких, які йшли з «переднього краю прогресу», із космосу, щоб зайнятися найважливішим, яке завжди «залишається на Землі» — вихованням Справжніх Людей. Радянська культура, яка втратила почуття норми, моралі, авторитету, творчістю найкращих своїх представників «кричала» про необхідність Вчителя і Людини. Любомир Гузар покинув владу, щоб говорити з людьми. Адже між народом і владою в нашій пострадянській традиції — прірва, що виключає довіру або порозуміння, а йому було дуже важливо, щоб його почули.

Незабаром після відходу з посади Верховного архієпископа Любомир Гузар збирає навколо себе групу людей, яких дещо

незграбно називають «моральними авторитетами» — групу «Першого грудня». Незграбно це з кількох причин: починаючи з чисто граматичної (слово «авторитет» не дуже гармонійно звучить у множині) і закінчуючи тим, що до «авторитетів» у нас специфічне ставлення — нам їх переважно нав'язували. Від слова «авторитет» завжди віяло комсомольськими зборами або криміналом. Людей, чия думка була для нас важливою, ми воліли визначати за допомогою інших слів і понять.

Кожен із представників ініціативної групи «Першого грудня» дійсно є авторитетом у своїй галузі. Усі вони чогось досягли, щось пережили і в чомусь відбулися. Ці люди представляють собою свого роду «історії інтелігентського успіху». Кожен із них відомий і має певну популярність, але зібрати їх разом, злити їхні голоси в єдиний хор зміг саме Гузар. Вони визнають, що після всіх партій, комісій, президій, до яких їх запрошували, затулювали, заманювали і після яких часом дуже хотілося помити руки, запрошення в чергову «групу» спочатку не викликало особливого ентузіазму. І тільки один аргумент мав ефект — авторитет Любомира Гузара. Його ім'я було гарантією того, що це не перетвориться на маніпуляцію і не буде марною тратою часу.

У тому, що Гузар звернувся до інтелігенції, немає нічого дивного, але є своєрідна іронія: інтелігенція за радянських часів була дискредитована, і не те щоб цілком незаслужено. Та Гузар — нерадянська людина, для нього «інтелігент» — це особистість із високими моральною планкою та освітнім рівнем. Людина, яка не лише рефлексує, крає собі серце «проклятими питаннями», але діє.

Характерно, що ця група була створена в найпохмуріший «міжреволюційний» час, коли відверто насувався період реакції. Люди, що зібралися під брендом «Першого грудня», мали таку вагу в суспільстві і таку внутрішню силу, що вважалися майже недосяжними (принаймні для прямих репресій). Вони взяли на себе сміливість говорити від імені Світла перед мороком, що насувався. Не «від імені бідних» або «на захист беззахисних» — але від імені здорового глузду й на захист правди, тим самим ніби стверджуючи її наявність і «невідносність». Стверджуючи її як базову систему координат, у яких людина може зберігати свою гідність.

За кілька років по тому Гузара запитали під час інтерв'ю, чи не стала група «Першого грудня» саме тим «палієм» Революції гідності. Він ухильно відповів, що вони тільки «готували ґрунт» для змін у суспільстві. Змін у людях.

«Вирости у свободі» — незвичайна і за стилістикою, і за граматиною фраза — найкраще відображає суть тих змін. «Дайте людині вирости у свободі», — універсальний рецепт, який Блаженніший виголошував щоразу, як його засипали питаннями і скаргами з будь-якого приводу. Чи йшлося про священників, які віддавали перевагу матеріальним благам перед служінням, чи про політиків, які «годували» виборців популістськими гаслами, роблячи на цьому свої справи, чи про виборців, які жадібно поглинали ті популістські гасла і давали можливість політикам чинити будь-що. «Дайте людині вирости у свободі», повернути собі людську подобу, почуття власної гідності. Знову стати «кимось», усвідомити себе Людиною. Знайти свій шлях і вийти з пустелі.

Усі політичні й економічні проблеми, у яких борсалася країна в «лихі 90-ті», для Гузара були не причиною, а ілюзією. Причина крилася в людині, у тому, що в неї не було можливості (а пізніше, як з'ясувалося, і бажання) «виростати у свободі». І якщо патріарх і бачив якесь соціально-політичне надзавдання церкви, то полягало воно не в поверненні вишиванок на віттарі, а української мови — у богослужіння. Воно було в тому, щоб повернути «людському матеріалу», кинутому під час відступу СРСР, гідність, притаманну людині за правом походження — як створеній Богом за Його образом і подобою.

* * *

У промовах Блаженнішого завжди є проста, прозора конкретика, що вигідно відрізняє його від інших ораторів, які повторюють загальні фрази про знеособлені колективні «сили», «сторони конфлікту» та інші ухильні конструкції. Його незмінний успіх, ключ до «загадкового» авторитету — у чесності перед слухачем і співрозмовником. В основі формули його успіху — величезна людська сміливість.

Якби мені запропонували добрати прикметник, який найточніше відповідає образу патріарха Гузара, я б не вагалася ні секунди — безстрашний. Можливо, це результат глибокої віри в Бога, прояв специфічного фаталізму віруючої людини, яка беззастережно «йде в ім'я Господнє», озброєна упевненістю, що «на все воля Божа». Хай там як, Гузар вражає своєю сміливістю. Не «відчайдушною», а цілком «розважливою» сміливістю людини, яка робить, що має, і готова прийняти те, що буде. Для радянських людей це було неймовірним відкриттям — те, що можна так жити. «У людей усе ще багато страху», — повторює патріарх, тому одним із головних його закликів під час обох Майданів і взагалі будь-яких змін був і лишається «Не піддавайтеся страху». Це вільне перекладення заповіді папи Войтили «Не бійтеся». Цей заклик неможливо зрозуміти однозначно, як гасло революційних мас «зберігати спокій і валити режим». Сутність зводиться до простого й складного водночас стану — безстрашності людини, яка знає, що робить і розуміє, чому вона не може чинити інакше.

У Гузара цей заклик має й цілком прикладний сенс: не боятися іншої людини, точніше, не боятися вступати в контакт. «Ми маємо страх перед співрозмовником, якого виховані у свободі люди не мають, — пояснює він. — СРСР був побудований на страху. Навіть удома боялися все говорити. Пам'ятаєте, дітям у школах ставили в приклад Павлика Морозова, хлопчика, який доніс на батька? Із такими «героями» не дивно, що страх проростав усюди: що менше сказано — то краще. Три покоління виховувалося у страху перед іншими людьми. Тепер ми вже не боїмося, що нас репресують, але підсвідомо продовжуємо недовірко ставитися одне до одного. Сподіваюся, через одне-два покоління це мине».

Проблема комунікативної неповноцінності пострадянської людини — це й особисте страждання Гузара, який «не знайшов свого кола», так і залишившись «чужим серед своїх», і та пружна стіна, у яку впиралися його глобальні проекти, включно з улюбленим дітищем кількох поколінь патріархів — єдиною Київською церквою. І ширше — єдністю українців і єдністю християн у світі. Можливо, Майдани так захоплювали Гузара саме тому, що там, на вулицях і площах, в екстремальних умовах, перед обличчям цілком певних, явних загроз ці бар'єри падали, і люди відчували і свою цінність,

і співпричетність. Не перетворення на натовп, а саме причетність, у якій кожне людське «Я» не розчиняється, не тоне, але ще повніше усвідомлюється в загальній події.

Невміння розмовляти одне з одним і страх перед іншою людиною — елементарна відсутність діалогу в суспільстві. Поки цей бар'єр не здолає кожна людина на рівні міжособистісного спілкування, діалогу не буде і між різними соціальними групами. Не буде жодних докорінних змін у суспільстві, поки не впадуть ці стіни, не виштовхнемо з горла ком, що не дає вимовити потрібні слова, не спаде в м'язах напруга, і пози не стануть менш загрозливими. «Не піддаватися страху» означає не лише не боятися самому, а й не випромінювати агресію.

Тут, певно, ми знову стикаємося з ефектом «незагроженої самоідентичності»: не боятися співрозмовника, бути готовим довіритися ближньому може тільки людина, яка цілком усвідомлює власну гідність. Можливо, у цьому секрет Блаженнішого із його неймовірним, гідним подиву умінням вести бесіду. Це вміння, вироблене, за визнанням патріарха, у роки мандрів в Австрії, США, Італії, де «люди спілкувалися значно вільніше, ніж в Україні». У нас ніколи не було тієї міри свободи висловлювання, властивої західній культурі. Тут завжди було багато від «культури сорому». Радянський Союз із його «громадським осудом» і «проробками в трудовому колективі» потрапив у резонанс і багаторазово посилив традицію святенницького замовчування, прагнення «здаватися, але не бути», яке існувало на цих теренах ще до нього.

Будувати бар'єри між людьми з дитинства стало важливою обставиною радянського виховання. СРСР був кровно зацікавлений у тому, щоб ускладнити комунікацію і знизити здатність своїх громадян до солідарності. Громадське життя редукувалося й стискалося до розмірів кухні. Ці останні редути «приватного життя» лишалися цілком закритими: радянське уявлення про невтручання у приватне життя помітно відрізнялося від того, яке було звичним для людини з Європи чи США.

Образ радянського інтелігента, який рефлексує на кухні, повинен увійти в аннали соціальної психології. Розрив між «своїм життям» і реальністю був для радянської людини принципом виживання і навіть своєрідним інтелігентським шиком. Щоправда, за нього доводилося

платити — зокрема, власним здоровим глуздом і невмінням домовитися з сусідом про елементарні побутові речі. Стіни між «нашим» і «не нашим колом», робітничим класом та інтелігентським «прошарком», містом і селом, між людьми різних національностей були високі й непрозорі. Соціалізм надурив навіть у цьому: жодної «соціальної рівності» тут не було. Була принципова неможливість взаємодії між різними соціальними групами і окремими їх представниками всередині цих груп, яку неухильно культивувала радянська культура. Школа створювала армію комунікативно неповноцінних людей, із дитинства «накачаних» страхом перед необхідністю розтулити рота й заговорити. Немає нічого дивного в тому, що ця комунікативна неповноцінність пострадянської людини була помічена й виведена як «проблема першого плану» людиною церкви, тому що церква — це спілкування, сопричастя, єдине Тіло. Православний богослов Іоанн Зізіулас назвав цей стан «буття як спілкування». Там, де сопричастя немає, відсутнє й повноцінне церковне, християнське життя.

«В Америці от що дуже було важливо: відвідувати вірних. І коли я став Верховним архієпископом, то казав на зібранні священників: „Маєте парохію, знаєте границі, хто до вас належить — старайтеся відвідати кожную родину, старайтеся бути з тими людьми“, — згадує Гузар. — Я не казав чогось особливого: в Америці то була звичайна вимога до душпастиря. Але у Львові, виявилось, ні. Я так і не знаю, чому це виявилось неможливим у Львові, що їх стримувало, тих священників. Може, для них це було чуже чи вони боялися, що їх не зрозуміють. Для нас в Америці ці візити священника були спрямовані на те, аби краще пізнати життя парафіян, дізнатися про людей — що потрібно, що їм болить, чим у кожній родині можна допомогти. А нашим священникам здавалося, що це все неприйнятно, що вони пхатимуться в чуже життя. Ніхто мені не пояснив, чому вони не хочуть того робити».

Для Гузара з його досвідом українських парафій-громад, де життя прихожан природним чином перепліталось з їхньою церковною практикою, зіткнутися з атомізацією віруючих всередині церковних громад, що перетворюють саму літургію на формальну присутність, було, напевно, серйозним ударом. Не випадково виникали програми «Жива парафія», «служіння мирян», оживали реколекційні центри —

робилося все, аби дати людям відчуття й усвідомити потребу в живому спілкуванні.

Гузар нарікає іноді на брак «нормальної розмови» між людьми, що належать одній церкві, що живуть, здавалося б, загальними справами і прагненнями. Кожен говорить те, що хоче чути співрозмовник, що годиться говорити, а не те, що варто було б сказати. Кожен грає роль — і нічого, крім вистави, не відбувається. Це «розриває» церкву «по вертикалі»: життя й реалії іншої верстви населення виявляються полем хіба що формальної цікавості. Священики не знають, чим живуть вірні, єпископи відірвані від реальності парафій, а миряни не надто цікавляться єпископами та їхніми рішеннями. Кожна соціальна група всередині церкви виявляється цілком самодостатньою, а їхнє спілкування зведено до ритуалізованих форм.

«Я би хотів, аби в нашій церкві відродилося нормальне синодальне життя, — зізнається патріарх. — Свого часу, за підпілля, єпископам було небезпечно спілкуватися, робити спільні акції, просто збиратися до купи. Ми змушені були починати синодальне життя майже з нуля. Думаю, уже багато в тому напрямі зроблено, але, гадаю, можна ще попрацювати. Я би хотів, щоби це було більш інтенсивно, щоби наша церковна спільнота звертала більше уваги на те, що пропонує Синод. А він, зі свого боку, повинен так діяти, щоби люди відчували, що відбувається на Синоді».

Зрештою, відкритість у спілкуванні — неодмінна умова повноцінної молитви. Адже молитва — це теж бесіда й співпричетність. Коли Гузара називають «людиною молитви», за ним визнають уміння перебувати у спілкуванні з Богом. Свідомо чи ні, багато хто дивується тому, як органічно це йому вдається. «Ви звертали увагу на те, що в молитві ми завжди говоримо Богу „Ти“? — несподівано запитав одного разу під час інтерв'ю кардинал Гузар. — Президенту ми говоримо „ви“, а Богу — „Ти“. Подумайте над цим».

Те, що заважає повноцінному християнському життю, заважає й повноцінному життю суспільства. Майдани — прекрасні, хоч і драматичні сторінки нашої історії, але й тривожні також. Їхня регулярність — свідчення того, що тільки під тиском колосальної несправедливості або великої небезпеки ми можемо довіритися одне одному, подолати бар'єр відчуження і страху перед ближнім — увійти

в «громадянське сопричастя», яке так надихало нас на всіх наших майданах. Коли ми навчимося так само сприяти одне одному в «міжмайданні» періоди, у революціях потреба відпаде. Паростки цієї взаємодії та довіри Гузар із задоволенням відзначив у розвитку волонтерського руху після Революції гідності. «У ці дні ми стали краще ставитися один до одного», — це, на його думку, було найголовнішим досягненням останнього Майдану. Почуття солідарності, сопричастя в спільній справі, які зміцнили в суспільстві, змусили його одного разу сказати, що «війна може, в кінцевому підсумку, піти нам на користь». Вона змусила людей об'єднуватися, сприяти, довіряти одне одному вже не в революційному пориві, а в буденному, щоденному режимі. Зрештою спілкування, довіра, готовність і здатність до сопричастя — це і є базові прояви «любові до ближнього». Любов — це не просто почуття, емоція, яку можна зберігати глибоко в собі, щоб ніхто не дізнався. Вона цінна, тільки коли дієва. Готовність відкритися й прийняти — ось мінімальний зміст дієслова «любити».

* * *

Готовність іти назустріч, відкриватися і приймати Любомир Гузар реалізував, зокрема, у миротворчих місіях. Примиряти доводилося багатьох. Із перших кроків рідною землею, із перших днів роботи вже у незалежній Україні складався довгий-довгий список рахунків і образ, які неможливо було залишити без уваги. Так, ще на початку 2000-х загострилося питання взаємин із поляками — на тлі реконструкції меморіалу Орлят у Львові. Дійшло до скандалу на найвищому державному рівні: президент Польщі Александр Кваснєвський скасував свій візит в Україну на знак протесту проти дій української влади щодо меморіалу. Тоді заспокійливу ноту внесли два львівські кардинали — Любомир Гузар та Мар'ян Яворський, лідери українських греко- і римо-католиків, які оголосили про свій намір здійснити поминальні молебні на місцях «спірних» поховань як українців, так і поляків. Намір було втілено: молебні проходили

на території обох країн, і всюди українську сторону представляв невтомний кардинал Гузар.

«Це почалося ще за мого попередника — Блаженнішого Мирослава Івана, — згадує Любомир Гузар. — У 1987 році в Римі були присутні польські католицькі й українські греко-католицькі єпископи. Зі сторони польської був кардинал Глемп, з нашої — Любачівський. Прочитали декларації про бажання взаємного прощення і примирення. Вони казали: дивіться, німці і французи, два народи, які багато між собою воювали, дійшли до розуму і стали державними приятелями. Але важливіше, що після Вселенського собору примирилися польська і німецька церкви. Це був гарний жест — простили і просили прощення. Між українцями й поляками також були дуже прикрі моменти в історії. Я був присутній при тій зустрічі. А коли вже був при уряді (десь у 2002—2003 роках), відвідував кардинала Глемпа і сказав: „Пригадуєте?“ — „Так, — каже, — пригадую“. Але ж люди про це не знають. В Україні на той час був комуністичний режим — звідки тут мали знати про той акт примирення? Та навіть і в Польщі не знають. І ми з ним вирішили продовжувати ту роботу. Нам тоді багато вдалося досягнути. Але пізніше якось усе те трохи занехаяли. І я дуже жалкую, що ми того не продовжували. Декларації були зроблені, бо ми відчували, що як духовні люди повинні подбати, аби між нашими народами був справжній щирий мир. Але не довели того до кінця. Я тепер кажу всім, щоби думали, що з тим робити. Наші народи багато пережили, завдали один одному кривди. Навіть для Східної Європи в цілому це потрібно зробити, аби був справжній щирий мир між поляками та українцями. Як таке буде, у Європі також буде мир».

Для УГКЦ примирення з поляками було глибокою внутрішньою потребою — потребою примиритися з власним минулим. Відносини між поляками-католиками й українцями на цих землях не вичерпуються «м'ясорубкою» ХХ століття, усе почалося кількома століттями раніше. Примиритися з власним минулим, залікувати рани й подолати образи — необхідна умова для того, щоб рухатися далі, не повертаючись постійно до минулого, яке болить і не відпускає. «Минуле залишаємо Богові», — пише Блаженніший у своєму програмному зверненні до вірних «Один Божий народ у краї на Київських горах». Покаяння й прощення — той шлях, який,

на переконання церкви, дає нам можливість жити далі, іти вперед, скинувши з плечей тягар провини й образи. Проект єдиної Київської церкви, за великим рахунком, також був проектом примирення і «входження у сопричастя» для українських церков, кожна з яких була замкнена і почасти поневолена власною історією з її хворобливими сторінками і неоплаченими рахунками.

«Людина миру» Любомир Гузар зазвичай закликав до мирних способів вирішення спірних питань. Йому подобалися Майдани в першу чергу тим, що вони сповідували саме мирний протест. Під час Революції гідності, вже ставши емеритом, Любомир Гузар разом із групою «Першого грудня» готовий був вступити в переговори й виступити посередником між владою та Майданом. Але, попри переконання, він ніколи не вимагав «миру за всяку ціну». Коли він побачив по той бік столу переговорів людей, занадто несамостійних, аби на щось зважитися, людей, які не хочуть шукати іншого виходу з кризи, крім «перемоги за будь-яку ціну», Блаженніший відмовився від миротворчих місій. «Нема з ким говорити», — ось і все, що зронив, коментуючи цю зустріч Любомир Гузар. Попри лапідарність, ці слова надали ситуації неймовірної кришталевої ясності. «Нема з ким говорити» в устах «людини миру», здатної говорити з ким завгодно, пролунало як вирок.

Коли почалася війна, патріарх-емерит викликав черговий обвал критики за відмову від лицемірно-миротворчої риторики. На його думку, якщо війна — нема ради, треба захищатися. Людина, що бачила війну, пережила на власному досвіді, назавжди залишиться її палким противником. Але агресія позбавляє вибору. Лишається тільки діяти.

До питання примирення у цій війні Гузар (несподівано для багатьох і на радість критиків) підійшов досить скептично. Екс-президент Леонід Кравчук запрошував Блаженнішого підтримати ініціативу примирення, але кардинал так і не приєднався до неї. «Я подивився й побачив, що щось воно не йде», — так він прокоментував своє рішення. Навколо цієї війни й примирення, на його думку, виявилось занадто багато підмін понять, прямої брехні й маніпуляцій, які перетворюють будь-які благі наміри на повну протилежність.

«Вони обіцяють нас любити, якщо ми станемо такими, як вони хочуть. Це не є правдиве прагнення миру. Мир мусить бути принциповим: ми хочемо миру, а вже тоді говоримо про умови.

А не навпаки: спочатку ставимо умови, а якщо ми їх виконаємо, то тоді вони, може, погодяться. Виглядає, що це ми хочемо, ми випрошуємо в них мир, а вони його насправді не хочуть. Максимально, що можна зробити за таких умов, коли одна сторона проти замирення, — це укласти угоду про припинення бойових дій. Але не треба називати це миром. Бо то не мир, то сміх. Як на мене, наші справи виглядають досить погано: про примирення, прагнення миру говоримо ми тут. А ті, хто воює по той бік, не мають на меті жодного миру».

Небажання борсатися в словах, які не відповідають своєму значенню, небажання засмічувати зір відтінками сірого до повної втрати межі між чорним і білим, світлим і темним — мінімальна вимога душевної чистоти, від якої не варто відмовлятися за будь-яку ціну, бо вже ніколи не зможеш її повернути.

* * *

Коли В'ячеслава Брюховецького, одного з учасників групи «Першого грудня», у розмові хтось називає «моральним авторитетом», він напівжартома відповідає, що краще б йому бути кримінальним авторитетом — тоді хоч гроші водилися б. Жарт цей містить частку правди. Для пострадянської людини слово «авторитет» має довгий флер асоціацій — переважно, негативних. Це завжди фігура влади, а про владу ми ніколи не думали добре. Можливо, через те у слові «авторитет» нам відразу чується «авторитаризм».

«Авторитет» у найм'якішому, «знешкодженому» розумінні — це експерт. Він обмежується вузьким професійним полем, за межами якого сили не має. І «начальницький», і кримінальний авторитет передбачає владу, виявлену в насильстві. Цю взаємозумовленість влади й насильства ми звично позначаємо словом «авторитет». Сама любов публіки до тюремної романтики, шансону заснована на звичці до такого роду насильства і підсвідомому його схваленні. Змінити владу партійного циніка-бюрократа на специфічну «справедливість» авторитетного кримінальника — те саме, що втекти з-під влади мерзотника-шерифа з Ноттингема у ліс до Робіна Гуда. Відчувши, що рука партноменклатури знесилилася, ми тут-таки «перестрибнули»

з-під неї під іншу «сильну руку», яка, як нам здавалося, забезпечувала нехай специфічний, але все ж таки «порядок». Тому важко переоцінити вплив Любомира Гузара, який укотре показав, що «може бути інакше». Його авторитет здається багатьом чимось надприродним саме тому, що він позбавлений навіть натяку на насильство. З точки зору нашого суспільного досвіду, його авторитет є парадоксальним: до Гузара дослухаються саме тому, що його інтонація виключає безумовне підкорення. Слухач або співрозмовник сам обирає, із чим йому погоджуватися, а з чим ні. В особі патріарха авторитет не пригнічує. Навіть найбільш розлога й широка промова, проповідь чи послання не сприймається як наказ або інструкція — це завжди запрошення. В ідеалі — запрошення до дії.

Сам Гузар слово «авторитет» сприймає без сумнівних пострадянських конотацій, але його місце в сучасному світі розцінює як доволі скромне. На його думку, у наш час авторитетів немає. «У світі нема сьогодні великих постатей: мислителів, філософів, митців... Нема людського авторитету, який би заохочував людей думати над розв'язанням різних проблем — говоримо, радимося, вирішуємо... Бо ми бідні. Колись писали великі опери, а тепер не пишуть. Були часи, коли виходили видатні романи, нині ж цього немає. Є цікаві книжки, але великих немає. Просто нам так випало. В історії кожної цивілізації можна простежити такі хвилі. За триста років до Христа в Греції був період великих філософів, який через деякий час закінчився. У XVIII столітті в Західній Європі були великі богослови, а сьогодні нема. Сімдесят років тому закінчилася Друга світова війна, яка дуже сильно мобілізувала людство. Тоді була група респектабельних державних мужів — ті, хто творив нову Європу. А назвіть хоча б одну велику особу в ЄС сьогодні. Ми просто потрапили у „бідний момент“. Прийде час — будуть великі люди».

* * *

Усім, хто спілкувався з Блаженнішим Любомиром, знайома нотка м'якої іронії в його голосі. Вона підкуповує з перших слів і надає найскладнішим або навіть сакральним темам людського звучання.

Патріарх ніби запрошує співрозмовника усвідомити профанність і підвестися над нею. У його інтонації немає гірких ноток сарказму, який мав би ефект зниження.

Буває «іронія до небес» — вираз Олександра Блока, який Дмитро Биков усупереч літературознавчій традиції пропонує вважати «криком про допомогу», оскільки ця всепоглинуща іронія позбавляє людину опори, робить «усе можливим» у цілком «достоевському» розумінні безбожництва. Немає жодних абсолютів, меж між чорним і білим, і чорного з білим немає — є самі лише нескінченні градієнти сірого. В іронії Гузара все інакше. Можливо, тому, що в основі його слів, у їхніх глибинах — тверде знання того, на чому стоїш. Людині, що чітко знає різницю між білим і чорним, не загрожує «сіра сліпота». Наша ж повсякденна іронія, швидше, не гузарівська, а блоківська. І навіть глибше: Блок хоча б відчував необхідність кричати, усвідомлював потребу в порятунку. Ми не усвідомлюємо. Ми навчилися почуватися комфортно в цій «сірій зоні», яка породжувала у багатьох інтелігентів минулого століття відчайдушний крик. «Сірість» ми звикли пов'язувати з невисоким освітнім рівнем. Утім, це не стільки освітня, скільки моральна категорія. Вона позначає розмив «межі норми», відсутність фокусу, чіткого орієнтиру. Сірість відтворюється в сімейному колі у вигляді якихось «життєвих істин», які дорослі нав'язують дітям. Вона розповзається довкола — у політику, дружбу, на роботу, у будь-які суспільні відносини, заповнює медіа у вигляді пропаганди, ідеологічних маніпуляцій та поганого смаку. Сірість прекрасно чувається у церкві, утілена в різноманітних формах: обрядовір'ї, купівлі-продажу треб, бісогонстві, фанатичному «послухові» й такому самому фанатичному запереченні авторитету священнослужителів і цілої ієрархії.

Сірість успішно чинить спротив спробам побачити світло. Можливо, це наслідок довгого життя в умовах подвійної моралі. Люди, травмовані «моральним кодексом будівника комунізму» (чи радше розбіжністю між реальністю «будівництва» з його ж «кодексом»), із недовірою сприймають будь-які моральні імперативи. Їхнє виживання (або благополуччя) колись залежало від ступеня моральної гнучкості, тому для них «добре» те, що зручно.

Зручна зона моральної сірості для нас є зоною комфорту, і ми захищаємо своє право лишатися в ній, підозрюючи будь-які закиди

всіляких «авторитетів» щодо «моралі» у брехні, маніпуляції, святенництві — тобто теж, зрештою, у брехні, просто іншої якості. Або, у найкращому випадку, вважаємо їх наївністю.

Любомир Гузар опинився в нашому дрімучому медійному полі на особливому положенні, став винятком із правил, повернув вислову «моральний авторитет» справжній зміст, позбавлений сарказму. Можливо, тому, що його репутація була й залишається абсолютно незаплямованою. Ми не маємо щодо нього підозр ані в минулому, ні в сьогоденні. Амбіції? Він був главою церкви, міг, як казали, претендувати навіть на папську тіару, а замість цього добровільно зрікся влади. Багатство? Вплив? Усе мимо. Усі спроби його скомпрометувати пропадають намарно.

Ані примітивний, ані вигадливий компромат до Блаженнішого «не лип» — навіть підозра у масонстві не зацікавила найгарячіших прибічників конспірології. Може, саме тому, що його доля така «безхмарна» — принаймні, видається такою на тлі буремного ХХ століття. Має рацію Леся Харченко: біографія кардинала Гузара таки позбавлена очевидних особистих драм. Він не був у сумнівних партіях і об'єднаннях, на ньому не залишили відбитки своїх лап спецслужби, він чистий від бруду й крові в'язниць і таборів, від підозр у вербовках та інших сумнівних угодах, на які були змушені йти навіть найкращі люди, щоби вижити у пеклі. Він (ах, щасливчик!) виявився вільний не тільки від підозрілих сторінок у біографії й ілюзорних плям на репутації — Гузар не обтяжений звичними для нас моральними травмами, через які ми не довіряємо одне одному. Ці травми, немов осколок дзеркала тролів, спотворюють наш погляд на світ і одне на одного.

Погляд Гузара здається нам свіжим — у той час, як він просто чистий. Іноді, слухаючи патріарха, ловиш себе на тому, що подумки відмахуєшся від його слів, оскільки, Боже милый, як можна бути таким наївним?!

...Але ж як можна бути такою зіпсованою? Адже ці «наївні речі» — це той гамбурзький рахунок, який у наших широтах уже давно ніхто не бере до уваги, бо ми надійно загрузли в релятивізмі — моральному, соціальному, політичному. Це ті точки опори, які допомагають відокремити грішне від праведного, ті двері, які виводять із «сірої зони» туди, де можна побачити чітку межу між білим

і чорним. Те, що «приховав від сильних і відкрив малим» — чисте і ясне бачення межі між Добром і Злом. Те, за що ми, навіть ставши дорослими, досі любимо дитячі книги: доросла людина, яка знає, що «все відносно», потребує хоча б іноді острівця твердого ґрунту під ногами, на якому можна «стояти й не могти інакше».

Дотепер такий острівець у нас був (і залишається) один на всіх — бруківка Майдану Незалежності й прилеглих вулиць. Тільки там ми «стоїмо і не можемо інакше». Але якби ми знайшли «внутрішній Майдан», який завжди з тобою і на який можна спиратися, потреба поливати столичну бруківку кров'ю й «коктейлем Молотова», можливо, відпала б узагалі. «Нам не потрібен третій Майдан — давайте закінчимо другий», — закликає Гузар. Давайте закінчимо Революцію гідності, знайшовши гідність, зробивши її внутрішньою потребою і невід'ємним правом. Давайте станемо людьми.

Мудрість Гузара — це здатність перекинути місток із дитячого світу чітких ліній до світу дорослого досвіду. Патріарх не робить для цього нічого особливого і надприродного — він залишається собою і знову власним прикладом переконує нас у тому, що «так можна». Фігура Любомира Гузара постулює нормальний стан речей, при якому в людини слова, дії і думки збігаються. Для цього потрібна величезна сміливість, невідома нам, що перестрибнули з «совка» відразу в інформаційне суспільство, змінивши радянську «культуру сорому», що спирається на «громадський осуд» і «товариські суди», на іншу «культуру сорому», вибудовану навколо пошуку популярності за будь-яку ціну й прагнення «лайка». Ми перестрибнули з культури мовчання, у якій можна було базікати на кухні, але за її порогом — «тримати обличчя», прямо в культуру соцмереж, де можна так само «триндіти» будь про що й лишатися при цьому невразливим, проминувши стадію формування реальних громадянських відносин.

Мораль виходить на перший план, коли ці відносини формуються і вступають у дію, тому що вона — це договір. Для віруючої людини — це Заповіт, договір із Богом. Для будь-якого члена нормального вільного суспільства — це «межі свободи», на яких твоя свобода стикається зі свободою іншої людини.

Лідерство церкви в рейтингах довіри серед українців — це саме симптом «морального голоду», аналог «блоківського крику». За відсутності громадських договорів і чітких орієнтирів у виборі

добра і зла ми покладаємося на тих, хто «відповідає за Завіт». Тут я мушу ще раз нагадати про різке падіння рівня довіри до церкви після Революції гідності. Це ніяк не було пов'язано з тим, що церква якимось не відповідним чином діяла на Майдані — навпаки, її роль оцінили дуже високо. Вона втратила свої позиції як єдиний до того моменту «гарант договору». Під час чергового революційного сплеску люди повірили в те, що вони зможуть самі сформулювати й установити для своєї країни правила гри. Якщо надія на новий договір надалі танутиме, довіра до церкви в результатах соціопитувань зростатиме. Навряд чи священнослужителям варто з того радіти, адже це означатиме не «побожність народу», як комусь здається, але бажання вірних перекласти всю відповідальність за виконання Заповіту на Бога і його земне представництво.

Заклик Гузара до Майдану («працювати так, ніби все залежить від тебе, і молитися так, ніби все залежить від Бога») можна трактувати як запрошення вийти з патерналістських уявлень про Завіт і прийняти його як сопричастя. Це залежить від твого вибору й дії, від готовності назвати Бога на «Ти» — прийняти Його як Особистість і Співрозмовника, а не як Великого Боса, який «винагороджує» або «карає» залежно від «слухняності». В одному з інтерв'ю патріарх Любомир майже зізнався в тому, що не може повірити в пекло — Бог занадто добрий, щоб допустити існування такого жахливого місця. Віра — це не репресивна машина заборон і обмежень, а свобода. За Блаженнішим, «свобода робити добро». Саме мораль, на його глибоке переконання, — підґрунтя всіх наших соціальних і політичних негараздів: «Для подолання корупції належить насамперед змінити систему виховання, заново її будувати. А це духовна, не економічна програма. У ній треба шукати ліки від корупції... Ми ж, судячи з програм реформ і взагалі настрою нашого проводу, усе робимо навпаки: спочатку економіка — а там усе само собою стане прекрасно. Не стане. Ми матимемо добру економіку тільки тоді, коли будемо мати морально здорових людей».

Корупція, популізм і безвідповідальність влади, економічна криза, плачевний стан освіти й медицини — усе це різні прояви однієї глибокої проблеми. Невміння і небажання бачити чітку межу між Добром і Злом, розгледіти у своїй маленькій щоденній рутині небесну битву між Світлом і Темрявою.

...Якби мені запропонували підібрати іменник, який найперший спадає на думку щодо образу Любомира Гузара, я б засумнівалася — на мить або дві. Мудрість? Гідність? Або, може, просто й прямо — людина? Але зрештою я би вибрала слово «свобода». Слово, яке він повторює весь час — ніби формулу життя, якою неможливо поступитися ніяк і ніколи. Це слово може втілюватися тільки в житті таких, як він, людей дії, для яких «свобода» завжди визначається через дієслово: «свобода бути...» або, швидше, «свобода робити...».

«Чим я пишаюся? Хіба що тим, що не зробив у своєму житті нічого підлого. Про що я мрію? Я дуже хочу бути людиною». Ця фраза рефреном проходить через усі пізніші інтерв'ю й бесіди з патріархом Любомиром. «Бути людиною» — так називається одна з його книг. Так могла б називатися чи не кожна його стаття чи інтерв'ю. Ці слова можуть стати сумою всього, що він сказав і зробив. «Бути людиною» — кінцевий підсумок того, що сам він позначив словами «вирости у свободі». «Є люди, від яких ви відходите з думкою: „як це добре“ — бути людиною!» — каже Блаженніший.

Із Любомиром Гузаром можливо будь-що: ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з його словами, приймаєте його думки та ідеї або критикуєте й відкидаєте їх. Ви можете вважати його наївним, несучасним, патріархальним. Але неможливо пройти повз його слова — вони все одно лишаються з вами. Щось змушує почути їх і відкласти у довгу пам'ять — про всяк випадок, аби колись повернутися до них і ще раз подумати. Щось змушує так чинити навіть запеклих критиків. Виявляється, що людина, перефразовуючи геніального Леонардо, — щось більше, ніж сума її суджень і біографічних фактів.

Можливо, «чудо» авторитету Гузара пояснюється саме цим: дивлячись на нього, ми вільно або мимоволі починаємо вірити, що бути Людиною — це насправду добре.

Подяки

Я дякую всім, хто допоміг мені зробити цю книжку — порадою, терпінням, участю і просто вчасно приготованим горнятком кави й теплим словом.

Моя особлива подяка пану Мирославу Маріновичу — за ідеї, які він підказав мені, коли я ще навіть не уявляла, якою має бути ця книжка і з чого починати.

Голові Департаменту інформації УГКЦ отцю Ігорю Яцеву — за допомогу в роботі над цією книжкою, звісно, але найперше за те, що «втягнув» мене в тісну співпрацю з Блаженнішим Любомиром.

Отцю Миколі Семенишину, секретареві Блаженнішого, за надійне плече, на яке завжди можна було спертися. Його здатність вирішувати будь-які проблеми — від логістики до налагодження скайпу — порівнянна хіба що з його скромністю.

Видавництву — за те, що подали ідею, несподівану для мене, бо ніколи раніше не працювала в біографічному жанрі, а також за терпіння й позитивне мислення, бо я таки мала рацію — цей жанр не дуже хотів мені підкорятися.

Пані Марії Рипан за допомогу в роботі з фотоархівом, але найперше — за відданість своїй родині та готовність щедро ділитися своїми знаннями.

Загалом, «подяки», які автор розміщує в кінці книжки — це матеріал окремої книжки, яку автор міг би написати, а замість цього намагається переказати все в коротенькій післямові. Але не в моєму випадку. Уся ця книжка — моя цілковита вдячність Блаженнішому Любомирові Гузару. Герою цієї книжки. Моєму герою.

Література

1. Аржаковський А. Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром: до постконфесійного християнства / Антуан Аржаковський. — Львів: Український католицький університет, 2006. — 144 с.
2. Блаженніший Любомир (Гузар). Влада — це велика спокуса // Дзеркало тижня, 27 травня 2011 р. — [Електронний ресурс].
3. Блаженніший Любомир (Гузар). «Ми мусимо себе знову відкрити — як люди, які мають багато спільного» // Дзеркало тижня, 11 лютого 2011 р. — [Електронний ресурс].
4. Блаженніший Любомир (Гузар). Правдиве замирення — справа обох сторін // Дзеркало тижня, 21.01.2016. — [Електронний ресурс].
5. «Гідність Адама: Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром / автор-упор. Катерина Щоткіна. — Львів: Друкарські куншти, 2016. — 164 с.
6. Димитрій (Ярема), патр. Розмови про страшне сьогодні: Послання до українського православного народу. — К.: Братство УАПЦ Світло для світу, 2001. — 227 с.
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. — НАН України, Ін-т східноєвроп. дослідж.; Східноєвроп. дослідний ін-т ім. В. К. Липинського. — Київ; Філадельфія, 1995. — 470 с.
8. «Подумаймо, як виглядає сьогодні життя сучасних скитальців». Проповідь Блаженнішого Любомира (05 лютого 2016 р.) — [Електронний ресурс].
9. Привалко Т., Ковтунович Т., Степанюк Г. Майдан: усна історія. Розмова з Любомиром Гузаром / Тетяна Привалко, Тетяна Ковтунович, Галина Степанюк // УП. Життя, 09.12.2014. — [Електронний ресурс].
10. Три дороги. Бесіди Блаженнішого Любомира Гузара з журналістами / укладач Катерина Щоткіна. — Львів: Друкарські куншти, 2013. — 120 с.
11. Хіротонія (єпископські свячення) о. Степана Чміля, Селезіяни Святого Івана Боско, УГКЦ: Із рукописних споминів о. митр. Івана Музички. — [Електронний ресурс].

Примітки

1

Літургія (грец. служіння, спільна справа) — богослужіння з
приношенням Святих Дарів.

Редemptористи (від лат. *redemptor* — відкупитель) — конгрегація (Згромадження Найсвятішого Відкупителя), заснована для проповідницьких місій і духовного служіння серед низів суспільства.

Новіціат (від лат. *noviciatus, novitiatus* — новий, недосвідчений) — у католицькій церкві період послуху, тобто випробування вступників до чернечого ордену.

Емерит (грец. «наглядач» і лат. *emeritus*— заслужений, старий) — католицький або протестантський єпископ, який через похилий вік звільнений від виконання щоденних обов'язків. Він більше не виконує адміністративне керування, проте зберігає право на звершення таїнств.

Ліценціат (лат. *licenciatus* — «має право») — науковий ступінь, який дає право викладати певні курси на університетському рівні.

6

Парохія (грец.) — те саме, що й парафія; нижча церковно-адміністративна організація у християнських церквах, що об'єднує вірян, яких обслуговують служителі одного храму.

Екуменізм (грец. буквально означає «заселений світ») — ідеологія та рух за співпрацю та взаєморозуміння між християнами різних конфесій.

Дієцезія (лат. *diocesis* — управління) — церковна адміністративно-територіальна одиниця під керівництвом єпископа в католицькій церкві. Аналог єпархії у православної церкві.

Курія (лат. *curia*) — у Ватикані це сукупність центральних установ для управління католицькою церквою.

Студити — монахи східної церкви, які живуть за правилом святого Теодора — ігумена монастиря, заснованого в V столітті патрищем Студіос у Константинополі.

Бенедиктинці — найстарший чернечий орден Римо-католицької церкви, заснований святим Бенедиктом Нурсійським близько 529 р. у Монте-Кассіно (Італія). Їхній девіз: «Молись і працюй».

Секулярний — світський, нерелігійний.

Хіротонія (від. гр. «рука» и «покладаю»; рукоположення, висвячення) — християнський обряд, під час якого відбувається таїнство поставлення у священнослужителі.

Конклав (від лат. *con claudere* — замикати разом) — збори, на яких кардинали-виборці, кожен із яких теоретично має шанси бути обраним, обирають папу римського.

Клір (грец. жереб) — узагальнена назва священнослужителів у християнській церкві, на відміну від мирян.

Кoad'ютор — у католицькій церкві титулярний єпископ, що призначається у певну єпархію для допомоги єпархіальному єпископові у здійсненні його єпископських функцій і має право успадкування єпископського престолу, коли той він стане вакантним.

Екзарх (грец.) — у церковній православній і східнокатолицькій ієрархії титул глави церковного округу.

Голівар, або голівор (від англійського holy war — «священна війна») — сленгове позначення гарячих суперечок серед прихильників конкуруючих ідеологій.

Vice versa (лат.) — навпаки, протилежним чином.

Компрачикос (від ісп. comprachicos — скупщик дітей) — термін, яким Віктор Гюго в романі «Людина, яка сміється» охрестив злочинне угруповання торгівців дітьми, що складалося в основному з контрабандистів, бродяг та жебраків. Часто компрачикоси спотворювали викрадених дітей.

Гаванська декларація — документ, прийнятий за підсумками зустрічі папи римського Франциска та патріарха московського Кирила, яка відбулася 12 лютого 2016 року на Кубі. Крім богословських і екуменічних заяв, документ містить низку політичних, зокрема, тих, що стосуються війни в Україні.

Прозелітизм (грец. новоприбулий) — прагнення завербувати якомога більше прихильників (прозелітів) якого-небудь учення.

1-й Святіший Патріарх Київський і всієї Руси-України Мстислав (Скрипник) у 1990—1993 роках.

Філіокве (лат. *filioque* — «і Сина») — додаток до латинського перекладу Символу Віри, прийнятий Західною Церквою в XI ст. про походження Святого Духа не тільки від Бога-Отця, а й від Сина Божого.

Баламандські угоди (1993) — спільна заява (не документ) представників католицької та православної церков, що серед іншого визнавали існування східних католицьких церков.

Win-win — це стратегія, при якій немає переможених, кожен із учасників у виграші. Скерована на взаємний виграш завдяки розумінню інтересів сторін.